

UNIVERSITEIT GENT

Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen

Academiejaar 2007-08

Eerste Examenperiode

**WOEDEBUIEN BIJ PEUTERS EN KLEUTERS:
DE RELATIE MET TEMPERAMENT
EN OUDERLIJK GEDRAG**

**Scriptie neergelegd tot het behalen van de graad van Licentiaat in de
Psychologie, Optie Klinische Psychologie**

door

Marissa Van Meenen

Promotor: Prof. Dr. Wim Beyers

Begeleider: Prof. Dr. Karla Van Leeuwen

Ondergetekende Marissa Van Meenen geeft toelating/~~geen toelating~~ tot het raadplegen van de scriptie door derden

DANKWOORD

Voor ik deze thesis aanvang, zou ik mijn dank willen betuigen aan een aantal personen.

Ik heb gedurende mijn opleiding tot klinisch psychologe erg uitgekeken naar het uitwerken van de thesis. Het onderzoeksproject ‘Woedebuien bij jonge kinderen’ is een project dat me nauw aan het hart ligt en waar ik met veel plezier aan gewerkt heb. Ik zou dan ook graag Prof. Dr. Karla Van Leeuwen willen bedanken voor deze mogelijkheid en voor de goede begeleiding gedurende de twee jaar. Ik kon bij haar steeds terecht voor vragen en hulp. Tevens dank aan Prof. Dr. Wim Beyers voor het opnemen van het promoterschap.

Daarnaast wil ik de twee andere studenten van de onderzoeksgroep woedebuien bedanken, alsook Sarah De Pauw. Uiteraard ook een dank aan alle ouders, kinderen, en leerkrachten die mee werkten aan het onderzoek.

Tenslotte wil ik mijn ouders bedanken, zij gaven me de mogelijkheid deze opleiding te volgen en waren mijn steun en toeverlaat gedurende de voorbije vijf jaar. Ook dank aan mijn broer, Nathalie, en andere vrienden!

Mei 2008,

Marissa Van Meenen

ABSTRACT

Hoewel woedebuien vaak voorkomen, een normatief gebeuren zijn in de ontwikkeling, en veel ouders hieromtrent vragen hebben, is wetenschappelijk onderzoek schaars. De vragenlijst 'Woedebuien bij Kinderen' is een nieuw ontwikkeld instrument met als doel woedebuien te meten. Op basis van een steekproef van 741 Vlaamse kinderen tussen 13 en 67 maanden gebeurt een eerste gedeeltelijke evaluatie van de psychometrische eigenschappen van deze vragenlijst. Ouders participeerden in dit onderzoek op drie meetmomenten gescheiden door een zes-maanden interval. Deze studie is gebaseerd op de eerste twee meetmomenten. De eerste evaluatie van het instrument is veelbelovend. Het hoofdobjectief van deze studie is het onderzoek naar verbanden tussen temperament, ouderlijk gedrag, en woedebuien en onderzoek naar de bijdrage van deze variabelen in het voorspellen van woedebuien bij jonge kinderen. Ouders vulden hiervoor ondermeer vragenlijsten in rond het temperament van het kind gebaseerd op het model van Buss en Plomin en Thomas en Chess, en een vragenlijst rond ouderlijk gedrag gebaseerd op de theorie van Sociaal Leren. Zowel temperament als ouderlijk gedrag hangen significant samen met het vertonen van woedebuien. Multivariate multiple regressies tonen aan dat Emotionaliteit en Negatieve Ouderlijke Gedragingen de sterkste predictoren van woedebuien zijn.

INHOUDSTAFEL

Inleiding	1
<i>Woedebuien bij peuters en kleuters</i>	3
<i>De rol van ontwikkeling bij peuters en kleuters in het voorkomen van woedebuien</i>	6
<i>Opvoedingsgedrag van de ouders en hantering van woedebuien</i>	8
<i>Temperament en samenspel met opvoeding en woedebuien</i>	13
<i>Het Gedragsstijlenmodel van Thomas en Chess</i>	14
<i>EAS model van Buss en Plomin</i>	18
<i>Onderzoeksobjectieven en hypothesevorming</i>	20
Methode	23
<i>Participanten</i>	23
<i>Meetinstrumenten</i>	24
<i>Vragenlijst Woedebuien bij Kinderen: ouderversie - leerkrachtversie</i>	24
<i>Temperamentsvragenlijst - EAS</i>	25
<i>Temperamentsvragenlijsten gebaseerd op het model van Thomas en Chess</i>	25
<i>Vragenlijst Gedragsstijlen voor kinderen van 1-3 jaar</i>	26
<i>Vragenlijst Gedragsstijlen voor kinderen van 3-7 jaar</i>	26
<i>Schaal voor Ouderlijk gedrag: ouderversie voor kinderen- 8 jaar</i>	26
<i>Procedure</i>	28
Resultaten	30
<i>Vragenlijst Woedebuien bij Kinderen: ouderversie- hanteringsgedrag</i>	30
<i>Voorkomen en consistentie over de tijd van hanteringsgedrag</i>	30
<i>Structuur van het hanteringsgedrag van ouders bij woedebuien</i>	31
<i>Verbanden tussen drie ouderlijke factoren en SOG</i>	33
<i>Invloed van geslacht en leeftijd</i>	34
<i>Ouderlijk gedrag en woedebuien</i>	35
<i>Verbanden tussen ouderlijk gedrag en woedebuien</i>	35
<i>Temperament en Woedebuien</i>	38
<i>Verbanden tussen de EAS-schalen van Buss en Plomin en woedebuien</i>	38
<i>Verbanden tussen schalen van het model van</i>	38
<i>Thomas en Chess en woedebuien</i>	
<i>Effect van leeftijd en geslacht op woedebuien</i>	39
<i>Voorspellen van woedebuien</i>	40
<i>Invloed van ouderlijk gedrag en temperament volgens Thomas en Chess</i>	41

<i>Invloed van ouderlijk gedrag en temperament volgens Buss en Plomin op twee meetmomenten</i>	43
<i>Invloed van ouderlijk gedrag en temperament volgens Buss en Plomin over twee meetmomenten</i>	46
Discussie	48
<i>Bevindingen</i>	48
<i>Vragenlijst Woedebuien bij Kinderen</i>	48
<i>Relatie tussen woedebuien en temperament volgens Thomas en Chess</i>	51
<i>Relatie tussen woedebuien, temperament volgens Buss en Plomin en ouderlijk gedrag</i>	53
<i>Beperkingen van deze studie</i>	57
<i>Implicaties en richtlijnen voor toekomstig onderzoek</i>	58
Referenties	60
Bijlagen	
<i>Tabel a: Pearson correlaties tussen hanteringsgedragingen van ouders op Meetmoment 1 en 2</i>	
<i>Tabel b: Pearson correlaties tussen hanteringsgedragingen van ouders en woedebuien op Meetmoment 1</i>	
<i>Tabel c: Pearson correlaties tussen hanteringsgedragingen van ouders en woedebuien op Meetmoment 2</i>	
<i>Tabel d: Pearson correlaties tussen SOG-schalen van de moeder en vader en woedebuien op Meetmoment 1</i>	
<i>Tabel e: Pearson correlaties tussen SOG-schalen van de moeder en vader en woedebuien op Meetmoment 2</i>	
<i>Tabel f: Pearson correlaties tussen EAS-schalen en woedebuien op Meetmoment 1 en 2</i>	
<i>Tabel g: Pearson correlaties tussen TTS en BSQ schalen en woedebuien op Meetmoment 1</i>	

LIJST VAN TABELLEN

Tabel 1	15
<i>Overzicht van de temperamentsdimensies volgens Thomas en Chess (Vasta, Haith, & Miller, 1995, p. 458)</i>	
Tabel 2	27
<i>Interne consistentie van de Schalen van de Schaal voor Ouderlijk Gedrag</i>	
Tabel 3	31
<i>Gepaarde t-toets voor hanteringsgedrag van de ouders op beide meetmomenten</i>	
Tabel 4	33
<i>Principale componentenanalyse met oblique rotatie- Vragenlijst Woedebuien bij Kinderen: Ouderversie- Hanteringsgedrag Meetmoment 1</i>	
Tabel 5	34
<i>Pearson correlaties tussen ouderlijke hanteringsfactoren en schalen van SOG op Meetmoment 1 en 2</i>	
Tabel 6	37
<i>Pearson correlaties tussen hanteringsgedragingen van ouders en woedebuien op Meetmoment 1 en 2</i>	
Tabel 7	37
<i>Pearson correlaties tussen SOG-schalen van de moeder en de vader en woedebuien op Meetmoment 1 en 2</i>	
Tabel 8	38
<i>Pearson correlaties tussen EAS-schalen en woedebuien op Meetmoment 1 en 2</i>	

Tabel 9	39
<i>Pearson correlaties tussen TTS en BSQ schalen en woedebuien op Meetmoment 1</i>	
Tabel 10	42
<i>Multivariate multiple regressie-analyse voor het effect van TTS en BSQ en ouderlijk gedrag op woedebuien op Meetmoment 1</i>	
Tabel 11	44
<i>Multivariate multiple regressie-analyse voor het effect van EAS en ouderlijk gedrag op Meetmoment 1</i>	
Tabel 12	45
<i>Multivariate multiple regressie-analyse voor het effect van EAS en ouderlijk gedrag op Meetmoment 2</i>	
Tabel 13	47
<i>Multivariate multiple regressie-analyse voor het effect van EAS en ouderlijk gedrag (Meetmoment 1) op woedebuien op Meetmoment 2</i>	

INLEIDING

Deze studie behandelt het thema woedebuien bij peuters en kleuters en onderzoekt of er een verband is met het temperament van het kind en het opvoedingsgedrag en de hantering van woedebuien bij de ouders. Desondanks onderzoek hieromtrent in het klinisch onderzoeksveld essentieel is en dit om meerdere redenen, zijn wetenschappelijke artikels rond dit onderwerp schaars.

Er zijn meerdere wetenschappelijke motieven om onderzoek naar woedebuien op te zetten. Ten eerste is het belangrijk te benadrukken dat het voorkomen van woedebuien normaal is in de ontwikkeling van jonge kinderen (Albrecht, Dore, & Naugle, 2003; Campbell, 2002; Keenan & Wakschlag, 2000; Koch, 2003; Mathiesen & Sanson, 2000; Rigter, 2002; Wakschlag et al., 2007) en dat ze tussen anderhalf en vijf jaar frequent voorkomen (Bhatia et al., 1990; Potegal & Davidson, 2003). Dat woedebuien vaak gerapporteerd worden in niet-klinische populaties van peuters en kleuters is een consistente bevinding over verschillende culturen heen (Campbell, 1995). Ten tweede is er een verband tussen woedebuien en andere problemen. Needleman, Stevenson, en Zuckerman (1991) rapporteerden in hun studie dat 52% van de kinderen met ernstige woedebuien ook gedragsproblemen vertoonden. Bhatia et al. (1990) rapporteerden dat tics, duimzuigen, hoofdbonken, hyperkinese, slaapproblemen, en enuresis significant meer voorkomen bij kinderen met woedebuien. Tenslotte zijn ook studies rond mogelijke veroorzakende, in stand houdende, en ermee samenhangende factoren schaars. Onderzoek heeft bijvoorbeeld wel aangetoond dat kleuters en peuters met gedragsproblemen vaak een vertraagde taalontwikkeling hebben (Beitchman et al., 1996; Benasich, Curtiss, & Tallal, 1993; Horwitz et al., 2003; Irwin, Carter, & Briggs-Gowan, 2002) en een vertraging in cognitief functioneren (Benasich et al., 1993; Bub, McCartney, & Willett, 2007; Friedman-Weieneth, Harvey, Youngwirth, & Goldstein, 2007), maar de rol hiervan in het ontstaan van woedebuien moet nog bestudeerd worden. Wetenschappelijke informatie over de relatie met andere factoren is nodig, daar deze onmisbaar is voor het begeleiden van ouders en leerkrachten van kinderen met woedebuien.

Bovendien kunnen een aantal klinische motieven, die de noodzaak aan onderzoek bevestigen, aangehaald worden. Ten eerste zijn woedebuien en het niet inschikkelijk

zijn, ‘noncompliance’, één van de meest aangekaarte problemen door ouders (Arndorfer, Allen, & Aljazireh, 1999; Beernink, Swinkels, & Buitelaar, 2007; Bhatia et al., 1990; O’Brien, 1996; Sobel, Roberts, Rapoff, & Barnard, 2001). Zo vermelden Albrecht et al. (2003) dat 40 tot 80% van de ouders vragen heeft over de ontwikkeling van hun kinderen of zorgen heeft betreffende hun gedrag. Ook Young, Davis, Schoen, en Parker (1998) vermelden dat 50 tot 80% van de ouders vragen heeft of meer informatie wenst over één of meerdere gebieden van de ontwikkeling van hun kinderen, of over gedragsmatige aspecten rond het opvoeden. Onderzoek van Stallard (1993) bevestigt dit, hij rapporteerde dat 66% van de ouders één of meerdere zorgen had omtrent het gedrag van hun kind en dat 23% zich (ernstige) zorgen maakte over de woedebuien van hun kind. Ouders hebben het soms moeilijk om met de woede van hun kind om te gaan, stellen zich vaak vragen zoals of en hoe ze moeten ingrijpen, of het normaal is in de ontwikkeling, en nog veel meer. Dit wordt bevestigd door de aandacht voor dit probleem in de media. In tv-programma’s zoals ‘De Nanny’ en in niet-wetenschappelijke magazines worden mensen vaak geconfronteerd met hulpvragen van ouders in verband met woedebuien.

Om deze redenen wordt deze studie rond het voorkomen van woedebuien bij peuters en kleuters als wetenschappelijk en klinisch relevant geacht, alsook het onderzoek naar mogelijke verbanden ervan met het temperament van het kind, en het opvoedingsgedrag van de ouders. Door gezinnen op meerdere meetmomenten te bevragen, kunnen relaties tussen variabelen zowel cross-sectioneel als longitudinaal onderzocht worden om inzicht te verkrijgen in de ontwikkeling van woedebuien.

Er wordt dan ook gehoopt om met deze studie een duidelijker beeld te krijgen over woedebuien door een antwoord te zoeken op de volgende onderzoeksvragen:

- (a) Zijn woedebuien bij kinderen tussen anderhalf en vijf jaar een veel voorkomend probleem?
- (b) Wat is of zijn de meest frequente uitingsvorm(en) van woedebuien?
- (c) Zijn er geslachts- en leeftijdsverschillen wat betreft het uiten en voorkomen van woedebuien?
- (d) Is er een relatie tussen taalontwikkeling en woedebuien van het kind?
- (e) Is er een verband tussen woedebuien bij het kind en gedragsproblemen?

- (f) Is er een relatie tussen woedebuien bij het kind en emotionele problemen?
- (g) Is er een verband tussen het vertonen van woedebuien en het temperament van het kind?
- (h) Is er een relatie tussen ouderlijk opvoedingsgedrag en hantering van de woedebuien en het vertonen ervan?

Deze studie gaat vooral in op de laatste twee onderzoeksvragen, de overige worden in twee andere scripties behandeld.

Woedebuien bij peuters en kleuters

Onder woedebuien wordt een uitbarsting van negatieve emoties verstaan (Potegal & Davidson, 2003). Koch (2003) beschrijft ze als volgt “such stormy moments evoke descriptions such as *demanding, uncontrolled, enraged, egocentric* and *omnipotent*. In the case of the young child, what stands out is the awesome unleashing of overwhelming affect that lacks any semblance of control” (Koch, 2003, p. 457). Deze uitbarsting kan geuit worden door een hele range aan gedragingen, zoals zich op de grond gooien, schoppen, roepen, wenen, met de voeten stampen, de adem inhouden, hoofdbonken, knorren, met de vuisten bonken, dingen stuk maken, en nog veel meer gedragingen (Belden, Thomson, & Luby, 2008; Bhatia et al., 1990; Koch, 2003; Leung & Fagan, 1991; Potegal & Davidson, 2003; Potegal, Kosorok, & Davidson, 1996, 2003). Tijdens een woedebui worden er twee onafhankelijke emoties geuit, die elkaar overlappen in tijd, met name woede en verdriet. Woede bestaat uit gillen en schoppen als kernelementen, maar omvat ook gedragingen zoals slaan, verstijven, roepen, gooien, en stampen. Woede is vooral aanwezig bij het begin van de woedebui en neemt vervolgens snel af. Verdriet bestaat uit kerncomponenten zoals wenen, jammeren, en troost zoeken en heeft de neiging zich op te bouwen (Potegal & Davidson, 2003; Potegal et al., 1996, 2003). De uitingsvormen variëren ook volgens de duur van de woedebui. Een studie van Potegal en Davidson (2003) rapporteert dat 90% van de kinderen weent indien de woedebui langer dan drie minuten duurt en dat slaan, schoppen, roepen, en gillen nog meer optreden bij langere woedebuien. Vaak houden driftbuien tussen twee en vijf minuten aan, maar ze kunnen tot tien minuten (Leung & Fagan, 1991; Potegal et al., 2003) of langer duren. Bij een studie van Potegal en Davidson (2003) bedraagt de gemiddelde duur van woedebuien in minuten 2.1 ($SD =$

2.4) bij éénjarigen, 3.9 ($SD = 4.9$) bij tweejarigen, 4.2 ($SD = 3.5$) bij driejarigen, en 5 ($SD = 4.0$) bij vierjarigen. Potegal et al. (2003) bestudeerden tevens mogelijke verbanden met de duur van de woedebui. Zo zou het geslacht, de stemming van het kind voor de woedebui, en de trigger geen invloed hebben op de duur. Is er sprake van autonome activiteit van het zenuwstelsel, zoals zweten, rood worden, en kwijlen, en/of heeft de woedebui een grotere intensiteit, dan duurt de driftbui langer.

Woedebuien zouden frequent voorkomen bij jonge kinderen. Sommige auteurs beschrijven ze als het meest frequent gerapporteerde gedragsprobleem bij kinderen (Arndorfer et al., 1999; Bhatia et al., 1990; O'Brien, 1996; Sobel et al., 2001; Stallard, 1993), als men ze als gedragsprobleem beschouwt. Studies in het verleden rapporteren dat 50 tot 80% van de peuters en kleuters woedebuien vertoont één of meerdere keren per week. Vijf tot 20% zou echter zo vaak of zo ernstige woedebuien vertonen dat het iets wordt waar ouders zich zorgen over maken (Needlman et al., 1991). Een oudere studie, die plaatsvond tussen 1985 en 1987, rapporteert dat 75.3% van kinderen tussen drie en vijf jaar woedebuien heeft (Bhatia et al., 1990). Een recentere studie van Potegal en Davidson (2003) spreekt dan weer over prevalentiecijfers van 87%, 91%, en 59% respectievelijk bij kinderen tussen 18 en 24 maanden, 30 en 36 maanden, en 42 en 48 maanden. In deze studie is er een daling van woedebuien na de leeftijd van drie jaar. Ook Leung en Fagan (1991) en Mathiesen en Sanson (2000) beweren dat woedebuien het meest voorkomen tussen 18 en 36 maanden, de periode waar negativisme en weerstand vaak voorkomen. Potegal en Davidson (2003) bestudeerden het gemiddeld voorkomen van woedebuien per week bij kinderen tussen 18 en 60 maanden. De frequentie per week bij éénjarige kinderen was 7.5 ($SD = 8.1$), bij tweejarigen 8.7 ($SD = 8.6$), bij driejarigen 6.1 ($SD = 3.9$), en bij vierjarigen 4.8 ($SD = 5.8$). Veel kinderen tussen drie en vier jaar hebben gemiddeld nog één woedebui per dag (Potegal et al., 2003). Vaak vinden onderzoekers verschillende ordes van prevalentiecijfers. Dit kan te wijten zijn aan de operationele definitie die ze hanteren voor woedebuien, alsook aan de leeftijdscategorie (Bhatia et al., 1990), en aan andere variabelen. Wat betreft het verschil tussen beide seksen in het voorkomen van woedebuien, zijn er ook inconsistente gegevens. Sommige studies rapporteren een hogere frequentie van woedebuien bij mannelijke kleuters en peuters, terwijl anderen geen of triviale geslachtsverschillen

rapporteren (Campbell, 1995). Zo rapporteert een studie van Bhatia et al. (1990) dat van de kinderen die woedebuien vertoonden 75.8% jongens waren en 24.2% meisjes.

Woedebuien zijn een manier om openlijk verzet, 'defiance', of om niet inschikkelijk gedrag/ongehoorzaamheid, 'noncompliance', te uiten. Sommige onderzoekers maken een onderscheid in deze termen, met niet-inschikkelijkheid als ruimer begrip. Men duidt hiermee gedrag aan waarbij het kind gaat negeren wat de ouder vroeg. Openlijk verzet verwijst dan naar overte uitingen zoals woedebuien en omvat ook verzet tegen ouderlijke controle, waarbij kinderen vaak 'nee' zeggen gewoon om nee te kunnen zeggen (Kalb & Loeber, 2003). Bij andere onderzoekers echter vallen uitingen van openlijk verzet onder de ruimere term ongehoorzaamheid of niet-inschikkelijkheid (Kuczynski & Kochanska, 1990; Kuczynski, Kochanska, Radke-Yarrow, & Girmius-Brown, 1987). Belangrijk om te benadrukken, is dat woedebuien en andere vormen van verzet of ongehoorzaamheid normaal zijn bij jonge kinderen (Albrecht et al., 2003; Campbell, 2002; Koch, 2003; Mathiesen & Sanson, 2000; Merlevede, Meerschaert, Bosmans, De Mey, & Braet, 2004; Rigter, 2002; Wakschlag et al., 2007), maar dat de normatieve frequentie ervan verandert met de leeftijd van het kind (Campbell, Shaw, & Gilliom, 2000; Kalb & Loeber, 2003; Keenan & Wakschlag, 2000). Indien woedebuien en gedragsproblemen niet persisteren en geïsoleerd voorkomen, betekenen ze zelden iets psychopathologisch (Campbell, 1995, 2002). Persisterende woedebuien en gedragsproblemen in de vroege kindertijd kunnen echter op latere leeftijd gedragsstoornissen voorspellen (Albrecht et al., 2003; Bub et al., 2007), zoals antisociaal gedrag (Campbell et al., 2000; Keenan & Wakschlag, 2000; Patterson, DeBaryshe, & Ramsey, 1989). Bovendien worden die kinderen later vaak als minder sociaal competent en meer agressief beoordeeld (Campbell, 1995). Onderzoek van Moffitt (1993) toonde dat er verschillende ontwikkelingspaden zijn voor antisociaal gedrag. Sommige kinderen die reeds vroeg in hun ontwikkeling antisociale en agressieve gedragingen vertoonden, blijven dit doen. Deze groep noemt Moffitt (1993) de 'life-course-persistent' groep. Anderen gaan enkel antisociaal gedrag tijdens de adolescentie vertonen, daarom noemt Moffitt (1993) deze groep de 'adolescence-limited' groep. Bij een derde groep verdwijnt dit gedrag in de adolescentie. Dit wordt bevestigd door ander onderzoek (Bub et al., 2007).

Een woedebui heeft meestal een aanleiding voor het kind, een voorafgaande gebeurtenis die een reactie uitlokt (Leung & Fagan, 1991). Dit kan de ouder zijn, die niet ingaat op wat het kind wil, een onderbreking van het spel, of één van de ouders die weggaat (Bhatia et al., 1990). Ook wanneer kinderen iets proberen te doen wat ze nog niet kunnen, uiten ze woedebuien. Dit gebeurt vaak in periodes waarin ze nieuwe vaardigheden onder de knie trachten te krijgen (Leung & Fagan, 1991). Woedebuien kunnen door elke situatie opgewekt worden waar het kind frustratie of andere emoties ervaart, zoals ook bij overstimulatie of vermoeidheid (Koch, 2003), eet-, kleding- en slaapsituaties, en conflict met broers, zussen, of vriendjes (Potegal & Davidson, 2003). Wel is er vermoedelijk een samenspel van verscheidene factoren, zodat het ontstaanspatroon eerder multifactorieel zal zijn (Bhatia et al., 1990) en zowel kenmerken van het kind als van de ouders en de omgeving een rol zullen spelen.

De rol van ontwikkeling bij peuters en kleuters in het voorkomen van woedebuien

Peuters en kleuters ontwikkelen zich snel zowel fysiek, cognitief, motorisch als emotioneel (Campbell, 2002; Colson & Dworkin, 1997; Scaramella & Leve, 2004). Gedurende het eerste levensjaar is het voor de ontwikkeling van het kind belangrijk dat de ouders sensitief en responsief reageren (Campbell, 2002; Campbell et al., 2000). Tussen ongeveer twee en zeven jaar doorlopen kinderen volgens Piaget de preoperationele fase. Hun wereld gaan ze steeds meer cognitief kunnen representeren. Ze richten zich vooral nog op het hier en het nu. Ze besteden geen aandacht aan hoe iets ontstaan is en aan het proces dat er achter zit en dit door een gebrek aan innerlijke organisatie. Ze zijn nog sterk egocentrisch, waarbij ze denken vanuit hun gezichtspunt en zich nog niet kunnen verplaatsen in dat van iemand anders (Colson & Dworkin, 1997; Kohnstamm, 2002; Mönks & Knoers, 1994; Vasta, Haith, & Miller, 1995; Verhofstadt-Denève, Van Geert, & Vyt, 2003). Naast deze cognitieve ontwikkeling vindt er ook een ontwikkeling plaats op emotioneel niveau, onder andere via het proces van emotieregulatie. Deze term refereert naar het actief beheersen van aan de gang zijnde emotionele reacties. Doordat kinderen zich verder ontwikkelen, kunnen ze meer vaardigheden aanwenden om hun emoties te reguleren, vooral tussen het tweede en vijfde levensjaar (Cole, Martin, & Dennis, 2004). Zo stellen jonge kinderen gedragingen om negatieve emoties te minimaliseren en om positieve emoties zo lang mogelijk te

behouden (Cole, Teti, & Zahn-Waxler, 2003). Problemen met de emotieregulatie kunnen een centrale rol spelen in het ontwikkelen van psychopathologie, zoals gedragsstoornissen. Zo is er evidentie voor een verband tussen slecht gereguleerde woede en probleemgedrag (Cole et al., 2003). Wat betreft het uiten en herkennen van emoties toont onderzoek aan dat kinderen reeds snel na de geboorte woede herkennen en uiten (Rigter, 2002). De expressie ervan stijgt gedurende het tweede levensjaar, net zoals er rond die leeftijd ook een piek is in de uiting van agressie (Alink et al., 2006; Coie & Dodge, 1998). Fysiek agressieve gedragingen zoals bijten, schoppen, en slaan treden, net als woede, vroeg op bij kinderen en dit zeker rond het eerste levensjaar. Fysieke agressie stijgt vervolgens vanaf het tweede levensjaar, om opnieuw rond de leeftijd van drie jaar af te nemen. De taalvaardigheden die zich steeds meer ontwikkelen worden vaak als verklaring gebruikt voor deze daling in agressie. Kinderen kunnen steeds beter uitdrukken wat ze wensen en dit gaat gepaard met minder frustratie en dus minder agressie (Alink et al., 2006).

In de ontwikkeling van peuters en kleuters krijgen ouders te maken met een typische verzetsperiode of koppigheidsfase, een fase bij kinderen tussen tweeënhalf en drieënhalf jaar (Mönks & Knoers, 1994; Rigter, 2002). Sommige auteurs beschrijven reeds een periode van negativisme en verzet vanaf de leeftijd van 18 maanden (Leung & Fagan, 1991). 'Ik wil' en 'zelf doen' zeggen jonge kinderen rond het tweede levensjaar vaak (Rigter, 2002). In deze periode rapporteren ouders meer gedragsproblemen (O'Brien, 1996). In 'the terrible twos' periode is er dan ook een optredend zelfgevoel, een stijgende nood aan autonomie, en onafhankelijkheid, meer nood aan expressie van henzelf, een aftasting van grenzen, en een bewustwording van het feit dat wat zij doen effect heeft op de ander (Calkins, 2002; Campbell, 1995, 2002; Colson & Dworkin, 1997; Keenan & Wakschlag, 2000; Koch, 2003; O'Brien, 1996; Shaw, Keenan, & Vondra, 1994; Smeekens, Riksen-Walraven, & van Bakel, 2007). Ze leren steeds beter stappen en kunnen zo aan plaatsen die mogelijks gevaarlijk zijn. Hierdoor zullen ouders meer controlestrategieën moeten ontwikkelen en moeten er limieten gesteld worden, zodat kinderen gepast gedrag leren stellen (Calkins, 2002; Campbell, 2002; Campbell et al., 2000; Maccoby, 1980; Scaramella & Leve, 2004; Smeekens et al., 2007). Een reactie op die controle is vaak kwaadheid of opstandig gedrag en ouders hebben het hier dikwijls moeilijk mee (Campbell, 2002; Campbell et al., 2000). In deze leeftijdsperiode

worden kinderen dus vaak geconfronteerd met gevoelens van frustratie. Woedebuien en het stellen van ander niet-inschikkelijk gedrag zijn één manier om dit te uiten (Campbell, 1995, 2002; Colson & Dworkin, 1997; Keenan & Wakschlag, 2000; Koch, 2003). Niet inschikkelijk gedrag kan echter ook gesteld worden als de kinderen niet begrijpen wat van hen verwacht wordt (Kaler & Kopp, 1990). Openlijk verzet als onderdeel van het ruimer begrip niet-inschikkelijkheid daalt met de leeftijd, terwijl niet aversieve vaardigheden om verzet te uiten, zoals onderhandelen, stijgen met de leeftijd (Kuczynski & Kochanska, 1990; Kuczynski et al., 1987).

Opvoedingsgedrag van de ouders en hantering van woedebuien

Opvoedingsgedrag speelt een grote rol in de ontwikkeling van kinderen en bepaalt voor een deel hun latere gedrag (Collins, Maccoby, Steinberg, Hetherington, & Bornstein, 2000). Zo vervullen ouders een belangrijke functie bij het proces van emotieregulatie (Cole et al., 2004). Ouders reguleren de emotionele staat van hun kinderen via de erkenning en beloning van hun emotionele uitingen, door de modulatie van hun arousalniveau en door aanpassingen van de mate van stimulatie. Kinderen reguleren op hun beurt via hun reacties de emoties van de ouders (Cole et al., 2004; Cole et al., 2003; Scaramella & Leve, 2004). Hoe dit proces verloopt, bepaalt in belangrijke mate hoe goed het kind in staat zal zijn de eigen emoties te reguleren. Problemen met de emotieregulatie kunnen een rol spelen in het ontwikkelen van gedragsstoornissen (Cole et al., 2003). Dat ouderlijk gedrag een belangrijke factor is in het ontstaan en het behoud van externaliserende problemen bij jonge kinderen wordt door verscheidene theoretische perspectieven consistent ondersteund (Aunola & Nurmi, 2005; Barber, 1996; Calkins, 2002; Campbell et al., 2000; Carter, Briggs-Gowan, & Davis, 2004; Smeekens et al., 2007; Stormshak, Bierman, McMahon, & Lengua, 2000). Woedebuien op zich zijn geen gedragsprobleem, toch zijn ze hier soms een symptoom van of komen ze vaak samen voor. Zo toonde onderzoek van Needlman et al. (1991) dat 52% van de kinderen met ernstige woedebuien ook gedragsproblemen had. De bevindingen die dus gevonden worden rond verbanden tussen opvoedingsgedrag en gedragsproblemen, kunnen ook van toepassing zijn op woedebuien.

De meerderheid van de onderzoekers is het ermee eens dat overmatige ongehoorzaamheid beschouwd kan worden als het resultaat van interacties tussen ouder

en kind, die niet optimaal verlopen (Kalb & Loeber, 2003). Hoe ouders reageren op het kind zijn acties of omgaan met hoe het reageert, heeft een invloed op het gedrag van het kind. Dit gedrag beïnvloedt vervolgens op zijn beurt de acties van de ouders (Collins et al., 2000; Gallagher, 2002; Moffitt, 1993). Relevant hierbij is de ‘Coercion Theory’. Deze theorie verklaart hoe ouders en kinderen elkaar op zo’n manier beïnvloeden om zich op een bepaalde manier te gedragen dat de kans bestaat dat kinderen probleemgedragingen, zoals antisociaal gedrag zullen stellen (Campbell et al., 2000; Frick & Morris, 2004; Granic & Patterson, 2006). De ouder eist iets van het kind, het kind weigert dit te doen, en klaagt, zeurt, en roept tegen de ouder tot die toegeeft en de opdracht of eis laat vallen. Hiermee leert het kind eigenlijk dat als hij maar voldoende zeurt, hij niet moet doen wat de ouder eist of verwacht (ontsnappingsconditionering). De ouder bekrachtigt op deze manier moeilijk gedrag van het kind en de kans op probleemgedrag neemt toe (Albrecht et al., 2003; Deater-Deckard & Dodge, 1997; Fagot & Leve, 1998; Granic & Patterson, 2006; MacDonald, 2003; Patterson et al., 1989; Scaramella & Leve, 2004). Bovendien wordt ook het gedrag van de ouder negatief bekrachtigd, want het vervelende gedrag van het kind stopt. Doordat zowel de ouders als de kinderen bekrachtigd worden, neemt de kans op coërcieve gedragspatronen toe. De intensiteit van deze patronen kan toenemen, waarbij ouder en kind steeds aversievere gedragingen gaan stellen (Deater-Deckard & Dodge, 1997; Patterson et al., 1989). Bij deze coërcieve cycli is er als het ware een training in antisociaal gedrag, met een tekort aan training in prosociale vaardigheden, die nodig zijn voor het omgaan met leeftijdgenoten (Fagot & Leve, 1998; Maccoby, 1992; Patterson et al., 1989). Deze cycli tonen ook mooi de rol aan die ouders spelen in het socialisatieproces van hun kinderen. Volgens sociaal interactionisten moeten de kinderen via hen en andere opvoeders getraind worden in hun sociale vaardigheden (Maccoby, 1992; Patterson et al., 1989).

Er is conceptueel een onderscheid te maken tussen ouderstijlen, ouderdimensies, en ouderlijke gedragingen. Ouderlijke gedragingen liggen aan de basis van dimensies en stijlen (Darling & Steinberg, 1993; Van Leeuwen, 2005). In de literatuur wordt er consistent gesproken over twee dimensies, met name warmte of betrokkenheid, ‘responsiveness’ of ‘support’, en controle, ‘demandingness’ (Darling & Steinberg, 1993; Galambos, Barker, & Almeida, 2003; Maccoby & Martin, 1983).

De dimensie warmte of betrokkenheid refereert naar een affectieve component, die geuit kan worden in responsiviteit, betrokkenheid, aanvaarding, en ondersteuning (Galambos et al., 2003; Gallagher, 2002; Maccoby, 1980). Het belang van het uiten van positieve gedragingen door de ouders, zoals affectie tonen, positieve feedback geven, en ondersteuning, wordt bevestigd in onderzoek. Shaw et al. (1994) rapporteren dat een gebrek aan responsiviteit bij de moeder agressie en externaliserend gedrag voorspelt tot één jaar later. Ook een studie van Calkins (2002) toont dat kinderen van 18 maanden minder agressief gedrag vertonen bij frustratie, indien hun moeders positieve gedragingen stellen als de kinderen wenen van frustratie. Ouders helpen zo hun kinderen in het uiten van gepaste manieren om met negatief affect om te gaan, zodat er misschien later minder problematisch gedrag zal gesteld worden.

De controledimensie wordt vaak opgesplitst in psychologische controle en gedragsmatige controle (Barber, 1996; Galambos et al., 2003). Psychologische controle houdt pogingen in van de ouders om de psychologische en emotionele ontwikkeling van hun kind te manipuleren en te controleren (Barber, 1996), via psychologische methodes zoals schuldinductie, liefde-terugtrekking (Aunola & Nurmi, 2005; Galambos et al., 2003), het stellen van hoge verwachtingen, en het opdringen van regels (Gallagher, 2002). Deze dimensie wordt beschouwd als een negatieve vorm van controle en wordt in de literatuur vaak geassocieerd met internaliserende problemen zoals depressieve gevoelens en recenter ook met externaliserende problemen (Barber, 1996; Rubin, Burgess, Dwyer, & Hastings, 2003). De dimensie gedragsmatige controle refereert naar pogingen om het gedrag van het kind te controleren (Barber, 1996; Galambos et al., 2003), dit onder andere aan de hand van limieten stellen, consistente disciplineren, en monitoring (Aunola & Nurmi, 2005; Galambos et al., 2003). Gedragsmatige controle wordt als een positieve dimensie beschouwd (Galambos et al., 2003), maar wordt geassocieerd met externaliserende problemen indien er te veel of te weinig gedragsmatige controle is (Barber, 1996). Onderzoek toont dat overbescherming en overmatige controle met te hoge verwachtingen verzet kunnen uitlokken bij het kind, dat geuit kan worden aan de hand van woedebuien (Leung & Fagan, 1991). Andere onderzoekers beschrijven hierbij een kritische periode voor het ontstaan van een negatieve ouder-kindcyclus, namelijk de ontwikkelingsperiode tussen 18 en 24 maanden. Ouders stellen controlerende gedragingen om autonomie, woede, en verzet in

te perken. Kinderen kunnen hierop reageren met meer strijd om autonomie, meer woede, en verzet, zodat de ouder nog meer de gedragingen van kinderen probeert te controleren, wat op zijn beurt weer tot een stijging van problematisch gedrag kan leiden (Calkins, 2002). Toch kan ook te weinig gedragsmatige controle tot problemen leiden, kinderen leren dan minder hun gedrag reguleren, en zijn impulsiever (Barber, 1996). Een studie van Aunola en Nurmi (2005) toont dat veel gedragsmatige controle en weinig psychologische controle tot een daling in externaliserend gedrag leidt en veel gedragsmatige controle met veel psychologische controle geen impact heeft op externaliserend gedrag. Toch spreekt men vaak enkel over de dimensie controle, waar dan ofwel psychologische controle onder valt, ofwel rekent men psychologische controle gewoon bij de dimensie warmte (Aunola & Nurmi, 2005).

Onderzoekers suggereren dat het niet een ouderdimensie op zich is, die gerelateerd is aan de aanpassing van het kind, maar de combinatie van verschillende dimensies (Aunola & Nurmi, 2005): een ouderstijl (Maccoby & Martin, 1983). Een ouderstijl is “a constellation of attitudes toward the child that are communicated to the child and that, taken together, create an emotional climate in which the parent’s behaviors are expressed” (Darling & Steinberg, 1993, p. 488). Maccoby en Martin (1983) zijn belangrijke vertegenwoordigers van dit concept. Zij baseerden zich op het werk van Baumrind. Ze herdefinieerden haar drie ouderstijlen (autoritatieve, autoritaire, en permissieve ouderstijl) en voegden er één aan toe (negerende ouderstijl) en dit op basis van de twee ouderdimensies ‘responsiveness’ en ‘demandingness’ (Darling & Steinberg, 1993; Maccoby & Martin, 1983). Onderzoek toont dat een autoritatieve ouderstijl, dit is veel warmte en ondersteuning gecombineerd met controle (Darling & Steinberg, 1993; Galambos et al., 2003), gepaard gaat met een lager voorkomen van gedragsproblemen bij jonge kinderen (Campbell, 1995). Naast een autoritatieve ouderstijl, beschrijven ze ook de autoritaire (veel controle en weinig warmte), permissieve (veel warmte en weinig controle) en negerende (weinig warmte en controle) ouderstijl (Darling & Steinberg, 1993; Galambos et al., 2003). Zo kunnen agressie en het niet inschikkelijk zijn, optreden indien kinderen hun affect niet goed gereguleerd wordt. Dit vindt plaats bij moeder-kind relaties die gekenmerkt worden door ineffectieve disciplinevaardigheden, beperkte warmte, en weinig betrokkenheid (Campbell et al., 2000), met name bij de negerende ouderstijl. Ook de permissieve

ouderstijl wordt geassocieerd met ondermeer opstandig gedrag (DeVito & Hopkins, 2001). De autoritaire en autoritatieve ouderstijl lijken enkel te verschillen in de mate van warmte, maar dat is slechts schijn. Beide ouderstijlen maken gebruik van een ander soort controle. De autoritaire ouderstijl maakt meer gebruik van psychologische controle en de autoritatieve ouderstijl van gedragsmatige controle (Darling & Steinberg, 1993). Sommige onderzoekers twijfelen aan de validiteit van deze ouderstijlen en suggereren dat het onderzoeken van de aparte dimensies cruciaal is (Galambos et al., 2003). Het gebruik van ouderlijke gedragingen biedt ook voordelen tegenover het gebruik van ouderstijlen. De communicatie hieromtrent verloopt beter daar met preciezere definities kan gewerkt worden. Bovendien verwijst ouderlijk gedrag naar concreet gedrag, wat makkelijker bespreekbaar en beïnvloedbaar is (Van Leeuwen, 2005).

Onderzoek naar het gedrag dat ouders stellen bij woedebuien, toont dat de kans dat ouders ingrijpen niet samenhangt met het kind zijn leeftijd of geslacht. Wel neemt de kans toe volgens de duur en de intensiteit van de woedebui (Potegal & Davidson, 2003). Ouders hebben soms ervaren dat het goed is het kind even te laten uitrazen en niet in te grijpen (Potegal et al., 1996). Toch interveniëren ouders in 80% van de woedebuien (Potegal et al., 2003) en hebben ze hier verschillende methodes voor. Toegeven aan het kind blijkt een veel gebruikte hanteringstrategie, Bhatia et al. (1990) rapporteerden dat 74.6% van de ouders dit doen. Andere reacties zijn fysiek tegenhouden, isolatie van het kind, discussiëren, slaan, en bekritisieren (Bhatia et al. 1990; Potegal & Davidson, 2003). Verschillende studies tonen aan dat hard straffen en fysieke bestraffing agressief gedrag en probleemgedrag bij kinderen in de hand stelt (Deater-Deckard & Dodge, 1997; Gallagher, 2002; Kerr, Lopez, Olson, & Sameroff, 2004; Rubin et al., 2003; Stormshak et al., 2000; Van Leeuwen & Vermulst, 2004; Weiss, Dodge, Bates, & Pettit, 1992) en onderzoek toont dat antisociale kinderen vaak ouders hebben die hard straffen (Patterson et al., 1989). Ook het kind iets geven of afnemen, de kamer verlaten, het kind oppakken, en troosten zijn mogelijke reacties (Potegal & Davidson, 2003). Ouderlijke ontevredenheid uiten is echter een vorm van aandacht geven en kan een patroon van woedebuien in stand houden (Leung & Fagan, 1991). Negerende gedragingen of handelingen zoals een time-out instellen, blijken effectief te zijn in het reduceren van woedebuien (Leung & Fagan, 1991). Onderzoek toont aan dat het belangrijk is dat

ouders zich bij het stellen van limieten op éénzelfde lijn bevinden. Indien ze elk verschillende limieten stellen, kan dit bij kinderen woedebuien in de hand werken. Dit zou één van de meest belangrijke factoren zijn die tot woedebuien kunnen leiden (Leung & Fagan, 1991). Tenslotte blijkt verbale communicatie één van de meest gebruikte methodes van disciplineren (Socolar, Savage, & Evans, 2007; Vittrup, Holden, & Buck, 2006), onderzoek moet uitwijzen of dit ook bij woedebuien zo is.

Het effect van ouderlijk gedrag op kinderen verandert met de leeftijd van het kind (Darling & Steinberg, 1993), doch is hier in de literatuur relatief weinig onderzoek naar gebeurd. Een onderzoek van Socolar et al. (2007) waarbij de relatieve stabiliteit bestudeerd werd over vier jaar rapporteert dat ouders bepaalde disciplineringsmethoden lijken te kiezen die ze verder blijven hanteren. Ander onderzoek bevestigt de relatieve stabiliteit van ouderlijk gedrag (Dallaire & Weinraub, 2005; Socolar et al., 2007; Vittrup et al., 2006). Er worden wel verschillen gemeld in het “gemiddeld” gebruik van bepaalde technieken. Zo rapporteren Vittrup et al. (2006) dat negeren van het kind een techniek is die minder gebruikt wordt vanaf vier jaar en dat slaan en roepen stijgen tot vierjarige leeftijd. De absolute stabiliteit van ouderlijk gedrag lijkt dus beperkter (Dallaire & Weinraub, 2005; Holden & Miller, 1999).

Temperament en samenspel met opvoeding en woedebuien

Temperament wordt vaak beschreven als individuele verschillen in stijl wat betreft emoties en gedrag, die vroeg in het leven optreden en redelijk stabiel zijn zowel over tijd als situaties heen (Cole et al., 2004; Collins et al., 2000; Else-Quest, Hyde, Goldsmith, & Van Hulle, 2006; Goldsmith et al., 1987; Hall, Wilson, & Frankenfield, 2003; Lemery, Goldsmith, Klinnert, & Mrazek, 1999; Nigg, 2006; Prior, 1992; Shiner, 1998). Moeilijkheden met het temperament van een kind die vroeg optreden, kunnen huidige en latere gedragsproblemen voorspellen (Campbell et al., 2000). Wel kan hierbij de invloed van opvoeding niet uitgesloten worden. Veel onderzoekers beweren dat opvoedingsgedrag en temperament op elkaar inwerken, in die zin dat problematisch opvoedingsgedrag en een moeilijk temperament elkaar negatief kunnen beïnvloeden zodat probleemgedrag zich kan ontwikkelen (Belsky, Hsieh, & Crnic, 1998; Kingston & Prior, 1995; Smeekens et al., 2007; Stright, Kelley, & Gallagher, 2008; Tschann, Kaiser, Chesney, Alkon, & Boyce, 1996).

Er bestaan verscheidene temperamentsmodellen, die elk verschillende dimensies beschrijven en meer of minder belang hechten aan biologische of socio-culturele elementen (Prior, 1992; Rettew & McKee, 2005). Deze studie focust op het Gedragsstijlenmodel van Thomas en Chess en het EAS model van Buss en Plomin.

Het Gedragsstijlenmodel van Thomas en Chess

Thomas en Chess worden beschouwd als de grondleggers van de bestaande temperamentsmodellen. Hun Gedragsstijlenmodel diende immers als basis voor die andere modellen en voor de ontwikkeling van instrumenten om temperament bij kinderen te meten (Berk, 2003; Fullard, McDevitt, & Carey, 1984; Guerin, Gottfried, & Thomas, 1997; Hall et al., 2003; Kohnstamm, 2002; Presley & Martin, 1994; Shiner, 1998; Shiner & Caspi, 2003). Ze startten ‘The New York Longitudinal Study’ in 1956. In deze studie volgden ze 141 kinderen van hun vroege kindertijd tot in de volwassenheid. Ze conceptualiseren temperament als een gedragsstijl (‘het hoe’, de manier waarop een kind een situatie benadert), waarbij ‘het waarom’ (de motivatie) en ‘het wat’ (de mogelijkheden, capaciteiten) van gedragingen minder belangrijk zijn dan dit ‘hoe’ (Else-Quest et al., 2006; Fullard et al., 1984; Goldsmith et al., 1987; Hall et al., 2003; Kohnstamm, 2002; Nigg, 2006; Thomas & Chess, 1977; Thomas, Chess, & Birch, 1968; Vasta et al., 1995). Er kan interactie optreden tussen de gedragsstijl, motivatie, en capaciteiten, maar toch is het belangrijk om ze te onderscheiden (Goldsmith et al., 1987). Een voorbeeld kan dit verduidelijken: wat hen het meest interesseert is niet of een kind speelt en waarom, maar hoe het dat doet: is het spel actief, intens, of is het kind snel afgeleid (Goldsmith et al., 1987; Kohnstamm, 2002; Vasta et al., 1995)? Een kritiek die hierbij vaak vermeld wordt, is dat het ‘hoe’, ‘wat’, en ‘waarom’ zeer moeilijk te onderscheiden zijn (Shiner & Caspi, 2003).

In hun model vermelden ze negen temperamentdimensies, die ontwikkeld zijn op basis van 22 ouderinterviews van de ‘The New York Longitudinal Study’, namelijk Activiteitsniveau, Regelmaat, Afleidbaarheid, Initiële Reactie, Aanpassingsvermogen, Aandachtsvermogen, Intensiteit Reactie, Drempelwaarde van Responsiviteit, en Kwaliteit van Stemming (Chess, 1997; Fullard et al., 1984; Goldsmith et al., 1987; McDevitt & Carey, 1978; Thomas & Chess, 1986; Vasta et al., 1995). Hoe hoger een kind scoort op één van deze schalen, hoe maladaptiever dit geacht wordt. Tabel 1 bevat

de beschrijving van de negen temperamentsdimensies volgens Thomas en Chess. Tussen haakjes wordt de interpretatie toegevoegd voor hoge scores.

Tabel 1

Overzicht van de temperamentsdimensies volgens Thomas en Chess (Vasta, Haith, & Miller, 1995, p. 458)

Activiteitsniveau	De mate van fysieke en motorische activiteit van het kind bij eetsituaties, in bad gaan, en bij andere alledaagse situaties (hoog = actief).
Regelmaat	De voorspelbaarheid van het kind betreffende voedingschema, slaappatroon, en toilet (hoog = irregulariteit).
Initiële Reactie (benadering versus terugtrekking)	Hoe positief reageert het kind op een nieuwe gebeurtenis of stimulus (speelgoed, eten,...), inclusief de stemmingsuiting en het gedrag (hoog = terugtrekking).
Aanpassingsvermogen	Het gemak waarmee het kind zich aanpast aan een veranderde situatie (hoog = moeilijkheden met aanpassen).
Intensiteit Reactie	Het energie niveau van de reacties van het kind, zowel positieve als negatieve (hoog = sterke reacties).
Drempelwaarde van Responsiviteit	De hoeveelheid stimulatie die noodzakelijk is opdat het een respons bij het kind zou uitlokken (hoog = lage drempelwaarde).
Kwaliteit van Stemming	Het aantal blijde en vriendelijke reacties die het kind uit in contrast tot het ongelukkige en negatieve gedrag (hoog = negatieve stemming).
Afleidbaarheid	Het gemak waarmee het kind zijn aan de gang zijnde gedrag verstoord wordt door externe gebeurtenissen of stimulatie (hoog = sterk afleidbaar).
Aandachtsvermogen	Hoe lang voert het kind een activiteit uit en de bereidheid van het kind om door te gaan bij confrontatie met obstakels (hoog = laag aandachtsvermogen).

Factoranalyses uitgevoerd op vragenlijsten die gebaseerd zijn op het Gedragstijlenmodel van Thomas en Chess, spreken de negen dimensionele structuur soms tegen. Volgens Presley en Martin (1994) komt uit deze onderzoeken vaak een

zesdimensionele structuur naar boven bij ouderrapporteringen en een drie- of vierdimensionele structuur bij rapporteringen door de leerkracht.

Op grond van onderzoek dat Thomas en Chess uitvoerden, onderscheidde ze drie types kinderen (Thomas & Chess, 1986). Het 'gemakkelijke kind' (ongeveer 40% van hun steekproef) reageert positief op nieuwe prikkels, heeft snel een regelmatig eet- en slaappatroon, is opgewekt, en past zich snel aan (Berk, 2003; Chess, 1997; Colson & Dworkin, 1997; Kohnstamm, 2002; Vasta et al., 1995). Zijn reacties zijn qua intensiteit laag tot gemiddeld te beschouwen (Vasta et al., 1995). Het 'moeilijke kind' (ongeveer 10% van de steekproef) kan moeilijk omgaan met nieuwe situaties, houdt eerder van wat hij kent, en past zich moeilijk aan, heeft een onregelmatig eetpatroon en/of slaappatroon, en heeft eerder de neiging negatief en intensief te reageren (Berk, 2003; Chess, 1997; Colson & Dworkin, 1997; Frick & Morris, 2004; Goldsmith et al., 1987; Kohnstamm, 2002; Vasta et al., 1995). Deze groep kinderen zouden een hoger risico lopen om probleemgedrag te ontwikkelen, zoals ondermeer angstig teruggetrokken en agressief gedrag (Berk, 2003; Caspi, Henry, McGee, Moffitt, & Silva, 1995; Goldsmith et al., 1987; Guerin et al., 1997; Karp, Serbin, Stack, & Schwartzman, 2004; Kingston & Prior, 1995; Sanson, Smart, Prior, & Oberklaid, 1993; Tschann et al., 1996). Een studie van Caspi et al. (1995) toonde dat kinderen die tussen drie en vijf jaar snel irriteerbaar, emotioneel labiel, rusteloos zijn, en gekenmerkt worden door negativisme (vergelijkbaar met het concept 'moeilijk kind') meer externaliserende problemen vertonen tussen negen en elf jaar. Er is ook evidentie dat bepaalde temperamentsdimensies, die het 'moeilijk kind' definiëren, de ontwikkeling van emotieregulatie kunnen bemoeilijken. En zo voor een risico zorgen voor de ontwikkeling van gedragsproblemen (Bradley & Corwyn, 2008; Frick & Morris, 2004; Scaramella & Leve, 2004). Deze emotieregulatie kan bemoeilijkt worden om twee redenen. Ten eerste omdat de intense reacties van 'moeilijke kinderen' op zich al moeilijker te reguleren zijn. Maar ook omdat deze negatieve reacties vaak meer bestraffing en ander ouderlijk gedrag uitlokken, die interfereren met de ontwikkeling van de emotieregulatie (Scaramella & Leve, 2004). Een derde groep kinderen waren zij die 'langzaam op gang komen' (15% van de steekproef). Ze houden ook niet echt van nieuwe dingen, maar passen zich uiteindelijk na een aantal keren wel aan. Qua reactie zijn het eerder middelmatige kinderen, niet extreem in hun reageren (Berk, 2003; Chess,

1997; Colson & Dworkin, 1997; Kohnstamm, 2002; Vasta et al., 1995). De andere 35% van de kinderen uit de studie van Thomas en Chess behoort niet tot één specifieke categorie, maar vertoont eerder mengvormen. (Berk, 2003; Vasta et al., 1995). De type-indeling die ze vonden in hun onderzoek, is nu wat achterhaald daar er onderzoeken uitgevoerd zijn die aan strengere wetenschappelijke eisen voldoen (Kohnstamm, 2002). Het gebruik van deze types kan ook betekenisvolle verschillen maskeren, daarom pleiten sommige onderzoekers voor het gebruik van temperamentskarakteristieken (Caspi et al., 1995). Een andere veel geuite kritiek op het model van Thomas en Chess is dat voor het vormen van de type-indeling en de negen dimensies enkel informatie verzameld werd via interviews met de ouders. De informatie hierdoor verkregen kan gebiased zijn (Vasta et al., 1995).

Volgens Thomas en Chess heeft een pasgeborene reeds zijn temperament en blijft dit relatief stabiel over de tijd, maar niet absoluut, want de temperamentstrekken van een kind gaan in interactie treden met zijn omgeving alsook met zijn cognities en emoties en zo worden bepaalde temperamentstrekken veranderd en/of versterkt. Het temperament is eigenlijk een respons op een stimulus (bijvoorbeeld een eis van de ouders) en medieert als het ware de invloeden vanuit die omgeving (Goldsmith et al., 1987). Om deze wederzijdse beïnvloeding tussen de temperamentstijl van een kind en de omgeving (vb. temperament en verwachtingen van ouders) aan te duiden gebruikten Thomas en Chess de term 'goodness of fit'. De term legt de nadruk op het belang van het creëren van een opvoedingsklimaat voor het kind, waarbij zijn temperament wordt erkend en zo adaptief functioneren gestimuleerd wordt (Chess, 1997; Colson & Dworkin, 1997; Goldsmith et al., 1987; Hall et al., 2003). Hun model wordt dan ook beschouwd als een biosociaal of transactioneel model, omdat het naast de biologische oorsprong van temperament aandacht heeft voor de interactie met omgevingsvariabelen (Prior, 1992). Je kunt kinderen niet los zien van de omgeving waarin ze opgroeien. Stel dat een kind intense negatieve reacties (temperamentsuiting) toont indien een ouder een eis stelt. Indien de ouder uiteindelijk toegeeft, kan dit zorgen voor een sterkere reactie de volgende keer dat de ouder iets eist. Het kind zal dan misschien een woedebui krijgen en ook vaker dit gedrag stellen. Stelt een grootouder een eis, waarbij het kind opnieuw sterke negatieve reacties uit, maar waarbij de grootouder niet toegeeft, dan zal er geen intensere reactie komen de volgende keer en zal dit gedrag niet vaker gesteld worden.

Dit toont mooi de interactie aan tussen het temperament van het kind en zijn omgeving. Het temperament van het kind is niet veranderd in die twee situaties, maar door de interactie met de omgeving is er een andere uiting (Goldsmith et al., 1987; Kohnstamm, 2002). Zo kunnen er volgens Thomas en Chess psychische problemen ontstaan indien deze fit niet goed is. Maar zijn de verwachtingen en de eisen van de omgeving wel afgestemd op onder andere het temperament van het kind, dan is een optimale ontwikkeling mogelijk voor hem (Chess, 1997; Goldsmith et al., 1987; Guerin et al., 1997; Kohnstamm, 2002). De interactie tussen de karakteristieken van het kind en het opvoedingsgedrag van de ouders kunnen dus zowel tot goede als slechte uitkomsten leiden (Colson & Dworkin, 1997; Thomas et al., 1968).

Het EAS model van Buss en Plomin

Buss en Plomin ontwikkelden een temperamentmodel dat sterk biologisch gegrond is (Vasta et al., 1995). Ze beschouwen temperament als een set van persoonlijkheidstrekken, die genetisch bepaald zijn en vroeg zichtbaar zijn (Goldsmith et al., 1987; Vasta et al., 1995). Ze worden onderscheiden van andere persoonlijkheidstrekken daar de set van persoonlijkheidstrekken van het temperament gedurende het eerste levensjaar reeds zichtbaar zijn. Individuele verschillen in elementen als de regelmaat van het eet- en slaappatroon sluiten ze uit, daar Buss en Plomin van oordeel zijn dat deze wel belangrijk zijn voor ouders, maar ze geen blijvend effect hebben op de persoonlijkheidsontwikkeling (Goldsmith et al., 1987). De persoonlijkheidstrekken die Buss en Plomin beschrijven, zouden eigenlijk de basis zijn voor de latere persoonlijkheid (Goldsmith et al., 1987). Buss en Plomin erkennen ook het concept van een match en een mismatch tussen het kind en zijn omgeving. Een kind dat zich graag tussen de mensen begeeft en liever activiteiten doet met anderen dan alleen, zal zich niet goed voelen bij ouders die het kind hierin remmen en het dingen alleen verplicht te doen (Goldsmith et al., 1987).

Hun model is opgebouwd uit drie trekken die het temperament vormen: emotionaliteit, activiteit, en sociabiliteit (Buss & Plomin, 1984; Goldsmith et al., 1987). Deze drie termen vinden onderzoekers in veel modellen terug: “These three characteristics feature in various forms in almost every model of temperament and therefore have considerable generality” (Prior, 1992, p. 251). Oorspronkelijk was er nog

een vierde factor in hun model, namelijk impulsiviteit, maar deze factor werd weggelaten omdat hij maar later in het leven van het kind zou optreden en niet betrouwbaar was (Buss & Plomin, 1984).

Emotionaliteit is een dimensie die beschrijft hoe makkelijk iemand reageert op stimulatie en hoe intens die dat doet. Kinderen die hoog scoren op Emotionaliteit gaan bijvoorbeeld door een kleine lichtschijs en licht geluid in de gang al wakker schieten en hevig beginnen wenen (Vasta et al., 1995), gaan woedebuien uiteten, en snel een activatie vertonen van het autonoom zenuwstelsel (Goldsmith et al., 1987). Volgens Plomin verschillen kinderen in deze dimensie door genetische verschillen in hun zenuwstelsel. Het ene kind wordt hierbij sneller getriggerd en gaat meer gearoused zijn dan het andere kind (Vasta et al., 1995). Gedurende de eerste levensmaanden van het kind zou deze dimensie zich vooral uiteten als distress bij onaangename situaties, waarbij het kind gaat wenen. Emotionaliteit gaat in het eerste levensjaar evolueren en zal zich afhankelijk van de ervaringen van het kind ook kunnen uiteten als angst- of woederesponsen (Goldsmith et al., 1987; Vasta et al., 1995). Kinderen die hoog scoren op deze dimensie zijn moeilijker voor ouders om mee om te gaan omdat ze snel van slag zijn en moeilijk te troosten zijn, of omdat ze vaak woedebuien vertonen (Goldsmith et al., 1987). Onderzoek van Karp et al. (2004) toonde dat kinderen die volgens de moeders hoog scoorden op emotionaliteit, meer externaliserend gedrag en probleemgedrag vertoonden. De samenhang tussen deze variabelen wordt bevestigd in meerdere onderzoeken (Gjone & Stevenson, 1997; Mathiesen & Sanson, 2000; Muris & Ollendick, 2005).

De tweede dimensie, Activiteit, beschrijft de mate van activiteit, dit houdt onder andere het tempo en energieverbruik van het kind in (Goldsmith et al., 1987; Vasta et al., 1995). Kinderen die hierop hoog scoren, zullen veel rondlopen, veel activiteiten doen, en veel exploreren (Vasta et al., 1995). Belangrijk is dat het hier niet gaat om wat het kind (graag) doet maar hoe het dat doet (Vasta et al., 1995). Karp et al. (2004) vonden dat kinderen die als heel actief beoordeeld werden door hun moeders, volgens hen ook meer externaliserende gedragingen vertoonden.

De laatste dimensie, namelijk Sociabiliteit, beschrijft de voorkeur van het kind wat betreft alleen zijn of mensen om zich heen hebben. Kinderen die hier hoog op scoren, zullen liever in het gezelschap van mensen verkeren en doen niet graag dingen alleen. Zij zullen dan ook vaak zelf contact zoeken (Buss & Plomin, 1986; Goldsmith et al.,

1987; Vasta et al., 1995). De drie dimensies zouden een sterke genetische component hebben en redelijke stabiliteit vertonen, toch kunnen ze wel licht variëren met de tijd en dit vooral door gebeurtenissen in de ontwikkeling en de omgeving. Buss en Plomin erkennen inderdaad dat er verandering kan zijn en dat een kind met het ouder worden bijvoorbeeld meer sociabiliteit gaat vertonen, maar ze beweren wel dat er stabiliteit is in rangorde. Een kind dat hoog scoort op Sociabiliteit, in vergelijking met leeftijdgenoten, zal als volwassene ook hoog scoren in vergelijking met anderen (Goldsmith et al., 1987). Ook andere onderzoekers beweren dat karakteristieken van het temperament redelijke relatieve stabiliteit vertonen, maar dat ze kunnen veranderen door ervaring (Collins et al., 2000). Later hebben Buss en Plomin een onderscheid gemaakt tussen Sociabiliteit en ‘Verlegenheid’ of ‘Shyness’. Laatstgenoemde refereert vooral naar gedragingen bij vreemden (Buss & Plomin, 1986; Mathiesen & Tambs, 1999). Een hoge score op deze dimensie betekent dat het kind geïnhibeerd en gespannen gedrag zal uiten bij andere mensen (Buss & Plomin, 1984).

Onderzoeksubjectieven en hypothesevorming

Op basis van dit onderzoek wordt er getracht na te gaan of het temperament van het kind en/of het ouderlijk gedrag verband houden met het stellen van woedebuien bij kinderen tussen anderhalf en vijf jaar. Aangezien er nog geen instrument voor handen is om woedebuien bij kinderen te meten, is er een instrument ontwikkeld. Één van de doelen van dit onderzoek betreft een eerste evaluatie van dit instrument. Het onderzoek spitst zich toe op de structurele validiteit van de vragenlijst, meer bepaald het gedeelte betreffende het ouderlijke hanteringsgedrag. Tevens zullen vergelijkingen worden gemaakt met een ander instrument dat ouderlijk gedrag meet (SOG). Naast de evaluatie van het instrument, zijn bijkomende objectieven: welke hanteringsgedragingen stellen ouders het meest gedurende woedebuien en zijn deze hanteringen consistent over de tijd? Zijn de hanteringsstrategieën afhankelijk van het geslacht of de leeftijd van het kind?

Het hoofddoel van het onderzoek betreft de invloed van temperament en ouderlijk gedrag op het vertonen van woedebuien. Op basis van correlatieve analyses worden mogelijke verbanden onderzocht tussen deze variabelen. Onderzoek hieromtrent bij woedebuien is schaars. In de literatuur is er één steeds terugkomend verband tussen

emotionaliteit bij kinderen en het stellen van gedragsproblemen (Gjone & Stevenson, 1997; Karp et al., 2004; Mathiesen & Sanson, 2000; Muris & Ollendick, 2005). Mogelijks is er eenzelfde samenhang met woedebuien, zoals Buss en Plomin beweren (Goldsmith et al., 1987). Woedebuien zouden tevens minder voorkomen indien peuters en kleuters positief ingesteld zijn, rustig van aard zijn, en zich sneller aanpassen aan hun omgeving. Meer actievare, vastberaden kinderen die zich moeilijker aanpassen aan limieten en niet goed kunnen omgaan met teleurstelling, zullen sneller woedebuien vertonen (Leung & Fagan, 1991). Chess en Thomas (1996) rapporteren dat kinderen die intens reageren mogelijks veel explosieve woedebuien vertonen. Een hypothese is dat kinderen die bij de temperamentsvragenlijsten van Thomas en Chess hoger scoren op Activiteitsniveau, op Aanpassingsvermogen (hoge score = moeilijk aanpassen), op Kwaliteit van Stemming, en op Intensiteit Reactie meer woedebuien zullen vertonen. Dit geldt ook voor de dimensie Activiteit en Emotionaliteit in het model van Buss en Plomin. Onze hypothese is dat kinderen die op deze twee dimensies hoog scoren meer woedebuien vertonen.

Betreffende het ouderlijk gedrag wordt er als hypothese voorop gesteld dat kinderen van ouders, die inconsequent regels stellen en inconsequent straffen, meer woedebuien vertonen. Het stellen van limieten speelt immers een belangrijke rol, inconsequentie hierin zou één van de meest belangrijke factoren zijn die tot woedebuien kunnen leiden (Leung & Fagan, 1991). Onderzoek bevestigt reeds een samenhang tussen probleemgedrag en hard, fysiek straffen en inconsequent disciplineren (Deater-Deckard & Dodge, 1997; Gallagher, 2002; Kerr et al., 2004; Rubin et al., 2003; Stormshak et al., 2000; Van Leeuwen & Vermulst, 2004; Weiss et al., 1992), mogelijks geldt deze samenhang ook voor woedebuien. Aangezien coërcieve cycli een belangrijke rol kunnen spelen in het ontstaan en in stand houden van het uiten van woedebuien, is een hypothese dat indien de ouders vaak toegeven aan hun kinderen, de kinderen vaak woedebuien zullen stellen. Negerende gedragingen zijn dan weer, volgens Leung en Fagan (1991), effectieve strategieën in het verminderen van woedebuien. In dit onderzoek is dit tevens een hypothese. Echter ook veel warmte en betrokkenheid gaan gepaard met minder agressie en gedragsproblemen (Calkins, 2002; Campbell, 1995; Campbell et al., 2000; Strayer & Roberts, 2004; Van Leeuwen & Vermulst, 2004).

Naast deze correlatieve analyses wordt onderzocht welke temperamentsvariabelen en ouderlijke gedragsvariabelen woedebuien voorspellen. Het is moeilijk om voorspellingen te doen, daar met betrekking tot woedebuien weinig onderzoek gebeurd is. Gezien de consistente bevinding dat emotionaliteit sterk samenhangt met probleemgedrag, is een hypothese dat vooral emotionaliteit van kinderen woedebuien voorspelt. Tevens wordt verwacht dat inconsequentie en hard straffen voorspellers zijn van woedebuien.

METHODE

Participanten

De steekproef van deze studie bestaat uit 741 kinderen uit Vlaanderen, waarvan 331 meisjes (44.7%) en 410 jongens (55.3%). De kinderen hebben een leeftijd tussen 13 en 67 maanden (dit is tussen één jaar één maand en vijf jaar zeven maanden). De gemiddelde leeftijd is 29.34 maanden, $SD = 10.76$. Van deze groep is 37.7% tussen 12 en 24 maanden, 41.7% tussen 24 en 36 maanden, 11.7% tussen 36 en 48 maanden, en 8.9% is ouder dan 48 maanden, waarvan 1.3% tussen 60 en 67 maanden.

Bijna alle kinderen (93.4%) behoren tot een intact gezin, 2.2% leeft in een éénoudergezin, 3.9% komt uit een nieuwsamengesteld gezin, en van vier kinderen ontbreken deze gegevens (0.5%). De meerderheid van de kinderen is de jongste in de rij (41.2%) en 219 (29.6%) kinderen zijn enig kind (15 ontbrekende gegevens).

In deze studie fungeren de ouder(s) als informanten. De leeftijd van de moeders varieert van 20 tot 47 jaar, met een gemiddelde leeftijd van 32 jaar ($SD = 4.29$, vijf ontbrekende gegevens). De vaders zijn allen tussen 25 en 57 jaar en de gemiddelde leeftijd is 35 jaar ($SD = 4.84$, 17 ontbrekende gegevens). De overgrote meerderheid van de ouders zijn van Belgische afkomst (97.8% van de moeders, 93.8% van de vaders).

Het laatst afgewerkte studieniveau is bij het merendeel van de ouders hoger onderwijs (van 8 moeders en 28 vaders ontbreken deze gegevens). Van de moeders en vaders voltooiden respectievelijk 61.94% en 49.9% een opleiding hoger onderwijs buiten de universiteit en respectievelijk 12% en 10.7% binnen de universiteit. Slechts 19 moeders (2.56%) en 49 vaders (6.61%) behaalden hun diploma hoger secundair onderwijs niet.

De steekproef telt 78 moeders en 12 vaders die momenteel niet werkzaam zijn, waarvan 63 huismoeders en 9 huisvaders. Van de moeders en vaders zijn respectievelijk 4.1% en 20.2% tewerkgesteld als arbeider, 71.8% en 47.9% als bediende, en 5.4% en 10.7% behoren tot het hoger kader. Bovendien werkt nog respectievelijk 6.1% en 13.5% als zelfstandige en 2.8% en 3.4% oefenen een vrij beroep uit. Van 10 moeders en 23 vaders ontbreken deze gegevens.

Bij 254 kinderen zijn op het eerste meetmoment naast de ouder(s) ook een leerkracht, kinderverzorgster, of onthaalouder ($n = 92$), een grootouder ($n = 84$) of een

andere informant ($n = 76$) bevestigd (twee ontbrekende gegevens). De ouders waren hiervan op de hoogte.

Meetinstrumenten

Vragenlijst Woedebuien bij Kinderen: ouderversie - leerkrachtversie

Drie scriptiestudenten hebben samen met de scriptiebegeleider, op basis van gegevens uit wetenschappelijke literatuur, een instrument ontwikkeld om woedebuien bij kinderen te meten (Van Leeuwen, Bourgonjon, Huijsman, & Van Meenen, 2007a, 2007b). Dit instrument is opgebouwd uit vier delen, namelijk 'Deel 1: Voorkomen en duur van de Woedebuien', 'Deel 2: Gedrag van het kind', 'Deel 3: Oorzaken van de woedebui', en 'Deel 4: Uw reactie op een woedebui'. De vragenlijst bestaat in een ouderversie alsook in een versie voor leerkrachten, kinderverzorgsters, of grootouders. Laatstgenoemde is identiek aan de ouderversie, enkel het vierde deel, de vragen rond hantering van woedebuien, werd weggelaten, omdat het voor onderwijzend personeel te controlerend kan overkomen. De opbouw van de vragenlijst en de selectie van antwoordalternatieven bij de beoordeling van het voorkomen en de duur van woedebuien is gebaseerd op een onderzoek van Potegal en Davidson (2003), waar men ook woedebuien bij jonge kinderen mat. Bovendien is de selectie van uitingsvormen van woedebuien, situaties die ertoe leiden, en mogelijke reacties van ouders op wetenschappelijke literatuur gebaseerd.

In Deel 1 van de vragenlijst wordt bevestigd hoeveel woedebuien het kind de laatste vier weken gehad heeft. Men beoordeelt dit aan de hand van zeven antwoordalternatieven (die gaan van minder dan één keer in vier weken tot meer dan zes keer per dag). Vervolgens beoordelen de ouders de gemiddelde duur van de woedebui op een zevenpuntenschaal (van minder dan één minuut tot meer dan 40 minuten). In Deel 2 moeten de ouders 25 uitingsvormen van woedebuien beoordelen in frequentie aan de hand van een vijfpuntenschaal gaande van nooit (= 1) tot altijd (= 5). In Deel 3 beoordelen ouders hoe vaak 15 situaties/oorzaken (vb. eetsituaties, slaapsituaties, conflict met andere kinderen) tot woedebuien leiden op basis van eenzelfde vijfpuntenschaal. Het laatste deel, waarin naar de reactie van de ouder op woedebuien gevraagd wordt, is enkel een onderdeel van de ouderversie. Hierbij worden 22 antwoordmogelijkheden (vb. kalm blijven, roepen) beoordeeld op basis van een

vijfpuntenschaal. Er is ook een extra vraag toegevoegd, waarbij ouders op een schaal van één tot tien aangeven hoe tevreden ze zijn over de manier waarop ze omgaan met de woedebuien van hun kind.

Temperamentsvragenlijst - EAS

De EAS (Boer & Westenberg, 1994) kan gebruikt worden voor kinderen vanaf één jaar en voor adolescenten. De vragenlijst is gebaseerd op het temperamentsmodel van Buss en Plomin en meet vier aspecten, namelijk Emotionaliteit, Activiteit, Sociabiliteit, en Verlegenheid (Buss & Plomin, 1986). De dimensie Emotionaliteit beschrijft hoe makkelijk en hoe intens iemand reageert op stimulatie. Kinderen die hierop hoog scoren, zijn snel van slag, zijn moeilijk te troosten, en vertonen vaak woedebuien (Buss & Plomin, 1986; Goldsmith et al., 1987; Shiner, 1998; Vasta et al., 1995). Een hoge score op de dimensie Activiteit refereert naar een hoge mate van energieverbruik zoals veel rondlopen, en exploreren (Goldsmith et al., 1987; Vasta et al., 1995). Een hoge score op Sociabiliteit verwijst naar een voorkeur voor het vertoeven in het gezelschap van anderen en liever dingen samen met iemand te doen dan alleen (Buss & Plomin, 1986; Goldsmith et al., 1987; Vasta et al., 1995). Verlegenheid tenslotte beschrijft hoe comfortabel het kind zich voelt bij vreemden. Een hoge score betekent dat het kind geïnhibeed en gespannen gedrag zal uiten in het gezelschap van anderen (Buss & Plomin, 1986; Mathiesen & Tambs, 1999). De vier schalen zijn gerepresenteerd door 22 uitspraken, waarvan de ouders beoordelen hoe goed die hun kind typeren aan de hand van een vijfpuntenschaal, gaande van 1 (*slecht*) tot 5 (*goed*).

Volgens het algemeen gehanteerde criterium van $\alpha = .70$ bezitten de vier subschalen in deze studie een aanvaardbare interne consistentie op beide meetmomenten (subschaal Emotionaliteit, Activiteit, Verlegenheid $\alpha \geq .80$, Sociabiliteit $\alpha \geq .70$).

Temperamentsvragenlijsten gebaseerd op het model van Thomas en Chess

Beide vragenlijsten, hieronder vermeld, zijn gebaseerd op het Gedragstijlenmodel van Thomas en Chess en meten negen temperamentsdimensies, met name Activiteitsniveau, Regelmaat, Afleidbaarheid, Initiële Reactie, Aanpassingsvermogen, Aandachtsvermogen, Intensiteit Reactie, Drempelwaarde, en Kwaliteit van Stemming

(Fullard et al., 1984; McDevitt & Carey, 1978). Tabel 1 bevat een beschrijving van deze dimensies.

Vragenlijst Gedragstijlen voor kinderen van 1-3 jaar. Deze vragenlijst is een Nederlandse vertaling (De Pauw, Wullaert, & Mervielde, 2006) van de Toddler Temperament Scale (TTS) ontwikkeld door Fullard et al. (1984). Ze kan gebruikt worden voor kinderen tussen één en drie jaar en bestaat uit 97 items, waarbij de ouders op een zespuntenschaal moeten aanduiden hoe vaak hun kind dit gedrag stelt.

In deze studie hebben meerdere subschalen van de TTS een aanvaardbare betrouwbaarheid (Aanpassingsvermogen $\alpha = .53$, Intensiteit Reactie $\alpha = .63$, Drempelwaarde van Responsiviteit $\alpha = .57$, Activiteitsniveau $\alpha = .78$, Initiële Reactie $\alpha = .87$, Afleidbaarheid $\alpha = .76$, Kwaliteit van Stemming $\alpha = .65$, Aandachtsvermogen $\alpha = .68$, Regelmaat $\alpha = .70$).

Vragenlijst Gedragstijlen voor kinderen van 3-7 jaar. Deze vragenlijst is een Nederlandse vertaling (Leenders, van Tijen, van der Vlugt, & Super, 1992) van de Behavioral Style Questionnaire (BSQ), ontwikkeld door McDevitt en Carey (1978) voor kinderen tussen drie en zeven jaar. Ouders duiden aan de hand van een zespuntenschaal aan hoe vaak een bepaald gedrag door hun kind gesteld wordt en dit voor 100 items (McDevitt & Carey, 1978).

Meerdere subschalen van de BSQ hebben een aanvaardbare betrouwbaarheid in dit onderzoek (Regelmaat $\alpha = .55$, Drempelwaarde van Responsiviteit $\alpha = .44$, Activiteitsniveau $\alpha = .81$, Aanpassingsvermogen $\alpha = .66$, Initiële Reactie $\alpha = .74$, Afleidbaarheid $\alpha = .68$, Intensiteit Reactie $\alpha = .72$, Kwaliteit van Stemming $\alpha = .73$, Aandachtsvermogen $\alpha = .66$).

Schaal voor Ouderlijk gedrag: ouderversie voor kinderen – 8jaar

De Schaal voor Ouderlijk Gedrag (SOG; Chantrain, 2002) is gebaseerd op de sociaal interactionele theorie van Patterson en meet ouderlijk gedrag (Van Leeuwen & Vermulst, 2004). De vragenlijst bestaat uit 55 items, die beantwoord worden via een vijfpuntenschaal gaande van 1 (*bijna nooit*) tot 5 (*bijna altijd*). De items zijn gegroepeerd in acht schalen, namelijk Positief Ouderlijk Gedrag, Regels, Disciplineren,

Hard Straffen, Inconsequent Straffen, Negeren, Materieel Belonen, en Sociaal Belonen (Van Leeuwen, 2005). De items van de schaal Positief Ouderlijk Gedrag refereren naar betrokkenheid en het samen met het kind trachten problemen op te lossen. Hoe hoger de score, hoe meer positief ouderlijk gedrag gesteld wordt. Hoge scores op Regels refereren naar het besteden van aandacht aan het stellen van regels rond bijvoorbeeld beleefdheid en het nakomen van afspraken. Disciplineren houdt in dat men na ongewenst gedrag een bepaalde sanctie laat volgen, zoals het kind iets leuks ontnemen. Hoe hoger de score, hoe meer men straft na ongewenst gedrag. Hoge scores op Hard Straffen refereren naar het fysiek en hard bestraffen van ongewenste gedragingen. De items van Inconsequent Straffen verwijzen naar het dreigen met straf maar ze niet uitvoeren. Hoe hoger de score, hoe meer dit gebeurt. Hoge scores op Negeren refereren naar situaties waarbij de ouders het nalaten ongewenst gedrag van het kind te bestraffen. Hoge scores op de schaal Materieel Belonen refereren naar materiële beloningen die ouders geven indien het kind gewenst gedrag stelt. Tenslotte verwijzen hoge scores op Sociaal Belonen naar het geven van niet-materiële beloningen bij gewenst gedrag, zoals het geven van complimenten (Van Leeuwen, 2005). Enkele van deze schalen zijn tevens te clusteren in twee hogere orde factoren Positief Opvoedingsgedrag en Negatieve Controle. De eerste factor bestaat uit de schalen Positief Ouderlijk Gedrag, Regels, en Sociaal Belonen, de tweede factor is samengesteld uit de schalen Disciplineren, Hard Straffen, en Negeren.

De interne consistentie van de negen schalen, bepaald aan de hand van Cronbach's alpha, is in deze steekproef aanvaardbaar voor de meerderheid van de schalen (Tabel 2).

Tabel 2

Interne consistentie van de Schalen van de Schaal voor Ouderlijk Gedrag

Schaal	Cronbach's alpha Meetmoment 1		Cronbach's alpha Meetmoment 2	
	Moeder	Vader	Moeder	Vader
Positief Ouderlijk Gedrag	.76	.80	.76	.80
Regels	.75	.80	.73	.78
Disciplineren	.77	.66	.79	.70
Hard Straffen	.74	.71	.72	.76
Inconsequent Straffen	.62	.58	.72	.65
Negeren	.59	.47	.53	.71
Materieel Belonen	.70	.62	.73	.71
Sociaal Belonen	.62	.63	.53	.67

Procedure

In deze studie wordt gewerkt met een longitudinaal design, bestaande uit drie meetmomenten met telkens zes maanden tussenpauze (+/- 14 dagen). Het eerste meetmoment vond plaats tussen oktober en december 2006, het tweede tussen april en juni 2007, en het derde opnieuw zes maanden later tussen oktober en december 2007. Het onderzoek in deze thesis is gebaseerd op het eerste en tweede meetmoment. Kinderen werden geselecteerd op basis van leeftijd, alle ouders van kinderen uit Vlaanderen tussen ongeveer 18 en 61 maanden mochten aan het onderzoek deelnemen. Alle deelnemers dienden een geïnformeerde toestemming in te vullen.

Een deel van de kinderen ($n = 212$) werden gerekruteerd via studenten uit de tweede bachelor psychologie. Bij deze groep vulden de ouders op het eerste meetmoment de 'Vragenlijst Woedebuien', de 'Vragenlijst Gedragsstijlen voor kinderen van 1-3 jaar' of de 'Vragenlijst Gedragsstijlen voor kinderen van 3-7 jaar', 'EAS', 'VFM-Peutervragenlijst', 'SOG', 'Gedragsvragenlijst voor kinderen van 1.5-5 jaar', 'Vragenlijst Gezondheid & Taalontwikkeling' in. De ouders vulden ook een dagboekje in rond woedebuien. Daarnaast werden gegevens bekomen over de gezinssamenstelling en socio-economische status.

Een deel van de kinderen werden gerekruteerd via een onderzoek van Sarah De Pauw ($n = 452$). Hier vulden de ouders op het eerste meetmoment de temperamentsvragenlijsten, 'CBCL', en de 'Vragenlijst Woedebuien' in.

Een derde groep ($n = 77$) werd verzameld via twee scriptiestudenten (Lien Bourgonjon en Marissa Van Meenen), die scholen en kindercrèches contacteerden aan de hand van brieven. Ook via affiches werden kinderen gezocht. Ouders van kinderen tussen 18 en 61 maanden kregen een brief met uitleg rond het onderzoek. Aan deze brief was een deelnemingsformulier bevestigd, waarop ouders de leeftijd van hun kind vermeldden en hun toestemming tot medewerking konden verlenen. Vragenlijsten werden verdeeld via de scholen of crèches, of werden persoonlijk of met de post bezorgd. Dezelfde vragenlijsten werden gebruikt als bij de eerste groep, enkel het dagboekje werd niet mee opgenomen, zodat de studenten een groter aantal kinderen zouden kunnen opnemen in de steekproef.

Van 254 (uit de groep gerekruteerd via tweede bachelor en scriptiestudenten) kinderen werd de 'Vragenlijst Woedebuien, versie Leerkracht', 'VFM-

Peutervragenlijst', en 'CBCL' ingevuld door een leerkracht, kinderverzorgster, of grootouder van het kind. Onderzoek biedt ondersteuning voor de validiteit van het gebruik van volwassenen (ouders of leerkrachten) om externaliserende symptomen bij kinderen te beoordelen (Campbell, 1995).

Bij de tweede meting werden dezelfde participanten gecontacteerd ofwel opnieuw via de scholen en crèches (door de scriptiestudenten) ofwel via de post. In de groep gecontacteerd via tweede bachelor vielen 86 kinderen af, in de groep gerekruteerd via de scriptiestudenten vielen 9 kinderen af. Ook een klein deel van de groep van Sarah De Pauw werd opnieuw gecontacteerd. De leerkracht, kinderverzorgster, of grootouder werden dit maal niet bevraagd. De ouders vulden dezelfde vragenlijsten in als de groep participanten op het eerste meetmoment, uitgezonderd de temperamentsvragenlijsten gebaseerd op het model van Thomas en Chess, dit ondermeer om de hoeveelheid voor de ouders te beperken.

RESULTATEN

Bij de vragenlijst 'Woedebuien bij Kinderen' is het hanteringsgedrag van de ouders (Deel 3) onderzocht om ondermeer een beeld te krijgen van de structuur. Hiernaast zijn correlatieve analyses uitgevoerd om verbanden te bepalen tussen ouderlijk gedrag, temperament, en woedebuien. Tenslotte is onderzocht welke van deze factoren woedebuien voorspellen. De analyses gebeuren voor twee meetmomenten. Belangrijk is dat Meetmoment 2 een kleiner aantal participanten telt.

Voor de verwerking van de data is gebruikt gemaakt van het statistische verwerkingsprogramma SPSS for Windows, versie 13.0.

Vragenlijst Woedebuien bij Kinderen: ouderversie- hanteringsgedrag

Voorkomen en consistentie over de tijd van hanteringsgedrag

Een gepaarde *t*-toets is uitgevoerd om verschillen over de tijd na te gaan in het gebruik van verscheidene hanteringsstrategieën (Deel 3 in Vragenlijst Woedebuien bij Kinderen). De resultaten zijn gerapporteerd in Tabel 3.

Praten heeft de hoogste gemiddelde schaalscore zowel op Meetmoment 1 als 2, terwijl schelden de laagste gemiddelde score heeft op Meetmoment 1 en smeken op Meetmoment 2. De analyses geven aan dat er meerdere significante verschillen zijn in de schaalgemiddelden op beide meetmomenten. Er is sprake van een hoger gemiddelde (toename) op Meetmoment 2 voor het geven van een object, fysiek straffen, schelden, roepen, smeken, toegeven, humor gebruiken, en het ervaren van stress. Praten, in bedwang houden, afnemen van een object, time-out, laten uitrazen, negeren, boos worden, en kalm blijven komen meer voor op Meetmoment 1 (afname). Er zijn geen significante verschillen tussen de gemiddelden op de twee meetmomenten voor de gedragingen zich verwijderen, dragen, troosten, met straf dreigen, afleiden, en iets leuks in het vooruitzicht stellen.

De verscheidene ouderlijke hanteringsgedragingen correleren significant over de tijd. Wanneer men hoog scoort op bijvoorbeeld het gedrag in bedwang houden op Meetmoment 1, dan scoort men eveneens hoog op Meetmoment 2. Hetzelfde geldt voor de overige gedragingen uitgezonderd voor praten ($p = .13$), schelden ($p = .07$), en roepen ($p = .28$).

Tabel 3***Gepaarde t-toets voor hanteringsgedrag van de ouders op beide meetmomenten***

	<i>r</i>	<i>M</i>		<i>SD</i>		<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
		M1	M2	M1	M2			
Praten	.09	4.26	3.63	.88	1.33	6.88	281	.00 ^a
In bedwang houden	.31 ^a	2.67	2.37	1.24	1.05	3.72	283	.00 ^a
Object geven	.13 ^c	1.80	2.47	.79	1.30	-7.93	283	.00 ^a
Object afnemen	.22 ^a	2.61	2.31	1.06	.99	4.00	282	.00 ^a
Dragen	.27 ^a	2.51	2.48	1.05	1.10	.37	279	.71
Fysieke straf	.15 ^b	1.58	2.06	.77	1.09	-6.54	284	.00 ^a
Schelden	.11	1.17	1.98	.52	1.27	-10.38	285	.00 ^a
Roepen	.06	2.07	2.87	.90	1.27	-8.90	284	.00 ^a
Zich verwijderen	.23 ^a	2.32	2.43	1.16	1.11	-1.31	283	.19
Troosten	.23 ^a	2.91	2.78	1.13	1.02	1.68	285	.10
Time-out	.33 ^a	3.16	2.89	1.25	1.18	3.32	284	.00 ^a
Laten uitrazen	.29 ^a	2.45	2.14	1.18	1.07	3.81	282	.00 ^a
Smeken	.26 ^a	1.34	1.61	.67	.84	-4.84	285	.00 ^a
Met straf dreigen	.35 ^a	2.18	2.07	1.07	.97	1.53	283	.13
Negeren	.22 ^a	2.80	2.59	1.16	1.05	2.61	283	.01 ^b
Toegeven	.30 ^a	1.60	1.74	.70	.83	-2.48	284	.01 ^b
Afleiden	.27 ^a	3.04	3.01	1.09	.93	.39	283	.70
Humor gebruiken	.23 ^a	2.13	2.40	1.11	1.13	-3.29	283	.00 ^a
Afleiden met iets leuks	.21 ^a	2.35	2.44	1.20	1.12	-1.09	282	.28
Boos worden	.30 ^a	2.35	2.16	.94	.93	2.93	282	.00 ^b
Kalm blijven	.18 ^b	3.44	3.23	.88	.90	3.18	283	.00 ^b
Stress	.14 ^c	2.84	3.11	.97	.98	-3.52	283	.00 ^a

Noot. *r* = correlatie tussen gedrag op Meetmoment 1 en 2. M1 = Meetmoment 1; M2 = Meetmoment 2.

^a $p \leq .001$. ^b $p \leq .01$. ^c $p \leq .05$.

Structuur van het hanteringsgedrag van ouders bij woedebuien

Als eerste stap voor een latere principale componentenanalyse zijn de correlaties tussen de verscheidene hanteringsgedragingen berekend (Tabel a in Bijlage). Er zijn verscheidene significante correlaties op beide meetmomenten.

Via principale componentenanalyse (PCA) is er getracht een zicht te krijgen op de mogelijke componenten van het hanteringsgedrag van de ouders. Er is geopteerd voor een oblique rotatie daar de verscheidene hanteringsgedragingen van de ouders correleren (Tabel a in Bijlage). Voor de keuze van het aantal componenten is het Kaiser-criterium gehanteerd dat factoren vormt met eigenwaarden groter dan één (Karlis, Saporta, & Spinakis, 2003). Een bijkomend criterium zijn de interne consistenties van de respectievelijke nieuwe factoren.

Een initiële PCA weerhield zeven factoren, met eigenwaarden gaande van 1.04 tot 4.03, die samen 60.57% van de variantie verklaren. Het Kaiser-criterium leidt soms tot een overschatting van het aantal factoren (Karlis et al., 2003; Rencher, 1998). Zo zijn er

twee factoren waartoe elk maar twee items behoren. Andere oplossingen drongen zich op. Bij een vijf- en zesfactorenmodel waren er nog steeds verscheidene factoren met elk slechts drie items, waarbij bepaalde factoren tevens geen aanvaardbare betrouwbaarheid vertoonden (Cronbach's $\alpha \leq .50$). In een vierde PCA werd een vierfactorenmodel geanalyseerd. Dit model verklaart 45.69% van de variantie, maar één van de schalen heeft geen aanvaardbare betrouwbaarheid (Cronbach's $\alpha \leq .50$). Tenslotte is een PCA uitgevoerd waarbij er geopteerd is voor een driefactoren oplossing. Vier, van de initieel zeven, factoren met eigenwaarden tussen 1.04 en 1.46 zijn niet opgenomen in dit model. Dit driefactorenmodel verklaart 39.04% van de variantie en twee van de drie factoren hebben een aanvaardbare interne consistentie. Tabel 4 geeft een overzicht van de componenten en ladingen.

De eerste factor heeft een eigenwaarde van 4.03 en verklaart 18.32% van de variantie. Deze omvat de items boos worden, dreigen met straf, roepen, kalm blijven (negatieve lading), fysieke straf, stress ervaren, schelden, object afnemen, en in mindere mate time-out organiseren, smeken, en het in bedwang houden van het kind. Factor 1 kan geïnterpreteerd worden als negatief ouderlijk gedrag en bevat enkele meer “drastische” hanteringsgedragingen als een fysieke straf geven of smeken. De interne consistentie van Factor 1 is aanvaardbaar ($\alpha = .76$). De tweede factor verklaart 11.83% van de variantie (eigenwaarde 2.60) en omvat ouderlijke gedragingen als het afleiden van het kind, troosten, het geven van een gewild object, iets leuks in het vooruitzicht stellen, toegeven, het oppakken of dragen van het kind, gebruik van humor, en in mindere mate praten met het kind. Factor 2 omvat de meer positieve ouderlijke, doch tevens eerder inconsequente gedragingen, en de vaak minder “drastische” maatregelen zoals het gebruik van humor. De interne consistentie is opnieuw aanvaardbaar ($\alpha = .71$). De laatste factor (8.88% verklaarde variantie; eigenwaarde 1.95) groepeerde de items negeren van het kind, niets doen (laten uitrazen), en zich verwijderen van het kind en verwijst naar het negeren van het ongewenst gedrag. De alpha coëfficiënt van Factor 3 bedraagt .61.

Tenslotte zijn de correlaties tussen de factoren berekend op Meetmoment 1. De correlatie tussen de eerste en tweede factor is significant ($r = .20$; $p \leq .001$), alsook deze tussen de eerste en derde factor ($r = .08$, $p \leq .05$). De tweede en derde factor correleren niet significant ($p = .33$).

Tabel 4***Principale componentenanalyse met oblique rotatie- Vragenlijst Woedebuien bij Kinderen: Ouderversie-Hanteringsgedrag Meetmoment 1***

Hanteringsgedrag ouders	Factor		
	1	2	3
Boos worden	.80		
Dreigen met straf	.74		
Roepen	.73		
Kalm blijven	-.58	.11	.26
Fysiek straffen	.57		
Stress ervaren	.49		.19
Schelden	.46		
Het afnemen van een object	.46	.13	
Organiseren van een time-out	.41	-.25	.21
Smeken op te houden	.37	.19	
Het in bedwang houden	.37	.26	-.12
Het kind afleiden	-.14	.69	.29
Troosten	-.12	.66	-.16
Het geven van een gewild object	.14	.61	
Toegeven		.61	
Iets leuks in het vooruitzicht stellen	.15	.59	.11
Het oppakken of dragen van het kind		.55	-.16
Gebruik van humor		.52	.26
Praten met het kind		.26	-.24
Negeren van het kind			.81
Niets doen (laten uitrazen)	-.18	.15	.70
Zich verwijderen van het kind	.25	-.14	.63

Noot. Alle ladingen lager dan |.10| zijn niet gerapporteerd. Ladingen in het vet zijn primaire ladingen.

Een principale componentenanalyse is tevens uitgevoerd voor de data op het tweede meetmoment. De drie factorenstructuur werd niet gerepliceerd. Er zijn echter meer dan 50% minder respondenten op Meetmoment 2.

Verbanden tussen drie ouderlijke factoren en SOG

Pearson's correlaties tussen de drie factoren en de schalen van de SOG zijn berekend voor beide meetmomenten (Tabel 5). Factor 1, Negatief Ouderlijk Gedrag, correleert bij beide ouders het sterkst met Negatieve Controle. Voor de moeder is dit op Meetmoment 1 en voor de vader op Meetmoment 2. Bij de moeder is er bovendien een substantiële correlatie met de schaal Disciplineren. Factor 2, die de meer positieve en tevens inconsequente gedragingen representeert, houdt het sterkst verband met de schaal Inconsequent Straffen (van de moeder) op beide meetmomenten. Factor 3, die de eerder negerende gedragingen bundelt, correleert het sterkst negatief met het positief ouderlijk

gedrag van de vader op Meetmoment 1. Op het tweede meetmoment correleert deze factor het sterkst met Negatieve Controle van de moeder. Hiernaast zijn er significante correlaties met de schaal Negeren op beide meetmomenten.

Tabel 5

Pearson correlaties tussen ouderlijke hanteringsfactoren en schalen van SOG op Meetmoment 1 en 2

Schalen SOG	Factor 1		Factor 2		Factor 3	
	M1	M2	M1	M2	M1	M2
Positief Ouderlijk Gedrag			.14 ^c	.17 ^c		
Positief Ouderlijk Gedrag V	-.22 ^b				-.21 ^b	
Regels						
Regels V						
Disciplineren	.35^a	.21 ^b				
Disciplineren V		.20 ^c				
Hard Straffen	.28 ^a	.19 ^b				
Hard Straffen V	.20 ^b	.28 ^b		.19 ^c		
Inconsequent Straffen	.22 ^a	.28 ^a	.37^a	.26 ^a		
Inconsequent Straffen V		.18 ^c				
Negeren	.14 ^c				.14 ^c	.24 ^a
Negeren V						.23 ^b
Materieel Belonen	.12 ^c	.23 ^b	.15 ^b			
Materieel Belonen V						
Sociaal Belonen						
Sociaal Belonen V						
Positief Opvoedingsgedrag						
Positief Opvoedingsgedrag V	-.16 ^c				-.16 ^c	
Negatieve Controle	.35^a	.25 ^b			.15 ^c	.30^a
Negatieve Controle V		.32^a				.23 ^b

Noot. Schalen respectievelijk op Meetmoment 1 (M1) en 2 (M2), voor de moeder en de vader (V). Enkel significante correlaties zijn weergegeven, correlaties boven .30 zijn weergegeven in het vet.

^a $p \leq .001$. ^b $p \leq .01$. ^c $p \leq .05$.

Invloed van geslacht en leeftijd

Om de invloed van geslacht en leeftijd van het kind, alsook de interactie tussen deze variabelen op de ouderlijke hanteringsgedragingen te onderzoeken, is een multivariate covariantieanalyse (MANCOVA) uitgevoerd op de data van beide meetmomenten. De drie gecreëerde ouderlijke factoren zijn de afhankelijke variabelen, leeftijd en geslacht de onafhankelijke. Geslacht is hierbij de enige categorische variabele.

Eerst is aan de hand van ‘Barlett’s Test of Sphericity’ onderzocht of het aangewezen was multivariaat te testen. Voor beide meetmomenten bleek dit het geval, respectievelijk $\chi^2(5) = 283.20$, $p \leq .001$; $\chi^2(5) = 154.25$, $p \leq .001$. Tevens controleerden

‘Box’s Test of Equality of Covariance Matrices’ en ‘Levene’s Test of Equality of Error Variances’ of de variantiecovarianties matrices en varianties homogeen zijn. Box’s Test was voor beide meetmomenten niet significant ($p = .45$, $p = .40$). Ook Levene’s test bleek niet significant voor de drie factoren, $F(1,679) = .00$ tot $.32$ op Meetmoment 1, en $F(1,305) = .00$ tot 2.31 op Meetmoment 2. Er kan dus verondersteld worden dat er voldaan is aan de homoscedasticiteitsvoorwaarde.

De MANCOVAs voor Meetmoment 1 en 2 duiden erop dat zowel geslacht, respectievelijk $F(3,675) = .78$, $p = .50$; $F(3,301) = 2.34$, $p = .07$ als de interactie tussen geslacht en leeftijd, respectievelijk $F(3,675) = 1.35$, $p = .26$; $F(3,301) = 2.31$, $p = .08$, geen invloed hebben op het ouderlijke hanteringsgedrag. Leeftijd heeft wel een significant effect op beide meetmomenten, respectievelijk $F(3,675) = 23.06$, $p \leq .001$; $F(3,301) = 5.85$, $p \leq .001$. De univariate toetsen voor Meetmoment 1 suggereren dat leeftijd een effect heeft op de drie factoren, $F(1,677) = 32.88$, $p \leq .001$ voor Factor 1; $F(1,677) = 7.04$, $p \leq .01$ voor Factor 2; $F(1,677) = 11.60$, $p \leq .001$ voor Factor 3. Hoe ouder het kind is, hoe meer de ouders negatieve ouderlijke gedragingen stellen gedurende de woedebui (Factor 1) en hoe minder positieve, toegevende ouderlijke gedragingen, alsook negerende gedragingen ze stellen (respectievelijk Factor 3 en 2). Univariate testen voor Meetmoment 2 suggereren dat het effect van leeftijd terug te voeren is tot een effect op Factor 1, $F(1,303) = 15.94$, $p \leq .001$, het effect op de overige twee factoren was niet significant ($p = .06$, $p = .58$). De richting van het verband met Factor 1 suggereert dat hoe ouder het kind is, hoe minder negatieve gedragingen (Factor 1) de ouders stellen gedurende een woedebui op Meetmoment 2.

Ouderlijk gedrag en woedebuien

Verbanden tussen ouderlijk gedrag en woedebuien

Vooreerst zijn bivariate correlatie-analyses uitgevoerd tussen ouderlijke gedragingen en de frequentie en duur van de woedebuien en gedragingen tijdens de respectievelijke woedebuien. Op beide meetmomenten zijn er significante en substantiële correlaties (Tabel 6). Op Meetmoment 1 stellen de ouders meer negatief ouderlijk gedrag (Factor 1) bij meer woedebuien en/of omgekeerd. Woedebuien houden tevens langer aan als de ouders meer stress ervaren, alsook meer negatief ouderlijk gedrag stellen. Op Meetmoment 2 zijn er vooral sterke correlaties tussen de frequentie van woedebuien en

negerend gedrag van de ouders (Factor 3) en tussen de duur van de woedebuien en het organiseren van time-outs en negatief ouderlijk gedrag.

Hiernaast is tevens de samenhang onderzocht tussen het hanteringsgedrag van de ouders en de factoren Actieve en Fysiologische Gedragingen in woedebuien. Deze twee factoren zijn weerhouden via een principale componentenanalyse (verdere informatie over deze PCA in de thesis van Lien Bourgonjon, 2008). De factor Actieve Gedragingen omvat grommen, roepen, slaan, schoppen, gooien, duwen, weglopen, verstoppertje spelen, stuk maken, bijten, en krabben. De fysiologische factor bevat wenen, gillen, verstijven, rug krommen, rood worden, zweten, neus lopen, speeksel laten lopen, vallen, adem inhouden, overgeven, en vastgrijpen. Op Meetmoment 1 en 2 correleert deze factor significant positief met Negatief Ouderlijk Gedrag (Factor 1). Er is op beide meetmomenten tevens een substantiële positieve correlatie met roepen en een substantiële negatieve correlatie met tevredenheid van omgaan met de woedebuien.

Bij de fysiologische gedragingen op Meetmoment 1 is er een positief verband met het stellen van negerend gedrag (Factor 3). Op Meetmoment twee hangen fysiologische gedragingen enerzijds samen met Negatief Ouderlijk Gedrag (Factor 1) en anderzijds met Positieve, Inconsequente Gedragingen (Factor 2). Tabel b en c in Bijlage voor gedetailleerde resultaten.

In Tabel 7 (tevens Tabel d en e in Bijlage) worden de correlaties gerapporteerd op beide meetmomenten tussen de woedebuivariabelen en de schalen van de SOG (zowel voor de vader als de moeder). Bij de moeder hangen op Meetmoment 1 frequentie en Actieve Gedragingen samen met Disclipineren en Negatieve Controle. Tevens, hoe meer positief ouderlijk gedrag gesteld wordt, hoe minder lang de woedebui duurt; en hoe meer regels opgesteld worden, hoe minder fysiologisch gedrag optreedt en/of omgekeerd. Op Meetmoment 2 is er een significant positief verband tussen het stellen van negatieve controle door de moeder en actieve gedragingen. Inconsequent straffen door de moeder hangt samen met meer fysiologisch gedrag, inconsequent straffen door de vader hangt samen met langer durende woedebuien. Verder zijn er nog verscheidene minder substantiële correlaties op beide meetmomenten.

Tabel 6

Pearson correlaties tussen hanteringsgedragingen van ouders en woedebuien op Meetmoment 1 en 2

	Praten	Inbdw.	Objg.	Obja.	Drg.	Fstrf.	Schld.	Roepen	Zverw.	Trst.	Timeo.	Luitr.	Smk.	Strfdr.	Neg.	Toeg.	Afl.	Humor	Wortlv.	Boosw.	Kalmb.	Stress	Tevr.	F1	F2	F3
M1																										
Frequentie		.18 ^a	.12 ^b	.22 ^a		.22 ^a	.13 ^a	.24 ^a	.14 ^a		.22 ^a		.14 ^a	.25 ^a	.12 ^a	.09 ^c	.10 ^b	.08 ^c	.12 ^a	.23 ^a	-.11 ^b	.24 ^a	-.29 ^a	.36^a	.09 ^c	.13 ^a
Duur	-.09 ^c					.09 ^b		.20 ^a	.16 ^a		.17 ^a		.09 ^c	.16 ^a	.16 ^a				.20 ^a	-.13 ^a	.24 ^a	-.23 ^a	.24 ^a		.15 ^a	
G.Actief		.35^a	.13 ^a	.29 ^a		.27 ^a	.23 ^a	.34^a	.17 ^a		.26 ^a	.08 ^c	.21 ^a	.27 ^a	.11 ^b	.08 ^c	.10 ^b	.08 ^c		.29 ^a	-.13 ^a	.30^a	-.31^a	.49^a	.12 ^b	.16 ^a
G.Fysiol.		.14 ^a		.09 ^c	.12 ^b			.09 ^c	.19 ^a		.18 ^a	.21 ^a			.27 ^a		.10 ^b	.08 ^c				.22 ^a	-.15 ^a	.17 ^a	.10 ^b	.30^a
M2																										
Frequentie		.27 ^a		.24 ^a			-.20 ^a		.18 ^a	-.18 ^b	.16 ^b	.18 ^a		.16 ^b	.26 ^a	.18 ^b			.13 ^c	.19 ^a			.16 ^c	.12 ^c		.28 ^a
Duur											.30^a		.20 ^a							.17 ^b	-.20 ^a	.12 ^c		.27 ^a		
G.Actief	-.45^a	.19 ^a	.45^a		.16 ^b	.42^a	.50^a	.53^a			-.16 ^b	-.15 ^b	.30^a		.12 ^c	.34^a		.28 ^a	.14 ^c	-.17 ^b		.22 ^a	-.62^a	.46^a	.21 ^a	
G.Fysiol.	-.53^a		.64^a	-.18 ^b	.31^a	.62^a	.73^a	.62^a			-.29 ^a	-.27 ^a	.25 ^a	-.21 ^a		.25 ^a	.21 ^a	.20 ^a	.14 ^c	-.36^a		.37^a	-.82^a	.41^a	.31^a	-.17 ^b

Noot. Enkel significante correlaties zijn weergegeven; >.30 in het vet. Inbdw. = in bedwang houden; Objg. = object geven; Obj. = object afnemen; Drg. = dragen; Fstrff. = fysiek straffen; Schld. = schelden; Zverw. = zich verwijderen; Trst. = troosten; Timeo. = time-out; Luitr. = laten uitrazen; Smk. = smeken; Strfdr. = dreigen met straf; Neg. = negeren; Toeg. = toegeven; Afl. = afleiden; Wortlv. = iets leuks in het vooruitzicht stellen; Boosw. = boos worden; Kalmb. = kalm blijven; Tevr. = tevreden met hanteringsgedrag; F1, 2, 3 = Factor 1, 2 en 3; G.Actief = factor Actieve Gedragingen; G. Fysiol. = factor Fysiologische Gedragingen; M1 = Meetmoment 1; M2 = Meetmoment 2.

^a $p \leq .001$. ^b $p \leq .01$. ^c $p \leq .05$.

Tabel 7

Pearson correlaties tussen SOG-schalen van de moeder en vader en woedebuien op Meetmoment 1 en 2

	Gpos	Greg	Gdis	Ghar	Ginc	Gneg	Gbel	Gbelsoc	Gposp	Gnegp	GposV	GregV	GdisV	GharV	GincV	GnegV	GbelV	GbelsocV	GpospV	GnegpV
M1																				
Frequentie			.25 ^a			.17 ^b				.24 ^a	-.15 ^c			.19 ^b						
Duur	-.17 ^b	-.14 ^c							-.20 ^a											
G.Actief		-.14 ^c	.23 ^a	.14 ^c	.17 ^b					.22 ^a	-.19 ^b	-.16 ^c								-.15 ^c
G.Fysiologisch		-.24 ^a						-.12 ^c		-.14 ^c										
M2																				
Frequentie				.16 ^c																
Duur																				.26 ^b
G.Actief			.16 ^c			.20 ^b				.23 ^b			.19 ^c	.22 ^b						.17 ^c
G.Fysiologisch					.23 ^b															

Noot. Enkel significante correlaties zijn weergegeven; >.30 in het vet. Gpos(V) = schaal Positief Ouderlijk Gedrag (vader); Greg (V) = schaal Regels (vader); Gdis (V) = schaal Disciplineren (vader); Ghar (V) = schaal Hard Straffen (vader); Ginc (V) = schaal Inconsequent Straffen (vader); Gneg (V) = schaal Negeren (vader); Gbel (V) = schaal Materieel Belonen (vader); Gsocbel (V) = schaal Sociaal Belonen (vader); Gposp (V) = Positief Opvoedingsgedrag (vader); Gnegp (V) = Negatieve Controle (vader); M1 = Meetmoment 1; M2 = Meetmoment 2. ^a $p \leq .001$. ^b $p \leq .01$. ^c $p \leq .05$.

Temperament en Woedebuien

Verbanden tussen de EAS-schalen van Buss en Plomin en woedebuien

Vooreerst is aan de hand van een gepaarde *t*-toets de consistentie over de tijd onderzocht voor de schalen van de temperamentsvragenlijst EAS. De verscheidene schalen vertonen stabiliteit. Kinderen die hoog scoren op Emotionaliteit, Activiteit, Sociabiliteit, en Verlegenheid scoren ook hoog op deze schalen 6 maanden later (respectievelijk $r = .58$, $r = .70$, $r = .58$, $r = .71$; $p \leq .001$). De schaalgemiddelden voor Emotionaliteit en Activiteit verschillen significant over de meetmomenten heen. Voor beide schalen is er een afname over de tijd, respectievelijk $t(532) = 2.10$, $p \leq .05$; $t(532) = 2.17$, $p \leq .05$. Voor de subschalen Verlegenheid en Sociabiliteit zijn er geen significante verschillen, respectievelijk $t(532) = .42$, $p = .68$; $t(532) = -.06$, $p = .96$.

Ook de correlaties tussen EAS-temperamentsschalen en woedebuivariabelen (frequentie, duur, factoren Actieve, en Fysiologische Gedragingen) zijn berekend voor beide meetmomenten (Tabel 8). Het vertonen van veel woedebuien hangt op beide meetmomenten samen met een hoge score op de subschaal Emotionaliteit en Activiteit. Op Meetmoment 2 is er tevens een significante, doch heel kleine correlatie met Sociabiliteit. Op beide meetmomenten hangen de duur van de woedebuien en Emotionaliteit samen en op Meetmoment 2 tevens duur en Verlegenheid. Meer gedetailleerde resultaten in bijlage (Tabel f in Bijlage).

Tabel 8

Pearson correlaties tussen EAS-schalen en woedebuien op Meetmoment 1 en 2

	Meetmoment 1				Meetmoment 2			
	Emot.	Act.	Sociab.	Verlegenh.	Emot.	Act.	Sociab.	Verlegenh.
Frequentie	.39^a	.15 ^a			.39^a	.20 ^a	-.14 ^c	
Duur	.26 ^a			.09 ^c	.30^a		-.12 ^c	.29 ^a
G.Actief	.28 ^a	.16 ^a			.23 ^a	.31^a		
G.Fysiol.	.32^a	.11 ^b		.13 ^a		.21 ^a		

Noot. Enkel significante correlaties zijn weergegeven; >.30 in het vet. G.Actief = factor Actieve Gedragingen; G. Fysiol. = factor Fysiologische Gedragingen; Emot. = schaal Emotionaliteit; Act. = schaal Activiteit; Sociab. = schaal Sociabiliteit; Verlegenh. = schaal Verlegenheid.

^a $p \leq .001$. ^b $p \leq .01$. ^c $p \leq .05$.

Verbanden tussen schalen van het model van Thomas en Chess en woedebuien

Pearson's correlaties zijn berekend tussen de subschalen van de Thomas en Chess vragenlijsten, meer bepaald 'Vragenlijst Gedragstijlen voor kinderen van 1-3 jaar'

(TTS) en ‘Vragenlijst Gedragstijlen voor kinderen van 3-7 jaar’ (BSQ) en de woedevariabelen (duur, frequentie, factoren Actieve Gedragingen, en Fysiologische Gedragingen). Tabel 9 (meer gedetailleerd overzicht in Tabel g in Bijlage) geeft een overzicht (deze vragenlijsten werden niet afgenomen op Meetmoment 2).

Tabel 9

Pearson correlaties tussen TTS en BSQ schalen en woedebuien op Meetmoment 1

	TTS									
	ACT	ADA	APP	DIS	INT	MOO	PER	REG	THR	
Frequentie	.19 ^a	.26 ^a			.37^a	.27 ^a	.11 ^c	.11 ^c		
Duur		.20 ^a			.19 ^a	.27 ^a		.11 ^c		
G.Actief	.33^a	.27 ^a			.41^a	.25 ^a		.10 ^c		
G.Fysiologisch	.21 ^a	.26 ^a			.32^a	.23 ^a	.17 ^a			

	BSQ									
	ACT	ADA	APP	DIS	INT	MOO	PER	REG	THR	
Frequentie	.27 ^a	.40^a	.25 ^b		.40^a	.46^a				
Duur		.24 ^b								
G.Actief	.19 ^c	.20 ^c			.29 ^a	.37^a				
G.Fysiologisch			.20 ^c			.29 ^a				

Noot. Enkel significante correlaties zijn weergegeven; >.30 in het vet. G.Actief = factor Actieve Gedragingen; G.Fysiologisch = factor Fysiologische Gedragingen; ACT = Activiteitsniveau; ADA = Aanpassingsvermogen; APP = Initiële Reactie; DIS = Afleidbaarheid; INT = Intensiteit Reactie; MOO = Kwaliteit van Stemming; PER = Aandachtsvermogen; REG = Regelmaat; THR = Drempelwaarde (schalen TTS en BSQ).

^a $p \leq .001$. ^b $p \leq .01$. ^c $p \leq .05$.

Bij de kinderen tussen één en drie jaar zijn er significant positieve verbanden tussen de frequentie van woedebuien en de intensiteit van de reacties. Bij oudere kinderen zijn er substantiële verbanden tussen frequentie van woedebuien en Intensiteit Reacties, Aanpassingsvermogen, en Kwaliteit van Stemming. Zowel bij TTS als BSQ zijn er tevens substantiële verbanden tussen het stellen van actieve gedragingen tijdens een woedebui en Intensiteit Reactie.

Effect van leeftijd en geslacht op woedebuien

Invloeden van geslacht en leeftijd op woedebuien zijn getoetst aan de hand van twee multivariate covariantieanalyses (MANCOVA). In de eerste MANCOVA functioneren leeftijd, geslacht, en de interactie tussen beide als onafhankelijke variabelen. De duur en frequentie van de woedebuien, alsook de factoren Actieve en Fysiologische Gedragingen op Meetmoment 1 zijn de afhankelijke variabelen. Geslacht is hierbij de

enige categorische variabele. Een tweede analyse bestaat uit dezelfde variabelen uitgezonderd zijn de woedebuivariabelen van Meetmoment 2 de afhankelijke variabelen. Bij elke analyse is eerst gecontroleerd of het aangewezen was multivariaat te toetsen en of aan de homogeniteitsassumptie voldaan is. Op beide meetmomenten wees Barlett's Test of Sphericity aan dat multivariaat toetsen aangewezen was, respectievelijk $\chi^2(9) = 1336.75, p \leq .001, \chi^2(9) = 391.08, p \leq .001$. Ook Box's Test of Equality of Covariance Matrices ($p = .90, p = .54$) en Levene's Test of Equality of Error variances (voor alle afhankelijke variabelen $p > .10$) wezen aan dat aan de homoscedasticiteitsassumptie voldaan was en dit voor de data op beide meetmomenten.

De MANCOVA voor Meetmoment 1 toonde aan dat zowel geslacht, als de interactie tussen geslacht en leeftijd geen significante invloed uitoefenen op de afhankelijke variabelen, $F(4,671) = .73$ tot $.97$. Leeftijd oefent wel een invloed uit, $F(4,671) = 33.73, p \leq .001$. De MANCOVA voor het tweede meetmoment wees opnieuw op niet-significante effecten van geslacht en de interactievariabele, $F(4,301) = .65$ tot 1.10 , en op een effect van leeftijd, $F(4,301) = 40.04, p \leq .001$.

In de verdere analyses is tevens onderzocht tot op welke woedebuivariabelen het effect van leeftijd terug te brengen is, alsook wat de richting van het verband is.

Voorspellen van woedebuien

Daar er significante verbanden zijn tussen ouderlijke gedragingen en woedebuien, alsook tussen temperament en woedebuien is het aangewezen verdere analyses uit te voeren. Omdat MANCOVAs aantoonde dat noch geslacht, noch de interactie van geslacht en leeftijd een significant effect uitoefenen op de woedebuivariabelen (duur, frequentie, Actieve, en Fysiologische Gedragingen) worden deze factoren niet ingebracht in verdere analyses. Tenslotte, aangezien Barlett's test of Sphericity aantoonde dat multivariaat testen aangewezen is en gezien een hele serie van univariate toetsen (cfr vier woedebuivariabelen) de kans op type I fout sterk verhoogt, wordt er geopteerd voor multivariate multiple regressie. Multicollineariteit tussen de predictoren zou geen probleem mogen vormen daar de correlaties tussen de predictoren grotendeels lager zijn dan $|.30|$ en maximaal $|.62|$ bedragen. Meestal wordt als regel gehanteerd dat correlaties vanaf $|.80|$ - $|.90|$ voor problemen zorgen betreffende multicollineariteit (Tabachnick & Fidell, 1996).

Invloed van ouderlijk gedrag en temperament volgens Thomas en Chess

In de verdere analyses is er geopteerd voor het EAS-model, daar hiervan gegevens zijn voor twee meetmomenten en de betrouwbaarheden van deze schalen bovendien beter zijn. Om toch een beeld te krijgen van de invloed van temperament aan de hand van het Thomas en Chess-model worden een beperkt aantal analyses uitgevoerd.

Multivariate multiple regressie-analyses zijn uitgevoerd met als afhankelijke variabelen de vier woedebuivariabelen (frequentie, duur, factor Actieve Gedragingen, en Fysiologische Gedragingen). De onafhankelijke variabelen zijn in elke analyse de leeftijd van het kind, de temperamentsvariabelen (eerst voor TTS, nadien voor BSQ), de drie factoren van ouderlijk hanteringsgedrag, alsook de twee hogere orde factoren van de SOG (eerst voor de moeder, nadien voor de vader). Niet alle vragenlijsten zijn in alle substeekproeven afgenomen. Deze analyses zijn gebaseerd op een groep van $n = 289$.

Bij de analyses betreffende de schalen van de TTS (voor twee hogere orde factoren van moeder en nadien voor vader) is er een consistent effect van Intensiteit Reactie, respectievelijk $F(4,85) = 9.66, p < .01$; $F(4,48) = 4.10, p \leq .01$. Univariate toetsen brengen dit effect terug tot de frequentie van woedebuien en actieve gedragingen. Hoe meer intense reacties het kind vertoont, hoe meer woedebuien het stelt, en hoe meer actieve gedragingen hierbij voorkomen. Bij de analyses met de schalen van de BSQ, is er in het model met de hogere orde factoren van de moeder, een effect van Drempelwaarde, $F(4,104) = 2.59, p < .05$, dat terug te brengen is tot een effect op de frequentie. Hoe lager de drempelwaarde van respons (= hoge score op schaal Drempelwaarde), hoe minder woedebuien vertoond worden. De significantie van het effect is echter niet bijzonder groot ($p = .04$). In het model met de hogere orde factoren zoals gerapporteerd door de vader, is er opnieuw een effect van Intensiteit Reactie, $F(4,51) = 2.64, p < .05$. Er is echter een iets groter effect van Afleidbaarheid, $F(4,51) = 3.12, p < .05$, en van Kwaliteit van Stemming, $F(4,51) = 3.08, p < .05$. Kinderen die snel afleidbaar zijn, vertonen meer woedebuien en kinderen met veel negatieve gevoelens vertonen meer fysiologische gedragingen gedurende de woedebui. Tevens zijn er enkele effecten die niet consistent worden teruggevonden over de verscheidene modellen (Tabel 10).

Tabel 10

Multivariate multiple regressie-analyse voor het effect van TTS en BSQ en ouderlijk gedrag op woedebuien op Meetmoment 1

	Multivariate testen Moeder		Univariate testen Moeder								Multivariate testen Vader		Univariate testen Vader							
	<i>F</i> (4,85)	<i>p</i>	Frequentie		Duur		Actief Gedrag		Fysiologisch Gedrag		<i>F</i> (4,48)	<i>p</i>	Frequentie		Duur		Actief Gedrag		Fysiologisch Gedrag	
			<i>p</i>	<i>B</i>	<i>p</i>	<i>B</i>	<i>p</i>	<i>B</i>	<i>p</i>	<i>B</i>			<i>p</i>	<i>B</i>	<i>p</i>	<i>B</i>	<i>p</i>	<i>B</i>	<i>p</i>	<i>B</i>
TTS																				
Leeftijd	1.90	.12									7.34	.00	.13	.00	.99 ^a	.02	.28 ^c	.22		
Temperament																				
Aanpassingsvermogen	.53	.72									1.71	.16								
Initiële Reactie	1.17	.33									.97	.43								
Afleidbaarheid	2.47	.05	.56		.35		.01	-.23 ^b	.86		1.62	.18								
Intensiteit Reactie	9.66	.00	.00	.97 ^a	.99		.00	.29 ^a	.12		4.10	.01	.01	.73 ^b	.62		.00	.29 ^b	.68	
Kwaliteit van Stemming	1.69	.16									2.08	.10								
Aandachtsvermogen	.44	.78									2.37	.07								
Drempelwaarde	1.11	.36									1.48	.22								
Activiteitsniveau	3.14	.02	.87		.75		.00	.26 ^a	.79		2.07	.10								
Regelmaat	.65	.63									.78	.55								
Hanteringsgedrag																				
Factor 1	2.01	.10									3.02	.03	.32	.22		.00	.35 ^b	.56		
Factor 2	3.22	.02	.05	-.45 ^c	.03	-.42 ^c	.39		.82		1.93	.12								
Factor 3	2.11	.09									.32	.87								
Opvoeding																				
Positief Opvoedingsgedrag	.48	.75									.86	.49								
Negatieve Controle	2.77	.03	.02	.22 ^c	.33		.76		.09		.34	.85								
BSQ																				
Leeftijd	3.42	.01	.01	-.45 ^b	.35		.17		.17		2.72	.04	.03	-.48 ^c	.93		.24	.30		
Temperament																				
Aanpassingsvermogen	1.63	.17									1.63	.18								
Initiële Reactie	1.36	.25									1.49	.22								
Afleidbaarheid	.68	.61									3.12	.02	.38	.00	-.89 ^b	.84		.73		
Intensiteit Reactie	1.60	.18									2.64	.04	.02	.77 ^c	.15		.99	.65		
Kwaliteit van Stemming	2.13	.08									3.08	.02	.45	.08		.11		.03	.26 ^c	
Aandachtsvermogen	1.43	.23									1.98	.11								
Drempelwaarde	2.59	.04	.00	-.80 ^b	.71		.95		.61		1.53	.21								
Activiteitsniveau	.75	.56									1.05	.39								
Regelmaat	.57	.68									.58	.68								
Hanteringsgedrag																				
Factor 1	3.01	.02	.08		.16		.01	.30 ^b	.26		4.48	.00	.04	.62 ^c	.02	.67 ^c	.01	.42 ^b	.97	
Factor 2	4.12	.00	.06		.01	.45 ^b	.00	.26 ^b	.28		1.91	.12								
Factor 3	2.07	.09									.64	.64								
Opvoeding																				
Positief Opvoedingsgedrag	2.11	.09									2.21	.08								
Negatieve Controle	.48	.75									1.26	.30								

Not. Significant multivariate toets wordt univariaat gerapporteerd, alsook parameterwaarde (B) bij significant univariate toets. Toetsen gerapporteerd op basis van Wilks's lambda. ^a $p \leq .001$. ^b $p \leq .01$. ^c $p \leq .05$.

Invloed van ouderlijk gedrag en temperament volgens Buss en Plomin op twee meetmomenten

De verscheidene multivariate multiple regressies hebben steeds vier woedebuivariabelen (frequentie, duur, factor Actieve, en Fysiologische Gedragingen) als afhankelijke variabelen. De onafhankelijke variabelen zijn steeds de leeftijd van het kind, de temperamentsvariabelen (vier schalen van EAS), de drie factoren van ouderlijk hanteringsgedrag, en de acht subschalen van de SOG (dit laatste eerst voor de moeder, nadien voor de vader). Voor de éénduidigheid wordt het model waarbij de opvoedingsvaardigheden beoordeeld zijn door de moeder, ‘het model van de moeder’ genoemd (idem voor vader). Deze multivariate multiple regressies zijn uitgevoerd voor de data op Meetmoment 1 en 2. De steekproef waarop deze analyses gebaseerd zijn, bestaat uit $n = 289$. Op Meetmoment 2 zijn er weliswaar minder respondenten door uitval. Tabel 11 en 12 tonen een overzicht van de resultaten.

Leeftijd ($p \leq .001$) en Emotionaliteit ($p \leq .001$) oefenen een significante invloed uit op de woedebuivariabelen op beide meetmomenten. Op Meetmoment 1 brengen univariate toetsen het effect van leeftijd terug op de frequentie, duur, en fysiologische gedragingen gesteld gedurende de woedebui (zowel in het model van de moeder als de vader). Hoe ouder het kind, hoe minder woedebuien en fysiologische gedragingen gesteld worden, maar hoe langer ze aanhouden. Op Meetmoment 2 is het effect terug te brengen op de frequentie en op fysiologische gedragingen. De richting van de effecten zijn dezelfde als op Meetmoment 1. Het effect van Emotionaliteit hangt op beide meetmomenten in alle modellen samen met de frequentie en fysiologische gedragingen. Hoe hoger het kind scoort op de schaal Emotionaliteit, hoe meer woedebuien het vertoont, en hoe meer fysiologische gedragingen het stelt bij woedebuien. Verder is er op beide meetmomenten (uitgezonderd voor model van vader op Meetmoment 2) een effect van Factor 1, die de meer negatieve ouderlijke hanteringsgedragingen groepeert. Bij de modellen van de moeder is dit effect terug te brengen tot frequentie, duur, en actieve gedragingen. Hoe meer negatief ouderlijk gedrag, hoe meer en langere woedebuien, en hoe meer actieve gedragingen tijdens de woedebui. Bij het model van de vader (op Meetmoment één) is het effect terug te brengen tot actieve gedragingen. De richting van het effect is hetzelfde als bij de moeder. Er zijn weinig consistente effecten gevonden van de acht schalen van de SOG.

Tabel 11

Multivariate multiple regressie-analyse voor het effect van EAS en ouderlijk gedrag op woedebuien op Meetmoment 1

M1	Multivariate testen Moeder		Univariate testen Moeder						Multivariate testen Vader		Univariate testen Vader									
	<i>F</i> (4,209)	<i>p</i>	Frequentie <i>p</i>	<i>B</i>	Duur <i>p</i>	<i>B</i>	G.Actief <i>p</i>	<i>B</i>	G.Fys. <i>p</i>	<i>B</i>	<i>F</i> (4,118)	<i>p</i>	Frequentie <i>p</i>	<i>B</i>	Duur <i>p</i>	<i>B</i>	G.Actief <i>p</i>	<i>B</i>	G.Fys. <i>p</i>	<i>B</i>
Leeftijd	15.34	.00	.00	-.40 ^a	.00	.20 ^b	.22		.00	-.10 ^a	13.54	.00	.00	-.40 ^a	.01	.23 ^b	.40		.00	-.10 ^b
Temperament																				
Emotionaliteit	8.33	.00	.00	.44 ^a	.37		.66		.00	.13 ^a	12.70	.00	.00	.59 ^a	.28		.75		.00	.18 ^a
Activiteit	2.53	.04	.03	.27 ^c	.31		.07		.28		1.62	.17								
Verlegenheid	1.09	.36									.37	.83								
Sociabiliteit	2.09	.08									1.48	.21								
Hanteringsgedrag																				
Factor 1	6.73	.00	.00	.60 ^b	.04	.34 ^c	.00	.36 ^a	.14		5.51	.00	.09		.12		.00	.43 ^a	.68	
Factor 2	.66	.62									.27	.89								
Factor 3	3.29	.01	.65		.01	.22 ^b	.03	.09 ^c	.01	.09 ^b	1.54	.20								
Opvoeding																				
Gpos	1.83	.12									.58	.68								
Greg	3.52	.01	.44		.60		.01	-.21 ^b	.00	-.21 ^b	1.65	.17								
Gdis	3.13	.02	.01	.31 ^b	.63		.02	.12 ^c	.15		.43	.79								
Ghar	2.19	.07									2.41	.05	.06		.07		.87		.50	
Ginc	.73	.57									1.23	.30								
Gneg	.89	.47									.04	.99								
Gbel	2.89	.02	.49		.46		.07		.01	-.09 ^b	1.47	.22								
Gbelsoc	.60	.66									1.70	.15								

Noot. Enkel significante multivariate toetsen worden univariaat gerapporteerd. Parameterwaarden (B) worden enkel gerapporteerd bij significante univariate toetsen. Alle toetsen worden gerapporteerd op basis van Wilks's lambda. G.Actief = factor Actieve Gedragingen; G.Fys. = factor Fysiologische Gedragingen; Gpos = schaal Positief Ouderlijk Gedrag; Greg = schaal Regels; Gdis = schaal Disciplineren; Ghar = schaal Hard Straffen; Ginc = schaal Inconsequent Straffen; Gneg = schaal Negeren; Gbel = schaal Materieel Belonen; Gsocbel = schaal Sociaal Belonen; M1 = Meetmoment 1; M2 = Meetmoment 2.

^a $p \leq .001$. ^b $p \leq .01$. ^c $p \leq .05$.

Tabel 12

Multivariate multiple regressie-analyse voor het effect van EAS en ouderlijk gedrag op woedebuien op Meetmoment 2

M2	Multivariate testen Moeder		Univariate testen Moeder				Multivariate testen Vader		Univariate testen Vader											
	<i>F</i> (4,135)	<i>p</i>	Frequentie <i>p</i>	<i>B</i>	Duur <i>p</i>	<i>B</i>	G.Actief <i>p</i>	<i>B</i>	G.Fys. <i>p</i>	<i>B</i>	Frequentie <i>p</i>	<i>B</i>	Duur <i>p</i>	<i>B</i>	G.Actief <i>p</i>	<i>B</i>	G.Fys. <i>p</i>	<i>B</i>		
Leeftijd	8.47	.00	.00	-.50 ^a	.17		.91		.00	-.12 ^a	6.08	.00	.00	-.43 ^a	.84		.80		.00	-.12 ^b
Temperament																				
Emotionaliteit	7.66	.00	.00	.62 ^a	.78		.37		.01	.12 ^b	7.70	.00	.00	.76 ^a	.97		.68		.00	.17 ^b
Activiteit	3.64	.01	.05	.29 ^c	.46		.00	.19 ^a	.03	.11 ^c	1.60	.18								
Verlegenheid	.27	.90									.10	.98								
Sociabiliteit	2.16	.08									2.46	.05	.03	-.45 ^c	.96		.03	-.18 ^c	.27	
Hanteringsgedrag																				
Factor 1	4.04	.00	.04	.54 ^c	.03	.50 ^c	.00	.36 ^a	.06		2.28	.07								
Factor 2	1.00	.41									.80	.53								
Factor 3	1.44	.23									1.89	.12								
Opvoeding																				
Gpos	.94	.44									1.27	.29								
Greg	1.14	.34									1.09	.36								
Gdis	1.18	.32									.25	.91								
Ghar	.44	.78									1.36	.25								
Ginc	2.10	.08									2.75	.03	.19		.01	.33 ^b	.02	.15 ^c	.32	
Gneg	.49	.74									.89	.47								
Gbel	1.33	.26									1.22	.31								
Gsocbel	.14	.97									.67	.61								

Noot. Enkel significante multivariate toetsen worden univariaat gerapporteerd. Parameterwaarden (B) worden enkel gerapporteerd bij significante univariate toetsen. Alle toetsen worden gerapporteerd op basis van Wilks's lambda. G.Actief = factor Actieve Gedragingen; G.Fys. = factor Fysiologische Gedragingen; Gpos = schaal Positief Ouderlijk Gedrag; Greg = schaal Regels; Gdis = schaal Disciplineren; Ghar = schaal Hard Straffen; Ginc = schaal Inconsequent Straffen; Gneg = schaal Negeren; Gbel = schaal Materieel Belonen; Gsocbel = schaal Sociaal Belonen; M1 = Meetmoment 1; M2 = Meetmoment 2.

^a $p \leq .001$. ^b $p \leq .01$. ^c $p \leq .05$.

Invloed van ouderlijk gedrag en temperament volgens Buss en Plomin over twee meetmomenten

Om een zicht te krijgen op mogelijke “langere termijnverbanden” worden multivariate multiple regressies uitgevoerd met als afhankelijke variabelen de woedebuivariabelen van Meetmoment 2. Als onafhankelijke variabelen zijn er de variabelen van op Meetmoment 1: leeftijd, temperament (EAS-schalen), ouderlijk hanteringsgedrag (drie factoren), en opvoedingsvaardigheden (acht subschalen SOG; eerst voor moeder, nadien voor vader).

Tabel 13 geeft een overzicht van de resultaten. In de analyse met de opvoedingsvaardigheden zoals beoordeeld door de vader zijn er geen significante effecten. Mogelijks door een te klein aantal subjecten in dit model. In de analyses waarin het opvoedingsgedrag beoordeeld werd door de moeder is er een significant effect van leeftijd, Emotionaliteit, en Sociabiliteit. Het effect van leeftijd is terug te brengen tot de frequentie van woedebuien en tot fysiologische gedragingen tijdens de woedebui. Hoe ouder het kind, hoe minder woedebuien het stelt, en hoe minder fysiologische gedragingen optreden gedurende de woedebui. Het effect van Emotionaliteit is terug te brengen tot een effect op frequentie. Hoe hoger het kind scoort op Emotionaliteit op Meetmoment 1, hoe meer woedebuien het stelt op Meetmoment 2. Univariate toetsen brengen het effect van Sociabiliteit terug tot een effect op actieve gedragingen. Kinderen die op Meetmoment 1 hoog scoren op Sociabiliteit, stellen op Meetmoment 2 minder actieve gedragingen tijdens een woedebui. Verder is het opvallend dat er geen significante effecten zijn van het opvoedingsgedrag (SOG) en van het hanteringsgedrag van beide ouders.

Tabel 13

Multivariate multiple regressie-analyse voor het effect van EAS en ouderlijk gedrag (Meetmoment 1) op woedebuien op Meetmoment 2

M1	Multivariate testen Moeder		Univariate testen Moeder				Multivariate testen Vader		Univariate testen Vader											
	<i>F</i> (4,131)	<i>p</i>	<i>p</i>	<i>B</i>	<i>p</i>	<i>B</i>	<i>p</i>	<i>B</i>	<i>p</i>	<i>B</i>	<i>p</i>	<i>B</i>								
Leeftijd	8.90	.00	.00	-.55 ^a	.13		.30		.00	-.14 ^a	2.23	.08								
Temperament																				
Emotionaliteit	6.22	.00	.00	.58 ^a	.35		.90		.11		2.30	.07								
Activiteit	2.16	.08									.71	.59								
Verlegenheid	.87	.49									.58	.68								
Sociabiliteit	4.02	.00	.07		.20		.01		-.19 ^b	.28	1.83	.13								
Hanteringsgedrag																				
Factor 1	1.41	.24									1.32	.27								
Factor 2	1.26	.29									.49	.74								
Factor 3	1.80	.13									.81	.52								
Opvoeding																				
Gpos	.95	.44									.48	.75								
Greg	1.91	.11									.33	.86								
Gdis	1.96	.11									.71	.59								
Ghar	.50	.73									1.33	.27								
Ginc	.92	.46									.20	.94								
Gneg	1.35	.26									.08	.99								
Gbel	1.65	.17									.86	.50								
Gsocbel	.51	.73									.42	.79								

Noot. Enkel significante multivariate toetsen worden univariaat gerapporteerd. Parameterwaarden (B) worden enkel gerapporteerd bij significante univariate toetsen. Alle toetsen worden gerapporteerd op basis van Wilks's lambda. M1 = Meetmoment 1; M2 = Meetmoment 2; G.Actief = factor Actieve Gedragingen; G.Fys. = factor Fysiologische Gedragingen; Pospar = Positief Opvoedingsgedrag; Negpar = Negatieve Controle; Gpos = schaal Positief Ouderlijk Gedrag; Greg = schaal Regels; Gdis = schaal Disciplineren; Ghar = schaal Hard Straffen; Ginc = schaal Inconsequent Straffen; Gneg = schaal Negeren; Gbel = schaal Materieel Belonen; Gsocbel = schaal Sociaal Belonen.

^a $p \leq .001$. ^b $p \leq .01$. ^c $p \leq .05$.

DISCUSSIE

Het voornaamste onderzoeksobjectief van deze studie is het onderzoek naar de relatie van temperament en ouderlijk gedrag met het stellen van woedebuien in een niet-klinische steekproef van kinderen tussen anderhalf en vijf jaar. Correlationele analyses zijn uitgevoerd tussen deze variabelen op twee meetmomenten met zes maanden verschil en tonen dat er verscheidene substantiële verbanden zijn. Aan de hand van multivariate multiple regressies is onderzocht welke variabelen predictoren zijn van woedebuien. Zowel de leeftijd van het kind als temperamentsvariabelen als ouderlijke gedragingen blijken woedebuien te voorspellen.

In deze studie zijn woedebuien onderzocht aan de hand van een nieuw gecreëerde vragenlijst 'Woedebuien bij kinderen'. Gezien het eerste gebruik van dit instrument gebeurt er een eerste gedeeltelijke evaluatie. De structuur van ouderlijk hanteringsgedrag is onderzocht aan de hand van principale componentanalyse, met naderhand een analyse van de interne consistenties.

Bevindingen

Vragenlijst Woedebuien bij Kinderen

Een eerste evaluatie van de structuur van het ouderlijk hanteringsgedrag gebeurt aan de hand van een principale componentenanalyse. Een structuur van drie factoren biedt de beste structurele en inhoudelijke oplossing. Op Meetmoment 2 wordt deze driefactoren oplossing niet teruggevonden. Deze steekproef bestaat echter uit meer dan 50% minder respondenten, wat een mogelijke verklaring kan zijn.

Een eerste factor bundelt de eerder negatieve ouderlijke gedragingen zoals boos worden, of fysiek straffen, een tweede factor omvat de meer positieve doch vaak inconsequente gedragingen zoals toegeven en tenslotte, een laatste factor groepeerde negerende gedragingen zoals niets doen. De verscheidene factoren bundelen gedragingen op een inhoudelijk te begrijpen manier, echter opvallend is de toewijzing van het item 'time-out' onder de negatieve ouderlijke gedragingen (Factor 1). Een mogelijke verklaring kan het verkeerd gebruik van deze techniek zijn, met een stijging van het stellen van woedebuien als gevolg. Het verkeerd gebruik kan ertoe leiden dat time-out een eerder negatieve bijklank krijgt in plaats van een positieve. Bijkomend

echter, hoewel het item 'time-out' het hoogste laadt op negatieve ouderlijke gedragingen, zijn er tevens ladingen op de overige factoren. Op de tweede factor, Positieve, Inconsequente Gedragingen, laadt dit item negatief, zodat het eigenlijk opnieuw refereert naar een negatief ouderlijk gedrag. Op de derde factor echter heeft dit item een positieve lading. Dit is begrijpbaar, gezien time-out ook een negerend aspect inhoudt. Time-out lijkt een hanteringsstrategie die mogelijk op meerdere inhoudelijke manieren te vatten is.

De interne consistentie, bepaald aan de hand van Cronbach's alpha, is aanvaardbaar voor de eerste twee factoren. De derde factor (Negerende Gedragingen) heeft een twijfelachtige betrouwbaarheid, mogelijk omwille van het beperkt aantal items ($n = 3$). Daarnaast correleren deze drie factoren met de subschalen van de Schaal voor Ouderlijk Opvoedingsgedrag zoals verwacht op basis van de inhoud van de factoren. De meer negatieve ouderlijke gedragingen, Factor 1, hangen op beide meetmomenten het sterkst samen met de hogere orde factor Negatieve Controle en op Meetmoment 1 tevens met het sanctioneren van ongewenst gedrag (schaal Disciplineren) door de moeder. De tweede factor, bestaande uit de meer positieve en vaak inconsequente gedragingen, vertoont slechts een kleine correlatie met de schaal Positief Ouderlijk Gedrag en dit enkel voor de moeder. Er is wel een sterk verband met inconsequent straffen door de moeder. Dit is een logisch verband, gezien de inhoudelijke interpretatie van de factor. Inconsequentie lijkt dus een belangrijke rol te spelen bij de interpretatie van de tweede factor. De laatste factor, Negerende Gedragingen, houdt verband met de schaal Negeren, die items bundelt rond de negatie van ongewenst gedrag. Doch zijn deze correlaties niet zo hoog als verwacht. Er is tevens een substantiële correlatie met de hogere orde factor Negatieve Controle (van de moeder) op Meetmoment 1. Dit is niet onverwacht, gezien deze hogere orde factor bestaat uit ondermeer de subschaal Negeren. Dat deze verbanden minder teruggevonden worden bij de steekproef van de vaders kan te wijten zijn aan het kleiner aantal participanten in deze groep. Belangrijker is het gegeven dat de vragenlijst rond woedebuien op beide meetmomenten hoofdzakelijk ingevuld werd door de moeders (> 90%). Het is dan ook logisch dat het hanteringsgedrag zoals beoordeeld door, hoofdzakelijk, de moeder meer samenhangt met het opvoedingsgedrag in de SOG zoals gerapporteerd door de moeder.

Concluderend kan er gesteld worden dat de eerste evaluatie van dit instrument veelbelovend is. Verder onderzoek kan meer evidentie bieden.

Het gebruik van de hanteringsgedragingen is onderzocht, alsook de consistentie over de tijd. Praten is een veel gebruikte hanteringsstrategie bij de ouders op beide meetmomenten. Ander onderzoek bevestigt dat verbale communicatie één van de meest gebruikte methodes van disciplineren is (Socolar et al., 2007; Vittrup et al., 2006). Het onderzoek naar de stabiliteit van ouderlijk gedrag en dus tevens methodes van disciplineren is op te splitsen in een onderzoek naar relatieve en absolute stabiliteit. Relatieve of 'rank-order' stabiliteit refereert naar het behouden van de positie in de groep, de rangorde blijft dus gelijk over de tijd. Absolute of 'mean-level' stabiliteit verwijst naar een constant niveau van een bepaald construct over de tijd. De gemiddelde scores van de groep veranderen hierbij niet over de tijd (Holden & Miller, 1999). Relatieve stabiliteit is onderzocht aan de hand van correlaties over de twee meetmomenten. Deze analyses tonen dat de meeste ouderlijke gedragingen, uitgezonderd praten, schelden, en roepen, relatief stabiel zijn. Dit is in overeenstemming met andere onderzoeken waar ouderlijk gedrag en disciplineringsmethoden consistent relatief stabiel bleken over de tijd. Ouders lijken dus bepaalde methodes van disciplineren te verkiezen die ze verder blijven hanteren (Dallaire & Weinraub, 2005; Vittrup et al., 2006). Onderzoek naar de absolute stabiliteit aan de hand van gepaarde *t*-toetsen toont dat er meerdere significante verschillen in gemiddelden zijn, uitgezonderd voor dragen, zich verwijderen, troosten, met straf dreigen, afleiden, en afleiden aan de hand van iets leuks in het vooruitzicht. Het ouderlijk gedrag en dus ook methodes van disciplineren vertonen naast een redelijke relatieve stabiliteit maar een beperkte absolute stabiliteit, wat een consistente bevinding is in het eerder beperkte onderzoek hieromtrent (Dallaire & Weinraub, 2005; Holden & Miller, 1999; Socolar et al., 2007). Onderzoekers beweren dat leeftijd een invloed uitoefent op de "evolutie" van ouderlijk gedrag en dat vermoedelijk tevens het effect van ouderlijk gedrag op kinderen naar gelang de leeftijd verandert (Darling & Steinberg, 1993). Zo stelt een onderzoek van Vittrup et al. (2006) dat negeren een techniek is die minder gebruikt wordt vanaf vier jaar en dat slaan en roepen stijgt tot ongeveer drie- à vierjarige leeftijd. Deze bevindingen worden deels bevestigd in dit onderzoek, waar het gebruik van negeren vermindert en fysiek straffen, schelden, en roepen toeneemt ten opzichte van het eerste

meetmoment (gemiddelde leeftijd 29 maanden). Een MANCOVA bevestigt verder dat leeftijd een effect heeft op het ouderlijk hanteringsgedrag. Op het eerste meetmoment heeft leeftijd een effect op Negatief en Positief, Inconsequent Ouderlijk Gedrag, alsook op Negerende Gedragingen (de drie factoren). Bij het ouder worden van de kinderen, stellen ouders meer negatieve gedragingen gedurende de woedebui, en minder positieve en inconsequente alsook negerende gedragingen. Op Meetmoment 2 is het effect van leeftijd terug te voeren op de negatieve gedragingen, waarbij het gebruik hiervan vermindert bij het ouder worden van het kind. Dat de richting van het verband bij Factor 1 verandert op de twee meetmomenten is op zich niet verrassend. Een aantal studies tonen aan dat gedragingen als ondermeer fysiek straffen en roepen (gedragingen gebundeld onder Factor 1 in deze studie) vooral voorkomen bij kinderen jonger dan drie jaar. Hierna nemen deze geleidelijk aan af (Socular et al., 2007; Vittrup et al., 2006). Concluderend, deze resultaten tonen aan dat ouderlijk gedrag zowel een zekere mate van stabiliteit bezit als een mate van instabiliteit, met als mogelijke beïnvloedende factor hierin ondermeer de leeftijd van het kind (Holden & Miller, 1999).

Relatie tussen woedebuien en temperament volgens Thomas en Chess

De temperamentsvragenlijsten gebaseerd op het model van Thomas en Chess zijn slechts op het eerste en derde meetmoment afgenomen. Door het aantal vragenlijsten op het tweede meetmoment te beperken, is er getracht de kans op medewerking van de ouders te verhogen.

Correlationele analyses (Meetmoment 1) wijzen aan dat de frequentie van woedebuien substantieel samenhangt met de intensiteit van de reacties zowel voor kinderen tussen één en drie jaar (TTS) als voor kinderen ouder dan drie jaar (BSQ). Intense reacties gaan samen met veel woedebuien en veel actieve gedragingen gedurende de woedebuien en/of omgekeerd. Dit is in overeenstemming met de bewering van Chess en Thomas (1996) dat kinderen die intens reageren mogelijks veel explosieve woedebuien vertonen. Daarnaast zijn er correlaties met de mate van activiteit, de moeite waarmee het kind zich aanpast aan verandering, en negatieve stemming. Dit ligt in de lijn van bevindingen in de literatuur. Leung en Fagan (1991) vonden dat actievere, weinig flexibele kinderen die moeilijk kunnen omgaan met teleurstelling sneller woedebuien vertonen. Deze begrippen zijn vergelijkbaar met de Activiteits-,

Aanpassingsvermogenschaal, en de schaal Kwaliteit van Stemming. Vandaar dat positieve verbanden voorspeld zijn tussen deze variabelen en de frequentie van woedebuien. Het correlatiepatroon van de temperamentsdimensies met de frequentie van woedebuien is vergelijkbaar bij de jongere en oudere kinderen. Uitgezonderd is er bij de oudere kinderen (BSQ) tevens een verband tussen frequentie van woedebuien en de schaal Initiële Reactie. Deze subschaal refereert bij jongere kinderen meer naar verlegenheid en bij oudere kinderen steeds meer naar sociabiliteit (Pedlow, Sanson, Prior, & Oberklaid, 1993). Gezien kinderen met ouder worden vaak socialer worden (Goldsmith et al., 1987), kan het belang hiervan stijgen. Het ontbreken van deze sociale ingesteldheid, die men vaak verwacht van oudere kinderen, hangt mogelijk samen met het voorkomen van woedebuien.

Het profiel van correlaties tussen de temperamentsschalen en frequentie van woedebuien komt overeen met het concept “moeilijk kind” dat Thomas en Chess initieerden. Verscheidene onderzoekers rapporteren een verband tussen “moeilijke kinderen” en probleemgedrag (Berk, 2003; Caspi et al., 1995; Goldsmith et al., 1987; Guerin et al., 1997; Karp et al., 2004; Kingston & Prior, 1995; Sanson et al., 1993; Tschann et al., 1996). Een “moeilijk kind” heeft problemen met het omgaan met verandering, reageert eerder afwijzend, heeft onregelmatige fysiologische functies, en heeft de neiging intens en negatief te reageren, kortom heel vergelijkbaar met het “profiel” van een kind met veel woedebuien.

Multivariate multiple regressies op de data van de jongere kinderen (TTS) wijzen uit dat de intensiteit van de reacties een significante voorspeller is van woedebuien. Univariante toetsen brengen dit effect terug op de frequentie van woedebuien en actieve gedragingen gedurende de woedebui. Dit lijkt een logisch verband, namelijk kinderen die de neiging hebben intensief te reageren vertonen meer woedebuien, en stellen meer actieve gedragingen gedurende de woedebui. Dit is in overeenstemming met Chess en Thomas (1996) hun idee van meer explosieve woedebuien. Verder zijn de mate van afleidbaarheid en de mate van activiteit voorspellers van respectievelijk minder en meer actieve gedragingen gedurende de woedebui, dit enkel in het model waarin de opvoedingsvaardigheden (SOG) beoordeeld werden door de moeder. Het is verrassend dat verder geen temperamentsdimensies woedebuien voorspellen.

Bij de oudere kinderen (BSQ) zijn er andere voorspellers. Bij het model waarin de opvoedingsvaardigheden (SOG) beoordeeld werden door de moeder is enkel Drempelwaarde een significante voorspeller. Kinderen waarbij een kleine stimulatie reeds tot een respons leidt, zouden minder woedebuien vertonen. Dat een lage drempelwaarde een voorspeller is van minder woedebuien is zeer verrassend. Deze temperamentsdimensie vertoont echter een lage betrouwbaarheid. Voorzichtigheid is noodzakelijk bij het interpreteren van dit effect. Bij het model waar de vader de opvoedingsvaardigheden (SOG) beoordeelde, zijn Afleidbaarheid, Intensiteit Reactie, en Kwaliteit van Stemming voorspellers van woedebuien. Kinderen die makkelijk afleidbaar zijn, stellen minder langdurige woedebuien. Dit lijkt een logisch verband. De neiging tot een negatieve stemming hangt samen met meer fysiologische gedragingen gedurende een woedebui. Tenslotte is het vertonen van intense reacties een voorspeller van het aantal woedebuien. Dit effect is er tevens bij de jongere kinderen en is dus opnieuw een bevestiging van de bewering van Chess en Thomas (1996).

De modellen van de moeder en vader verschillen enkel op de opvoedingsvaardigheden zoals beoordeeld in de SOG. Bij de meerderheid van de kinderen werd deze ingevuld door de moeder. Deze modellen bestaan dus steeds uit een groter aantal participanten, wat een deel van de verschillen kan verklaren.

Relatie tussen woedebuien, temperament volgens Buss en Plomin en ouderlijk gedrag

Vooreerst is de consistentie over de tijd van de temperamentsdimensies onderzocht aan de hand van een gepaarde *t*-toets. Sterke correlaties tussen de subschalen over de twee meetmomenten heen suggereren een relatieve stabiliteit van deze temperamentsdimensies. De gemiddelden op de subschalen Emotionaliteit en Activiteit zijn significant lager op het tweede meetmoment. Dit is volgens de verwachting op basis van literatuurbeschrijvingen, waar relatieve stabiliteit voorspeld wordt en verschillen in gemiddelden geprediceerd worden (Gjone & Stevenson, 1997; Mathiesen & Tambs, 1999). Verrassend is wel dat er geen verschil is in gemiddelden voor Sociabiliteit, terwijl er in de literatuur soms sprake is van een toename (Goldsmith et al., 1987; Karp et al., 2004). Mogelijks treedt deze toename later op (Shiner & Caspi, 2003).

De verbanden tussen de temperamentsdimensies van het model van Buss en Plomin en woedebuien zijn onderzocht met bivariate correlatie-analyses op beide meetmomenten. Dit onderzoek toont een sterke samenhang tussen emotionaliteit en het vertonen van woedebuien. Kinderen die makkelijk en intens reageren op stimulatie vertonen niet alleen meer, maar tevens langdurige woedebuien en/of omgekeerd. Dit ligt in de lijn van de verwachtingen. Bevindingen in de literatuur tonen dat er een samenhang is tussen emotionaliteit en gedragsproblemen (Gjone & Stevenson, 1997; Goldsmith et al., 1987; Karp et al., 2004; Mathiesen & Sanson, 2000; Muris & Ollendick, 2005), de relatie met woedebuien was tot nu toe nog weinig onderzocht. De frequentie van woedebuien hangt tevens significant samen met de mate van activiteit van het kind op beide meetmomenten, ook dit ligt in de lijn van de verwachtingen (Karp et al., 2004; Leung & Fagan, 1991).

Aan de hand van correlatie-analyses zijn tevens verbanden onderzocht tussen ouderlijk gedrag en woedebuien. Een hypothese was dat inconsequentie een belangrijke factor is in het vertonen van woedebuien. Deze hypothese is in het onderzoek niet bevestigd. Er is maar een heel kleine (te verwaarlozen; $r < .15$) correlatie tussen frequentie van woedebuien en Factor 2, die inconsequente gedragingen omvat. Er is bovendien geen significante correlatie met de schaal Inconsequent Straffen voor beide ouders op beide meetmomenten. Hetzelfde geldt voor toegevend gedragingen. Deze gedragingen zouden tot meer woedebuien leiden omdat zo coërcieve cycli geïnstalleerd worden. In deze steekproef wordt dit niet bevestigd. Er zijn opnieuw enkel kleine, te verwaarlozen correlaties ($r < .15$) tussen de frequentie van woedebuien en toegevend gedragingen als het geven van een object op Meetmoment 1. Op Meetmoment 2 is er wel een kleine correlatie met toegeven ($r = .18$), mogelijks kan deze correlatie nog stijgen indien het tijdsinterval groter is en coërcieve cycli zich steeds meer gaan installeren. Negerende gedragingen zouden volgens Leung en Fagan (1991) effectieve strategieën zijn in het verminderen van woedebuien en dus negatief verband houden met de frequentie van woedebuien. In deze steekproef houden op Meetmoment 1 gedragingen als zich verwijderen, het kind laten uitrazen, en het negeren verwaarloosbaar verband met de frequentie van woedebuien. Op Meetmoment 2 zijn er echter kleine verbanden die niet te verwaarlozen zijn ($r > .15$). In tegenstelling tot de gedachte van Leung en Fagan zijn dit allemaal positieve verbanden. Zich verwijderen

van het kind, het laten uitrazen van het kind, en het negeren en dus ook Negerende Gedragingen (Factor 3) correleren positief met de frequentie van woedebuien. Ook het negeren van ongewenst gedrag door de moeder (SOG) hangt samen met de frequentie van woedebuien en vertoont dus hetzelfde patroon. Naast de negatie van het ongewenst gedrag op zich, is een bijkomende mogelijke verklaring dat deze gedragingen mogelijk gesteld worden binnen een context van weinig warmte en betrokkenheid, terwijl dit factoren zijn die een bufferend effect hebben, en gepaard gaan met minder agressie en gedragsproblemen (Calkins, 2002; Campbell, 1995; Campbell et al., 2000; Strayer & Roberts, 2004; Van Leeuwen & Vermulst, 2004). In deze steekproef is dit teruggevonden in de groep van de vaders op Meetmoment 1 waar meer positief ouderlijk gedrag samengaat met minder woedebuien, alsook in de negatieve correlatie tussen de frequentie van woedebuien en troosten op Meetmoment 2. Verder blijken Disciplineren en Negatieve Controle (moeder) en Hard Straffen (vader) positief samen te hangen met woedebuien op Meetmoment 1. Dit is in overeenstemming met bevindingen in de literatuur rond agressie en probleemgedrag (Deater-Deckard & Dodge, 1997; Gallagher, 2002; Kerr et al., 2004; Rubin et al., 2003; Stormshak et al., 2000; Van Leeuwen & Vermulst, 2004; Weiss et al., 1992).

Naast correlationele analyses is aan de hand van multivariate multiple regressie-analyses onderzocht of temperament en/of ouderlijk gedrag een voorspellende waarde hebben. Enkele effecten (leeftijd, Emotionaliteit) worden consistent teruggevonden in alle modellen, uitgezonderd in het longitudinale model van de vader. In de verdere bespreking wordt dit model buiten beschouwing gelaten. Leeftijd blijkt in alle modellen (cross-sectioneel en longitudinaal) een voorspellende waarde te hebben en dit consistent in de frequentie van woedebuien, alsook in fysiologische gedragingen gedurende de woedebui. Dit is ook de verwachting aangezien het voorkomen van woedebuien een ontwikkelingsgebeuren is en de frequentie dus afhangt van de leeftijd. In deze steekproef duidt de richting van het effect erop dat woedebuien en fysiologische gedragingen hierbij, minder voorkomen bij het ouder worden van het kind. Verder blijkt ook emotionaliteit een consistente voorspeller te zijn van woedebuien zowel cross-sectioneel als "longitudinaal". Hoe makkelijker kinderen reageren op stimulatie en hoe intenser ze dat doen (= hoge score op Emotionaliteit), hoe meer woedebuien ze stellen, en hoe meer fysiologische gedragingen ermee gepaard gegaan (dit laatste enkel in de

cross-sectionele modellen). Dit ligt in de lijn van de verwachtingen en is in overeenstemming met bevindingen in de literatuur (Goldsmith et al., 1987). In de cross-sectionele modellen wordt in alle uitgezonderd één (model vader Meetmoment 2), tevens een effect gevonden van Factor 1, Negatieve Ouderlijke Gedragingen. Zoals eerder gezegd zouden ouderlijke gedragingen als bijvoorbeeld weinig warmte en straffen vaak gepaard gaan met meer gedragsproblemen. In dit onderzoek blijkt het tevens een voorspellende factor te zijn van woedebuien, meer in het bijzonder, van de frequentie en duur van woedebuien (uitgezonderd bij de vader). Factor 1 is tevens een voorspeller van actieve gedragingen tijdens de woedebui. De richting van het effect is steeds positief te interpreteren. De effecten van de verscheidene opvoedingsvaardigheden zijn minder consistent. In de modellen waarin de opvoedingsvaardigheden beoordeeld werden door de moeder hebben deze vaardigheden enkel een effect op de data van Meetmoment 1. Het stellen van regels door de moeder hangt samen met minder actieve en fysiologische gedragingen gedurende de woedebui, het laten volgen van een straf na ongewenst gedrag van het kind hangt samen met meer woedebuien en actievere gedragingen tijdens deze woedebuien. Tenslotte hangt materieel belonen door de moeder samen met minder fysiologisch gedrag tijdens de woedebui. Bij de modellen van de vader worden nauwelijks effecten gevonden van de opvoedingsvaardigheden. Er is wel een effect van het inconsequent bestraffen op Meetmoment 2, dit hangt samen met langer durende woedebuien en meer actieve gedragingen gedurende de woedebui. Dit is in overeenstemming met de verwachting, daar inconsequentie een belangrijke factor zou zijn bij woedebuien (Leung & Fagan, 1991). In de longitudinale modellen worden geen effecten gevonden van deze vaardigheden. Het is verrassend dat de opvoedingsvaardigheden weinig consistente effecten vertonen en in verscheidene modellen zelfs geen effecten uitoefenen op woedebuien. De invloed van opvoedingsgedrag lijkt dus minder eenduidig. Het is moeilijk hiervoor een verklaring te vinden. Mogelijks zouden andere resultaten gevonden zijn in klinische steekproeven of bij onderzoek van de interactie tussen temperamentsvariabelen en ouderlijk gedrag. Onderzoek toonde immers aan dat moeilijk handelbare kinderen met een moeilijke temperament meer beïnvloed worden door het ouderlijk gedrag dan andere kinderen (Bradley & Corwyn, 2008; Smeekens et al., 2007). Toch kan de invloed van opvoedingsgedrag zeker niet ontkend worden, maar

het is belangrijk om ouderlijk gedrag niet als oorzaak te zien van woedebuien. Ouders en kinderen beïnvloeden elkaar op zo'n manier dat wat oorzaak en wat gevolg is eigenlijk geen relevante vraag is.

Een bijkomende mogelijke verklaringen is het aanwezig zijn van een mediatieverband. Correlatie-onderzoek toont immers dat het opvoedingsgedrag van de ouders samenhangt met woedebuien, alsook dat het concrete hanteringsgedrag van de ouders samenhangt met woedebuien. Worden ouderlijk hanteringsgedrag en opvoedingsgedrag samen onderzocht, dan blijkt er nauwelijks tot vaak geen effect te zijn van de opvoedingsgedragingen. Mogelijks voorspelt opvoedingsgedrag (SOG) het concrete opvoedingsgedrag, zoals de hantering van woedebuien, en voorspelt dit laatste woedebuien bij jonge kinderen.

Beperkingen van deze studie

Deze studie heeft een aantal beperkingen waarmee rekening moet gehouden worden bij het interpreteren van deze resultaten. Ten eerste bestaat de samenstelling van de steekproef hoofdzakelijk uit ouders die een hogere opleiding genoten hebben. Er is dus een ondervertegenwoordiging van ouders met een lager opleidingsniveau. Ten tweede moet er rekening gehouden worden met het feit dat ouders zowel de woedebuien beoordeelden als het temperament van hun kind. Dit is voor sommige variabelen gedeeltelijk omzeild door ook leerkrachten, onthaalouders, of grootouders als informant te gebruiken. De temperamentsvariabelen en ouderlijke gedragingen in deze thesis zijn echter niet door hen beoordeeld. Ten derde zijn de resultaten in deze studie enkel gebaseerd op data bekomen via vragenlijsten. Er is wel aan de ouders gevraagd om gedurende één week het woedebuigedrag van hun kind te observeren en te rapporteren in een dagboek. Dit wordt in deze studie echter niet geanalyseerd. Ten vierde moet de 'Vragenlijst woedebuien bij kinderen' beschouwd worden als een experimentele versie. Meer onderzoek is noodzakelijk om dit instrument te verfijnen en verder onderzoek te verrichten naar de betrouwbaarheid en validiteit.

Naast deze beperkingen heeft dit onderzoeksproject verscheidene sterktes. De steekproef bestaat uit een groot aantal deelnemers, waarbij voor een aantal variabelen meerdere beoordelaars gebruikt werden. De inclusie van drie meetmomenten (in deze studie twee) biedt de mogelijkheid om verbanden over de tijd te bestuderen en

verandering na te gaan. Tenslotte is dit onderzoek innovatief te noemen. Nog maar weinig onderzoek is verricht naar de prevalentie van woedebuien in Vlaanderen, en evenmin naar de relatie met andere factoren, zoals temperament en hanteringsgedrag van ouders. Nochtans is het een thema waarover ouders veel vragen hebben. Dit onderzoeksproject biedt de mogelijkheid om ouders meer informatie te geven over het voorkomen van woedebuien in een niet-klinische populatie, over geslachtsverschillen, verbanden met meerdere andere factoren waaronder temperament en ouderlijk gedrag. Het onderzoek wijst erop dat woedebuien samenhangen met kenmerken van het kind (leeftijd, temperament) alsook van de omgeving (ouderlijk gedrag) en dat nog andere factoren mogelijk een invloed kunnen uitoefenen. Het ontstaanspatroon lijkt dus multifactorieel bepaald. Deze informatie kan voor een deculpabiliserende invloed zorgen bij de ouders en is tevens noodzakelijk voor de begeleiding van ouders van kinderen met woedebuien.

Implicaties en richtlijnen voor toekomstig onderzoek

Het nieuw gecreëerde instrument om woedebuien te meten, moet verder onderzocht worden ondermeer om de drie factorenoplossing van het ouderlijk gedrag te bevestigen. Een suggestie voor verbetering is het toevoegen van enkele items bij de derde factor, Negerende Gedragingen, zodat de betrouwbaarheid zou verhogen. Verder onderzoek bij klinische populaties zou kunnen verricht worden. Een recent onderzoek van Belden et al. (2008) toont immers aan dat de karakteristieken van woedebuien verschillen naargelang de gestelde diagnoses. Ook verder cross-cultureel onderzoek moet gebeuren voor de validatie van dit instrument in andere culturen.

Een andere suggestie voor bijkomend onderzoek is de studie van de interactiepatronen tussen ouderlijk gedrag en temperament. Verscheidene onderzoekers rapporteren dat ouderlijk gedrag en temperament op elkaar inwerken, elkaar versterken, en zo mogelijk tot probleemgedrag leiden (Belsky et al., 1998; Kingston & Prior, 1995; Smeekens et al., 2007, Stright et al., 2008; Tschann et al., 1996). Een belangrijke stap in verder onderzoek is tevens het bekomen van convergentie in het meten van temperament. Temperament wordt op veel verschillende manieren gemeten, zodat vergelijken over studies heen moeilijk wordt en generaliseren bijna onmogelijk is (Rettew & Mckee, 2005).

Dit onderzoek wijst op de mogelijke aanwezigheid van een mediatieverband, waarin algemene opvoedingsvaardigheden (SOG) het concrete opvoedingsgedrag zoals het hanteren van woedebuien voorspelt en waarin dit laatste vervolgens op zijn beurt woedebuien bij kinderen voorspelt. Bijkomende studies kunnen de eventuele aanwezigheid van mediatieverbanden onderzoeken.

Dit onderzoek bracht verrassende bevindingen naar voor betreffende het gebruik van time-out door ouders voor het hanteren van woedebuien. Bijkomend onderzoek rond hoe ouders een time-out invoeren kan interessant zijn. Time-out is immers een wijdverspreide techniek die sterk aangeraden wordt aan ouders. Bij een time-out wordt het kind uit de situatie gehaald en dit voor een bepaalde periode. Deze tijdsperiode is weliswaar niet willekeurig. Als stelregel hanteert men meestal een duur van één minuut per leeftijdjaar. Een time-out mag nooit opgeheven worden tot deze tijdsduur om is en het kind zich gedraagt. Deze techniek mag tevens niet gebruikt worden bij aversieve taken, daar time-out dan een versterker wordt voor het kind en ongewenst gedrag gaat toenemen (MacDonald, 2003). De techniek lijkt eenvoudiger dan hij in werkelijkheid is en onderzoek hiernaar kan ouders meer inzicht geven en een hulp bieden bij het gebruik van deze techniek.

Deze studie is een slechts een eerste aanzet in het noodzakelijke verdere onderzoek naar woedebuien bij kinderen!

REFERENTIES

- Albrecht, S. J., Dore, D. J., & Naugle, A. E. (2003). Common behavioral dilemmas of the school-aged child. *Pediatric Clinics of North America*, *50*, 841-857.
- Alink, L. R. A., Mesman, J., van Zeijl, J., Stolk, M. N., Juffer, F., Koot, H. M., Bakermans-Kranenburg, M. J., & van IJzendoorn, M. H. (2006). The early childhood aggression curve: Development of physical aggression in 10- to 50-month-old children. *Child Development*, *77*, 954-966.
- Arndorfer, R. E., Allen, K. D., & Aljazireh, L. (1999). Behavioral health needs in pediatric medicine and the acceptability of behavioral solutions: Implications for behavioral psychologists. *Behavior Therapy*, *30*, 137-148.
- Aunola, K., & Nurmi, J. E. (2005). The role of parenting styles in children's problem behavior. *Child Development*, *76*, 1144-1159.
- Barber, B. K. (1996). Parental psychological control: Revisiting a neglected construct. *Child Development*, *67*, 3296-3319.
- Beernink, A. C. E., Swinkels, S. H. N., & Buitelaar, J. K. (2007). Problem behavior in a community sample of 14- and 19-month-old children. *European Child and Adolescent Psychiatry*, *16*, 271-280.
- Beitchman, J. H., Wilson, B., Brownlie, E. B., Walters, H., Inglis, A., & Lancee, W. (1996). Long-term consistency in speech/language profiles: II. Behavioral, emotional, and social outcomes. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, *35*, 815-825.
- Belden, A. C., Thomson, N. R., & Luby, J. L. (2008). Temper tantrums in healthy versus depressed and disruptive preschoolers: Defining tantrum behaviors associated with clinical problems. *Journal of Pediatrics*, *152*, 117-122.
- Belsky, J., Hsieh, K. H., & Crnic, K. (1998). Mothering, fathering, and infant negativity as antecedents of boys' externalizing problems and inhibition at age 3 years: Differential susceptibility to rearing experience? *Development and Psychopathology*, *10*, 301-319.
- Benasich, A. A., Curtiss, S., & Tallal, P. (1993). Language, learning, and behavioral disturbances in childhood. A longitudinal perspective. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, *32*, 585-594.

- Berk, L. E. (2003). *Child Development* (6th ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Bhatia, M. S., Dhar, N. K., Singhal, P. K., Nigam, V. R., Malik, S. C., & Mullick, D. N. (1990). Temper tantrums. Prevalence and etiology. In a non-referral outpatient setting. *Clinical Pediatrics, 29*, 311-315.
- Boer, F., & Westenberg, P. M. (1994). The factor structure of the Buss and Plomin EAS temperament survey (parental ratings) in a Dutch sample of elementary-school-children. *Journal of Personality Assessment, 62*, 537-551.
- Bourgonjon, L. (2008). *Woedebuien bij peuters en kleuters. Prevalentie en ontwikkeling*. Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent.
- Bradley, R. H., & Corwyn, R. F. (2008). Infant temperament, parenting, and externalizing behavior in first grade: A test of the differential susceptibility hypothesis. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 49*, 124-131.
- Bub, K. L., McCartney, K., & Willett, J. B. (2007). Behavior problem trajectories and first-grade cognitive ability and achievement skills: A latent growth curve analysis. *Journal of Educational Psychology, 99*, 653-670.
- Buss, A. H., & Plomin, R. (1984). *Temperament: Early developing personality traits*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Buss, A. H., & Plomin, R. (1986). The EAS approach to temperament. In R. Plomin & J. Dunn (Eds.), *The study of temperament: Changes, continuities and challenges* (pp. 67-79). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Calkins, S. D. (2002). Does aversive behavior during toddlerhood matter? The effects of difficult temperament on maternal perceptions and behavior. *Infant Mental Health Journal, 23*, 381-402.
- Campbell, S. B. (1995). Behavior problems in preschool children: A review of recent research. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines, 36*, 113-149.
- Campbell, S. B. (2002). *Behavior problems in preschool children: Clinical and developmental issues* (2nd ed.). New York: Guilford Press.
- Campbell, S. B., Shaw, D. S., & Gilliom, M. (2000). Early externalizing behavior problems: Toddlers and preschoolers at risk for later maladjustment. *Development and Psychopathology, 12*, 467-488.

- Carter, A. S., Briggs-Gowan, M. J., & Davis, N. O. (2004). Assessment of young children's social-emotional development and psychopathology: Recent advances and recommendations for practice. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *45*, 109-134.
- Caspi, A., Henry, B., McGee, R. O., Moffitt, T. E., & Silva P. A. (1995). Temperamental origins of child and adolescent behavior problems: From age three to age fifteen. *Child Development*, *66*, 55-68.
- Chantrain, A. (2002). *De Schaal voor Ouderlijk Gedrag. Ontwikkeling van een versie voor ouders van 4- tot 7-jarigen*. Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven.
- Chess, S. (1997). Temperament: Theory and clinical practice. *Harvard Mental Health Letter*, *14*, 5-8.
- Chess, S., & Thomas, A. (1996). *Temperament: Theory and practice*. New York: Bruner-Mazel.
- Coie, J. D., & Dodge, K. A. (1998). Aggression and antisocial behavior. In W. Damon & N. Eisenberg (Eds.), *Handbook of child psychology: Vol. 3. Social, emotional, and personality development* (5th ed., pp. 779-863). New York: Wiley.
- Cole, P. M., Martin, S. E., & Dennis, T. A. (2004). Emotion regulation as a scientific construct: Methodological challenges and directions for child development research. *Child Development*, *75*, 317-333.
- Cole, P. M., Teti, L. O., & Zahn-Waxler, C. (2003). Mutual emotion regulation and the stability of conduct problems between preschool and early school age. *Development and Psychopathology*, *15*, 1-18.
- Collins, W. A., Maccoby, E. E., Steinberg, L., Hetherington, E. M., & Bornstein, M. H. (2000). Contemporary research on parenting. The case for nature and nurture. *American Psychologist*, *55*, 218-232.
- Colson, E. R., & Dworkin, P. H. (1997). Toddler development. *Pediatrics in Review*, *18*, 255-259.
- Dallaire, D. H., & Weinraub, M. (2005). The stability of parenting behaviors over the first 6 years of life. *Early Childhood Research Quarterly*, *20*, 201-219.
- Darling, N., & Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*, *113*, 487-496.

- Deater-Deckard, K., & Dodge, K. A. (1997). Externalizing behavior problems and discipline revisited: Nonlinear effects and variation by culture, context, and gender. *Psychological Inquiry, 8*, 161-175.
- De Pauw, S., Wullaert, T., & Mervielde, I. (2006). *Nederlandse vertaling van de Toddler Temperament Scale for children aged 1 to 3*. Gent: Universiteit Gent.
- DeVito, C., & Hopkins, J. (2001). Attachment, parenting, and marital dissatisfaction as predictors of disruptive behavior in preschoolers. *Development and Psychopathology, 13*, 215-231.
- Else-Quest, N. M., Hyde, J. S., Goldsmith, H. H., & Van Hulle, C. A. (2006). Gender differences in temperament: A meta-analysis. *Psychological Bulletin, 132*, 33-72.
- Fagot, B. I., & Leve, L. D. (1998). Teacher ratings of externalizing behavior at school entry for boys and girls: Similar early predictors and different correlates. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 39*, 555-566.
- Frick, P. J., & Morris, A. S. (2004). Temperament and developmental pathways to conduct problems. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology, 33*, 54-68.
- Friedman-Weieneth, J. L., Harvey, E. A., Youngwirth, S. D., & Goldstein, L. H. (2007). The relation between 3-year-old children's skills and their hyperactivity, inattention, and aggression. *Journal of Educational Psychology, 99*, 671-681.
- Fullard, W., McDevitt, S. C., & Carey, W. B. (1984). Assessing temperament in one-year-old to three-year-old children. *Journal of Pediatric Psychology, 9*, 205-217.
- Galambos, N. L., Barker, E. T., & Almeida, D. M. (2003). Parents do matter: Trajectories of change in externalizing and internalizing problems in early adolescence. *Child Development, 74*, 578-594.
- Gallagher, K. C. (2002). Does child temperament moderate the influence of parenting on adjustment? *Developmental Review, 22*, 623-643.
- Gjone, H., & Stevenson, J. (1997). A longitudinal twin study of temperament and behavior problems: Common genetic or environmental influences? *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 36*, 1448-1456.
- Goldsmith, H. H., Buss, A. H., Plomin, R., Rothbart, M. K., Thomas, A., Chess, S., Hinde, R. A., & McCall, R. B. (1987). Roundtable: What is temperament? Four approaches. *Child Development, 58*, 505-529.

- Granic, I., & Patterson, G. R. (2006). Toward a comprehensive model of antisocial development: A dynamic systems approach. *Psychological Review, 113*, 101-131.
- Guerin, D. W., Gottfried, A. W., & Thomas, C. W. (1997). Difficult temperament and behaviour problems: A longitudinal study from 1.5 to 12 years. *International Journal of Behavioral Development, 21*, 71-90.
- Hall, E. O. C., Wilson, M. E., & Frankenfield, J. A. (2003). Translation and restandardization of an instrument: The early infant temperament questionnaire. *Journal of Advanced Nursing, 42*, 159-168.
- Holden, G. W., & Miller, P. C. (1999). Enduring and different: A meta-analysis of the similarity in parents' child rearing. *Psychological Bulletin, 125*, 223-254.
- Horwitz, S. M., Irwin, J. R., Briggs-Gowan, M. J., Heenen, J. M. B., Mendoza, J., & Carter, A. S. (2003). Language delay in a community cohort of young children. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 42*, 932-940.
- Irwin, J. R., Carter, A. S., & Briggs-Gowan, M. J. (2002). The social-emotional development of "late-talking" toddlers. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 41*, 1324-1332.
- Kalb, L. M., & Loeber, R. (2003). Child disobedience and noncompliance: A review. *Pediatrics, 111*, 641-652.
- Kaler, S. R., & Kopp, C. B. (1990). Compliance and comprehension in very young toddlers. *Child Development, 61*, 1997-2003.
- Karlis, D., Saporta, G., & Spinakis, A. (2003). A simple rule for the selection of principal components. *Communication in Statistics- Theory and Methods, 32*, 643-666.
- Karp, J., Serbin, L. A., Stack, D. M., & Schwartzman, A. E. (2004). An observational measure of children's behavioural style: Evidence supporting a multi-method approach to studying temperament. *Infant and Child Development, 13*, 135-158.
- Keenan, K., & Wakschlag, L. S. (2000). More than the terrible twos: The nature and severity of behavior problems in clinic-referred preschool children. *Journal of Abnormal Child Psychology, 28*, 33-46.
- Kerr, D. C. R., Lopez, N. L., Olson, S. L., & Sameroff, A. J. (2004). Parental discipline and externalizing behavior problems in early childhood: The roles of moral regulation and child gender. *Journal of Abnormal Child Psychology, 32*, 369-383.

- Kingston, L., & Prior, M. (1995). The development of patterns of stable, transient, and school-age onset aggressive behavior in young children. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 34, 348-358.
- Koch, E. (2003). Reflections on a study of temper tantrums in older children. *Psychoanalytic Psychology*, 20, 456-471.
- Kohnstamm, R. (2002). *Kleine ontwikkelingspsychologie I. Het jonge kind*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Kuczynski, L., & Kochanska, G. (1990). Development of children's noncompliance strategies from toddlerhood to age 5. *Developmental Psychology*, 26, 398-408.
- Kuczynski, L., Kochanska, G., Radke-Yarrow, M., & Girnius-Brown, O. (1987). A developmental interpretation of young children's noncompliance. *Developmental Psychology*, 23, 799-806.
- Leenders, F., van Tijen, N., van der Vlugt, E., & Super, C. M. (1992). *Nederlandse vertaling van de Behavior Styles Questionnaire for children aged 3 to 7*. Amsterdam: Amsterdam OOS.
- Lemery, K. S., Goldsmith, H. H., Klinnert, M. D., & Mrazek, D. A. (1999). Developmental models of infant and childhood temperament. *Developmental Psychology*, 35, 189-204.
- Leung, A. K. C., & Fagan, J. E. (1991). Temper tantrums. *American Family Physician*, 44, 559-563.
- Maccoby, E. E. (1980). *Social development. Psychological growth and the parent-child relationship*. New York: Harcourt, Brace and Jovanovich.
- Maccoby, E. E. (1992). The role of parents in the socialization of children: An historical overview. *Developmental Psychology*, 28, 1006-1017.
- Maccoby, E. E., & Martin, J. A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. In P. H. Mussen (Series Ed.) & E. M. Hetherington (Vol. Ed.), *Handbook of child psychology: Vol. 4. Socialization, personality, and social development* (4th ed., pp. 1-101). New York: Wiley.
- MacDonald, E. K. (2003). Principles of behavioral assessment and management. *Pediatric Clinics of North America*, 50, 801-816.

- Mathiesen, K. S., & Sanson, A. (2000). Dimensions of early childhood behavior problems: Stability and predictors of change from 18 to 30 months. *Journal of Abnormal Child Psychology*, *28*, 15-31.
- Mathiesen, K. S., & Tambs, K. (1999). The EAS temperament questionnaire- factor structure, age trends, reliability, and stability in a Norwegian sample. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, *40*, 431-439.
- McDevitt, S. C., & Carey, W. B. (1978). The measurement of temperament in 3-7 year old children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, *19*, 245-253.
- Merlevede, E., Meerschaert, T., Bosmans, G., De Mey, W., & Braet, C. (2004). *Kinderen ... de baas!?* Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, *100*, 674-701.
- Mönks, F. J., & Knoers, A. M. P. (1994). *Ontwikkelingspsychologie: Inleiding tot de verschillende deelgebieden*. Assen: Van Gorcum.
- Muris, P., & Ollendick, T. H. (2005). The role of temperament in the etiology of child psychopathology. *Clinical Child and Family Psychology Review*, *8*, 271-289.
- Needlman, R., Stevenson, J., & Zuckerman, B. (1991). Psychosocial correlates of severe temper tantrums. *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics*, *12*, 77-83.
- Nigg, J. T. (2006). Temperament and developmental psychopathology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *47*, 395-422.
- O'Brien, M. (1996). Child-rearing difficulties reported by parents of infants and toddlers. *Journal of Pediatric Psychology*, *21*, 433-446.
- Patterson, G. R., DeBaryshe, B. D., & Ramsey, E. (1989). A developmental perspective on antisocial behavior. *American Psychologist*, *44*, 329-335.
- Pedlow, R., Sanson, A., Prior, M., & Oberklaid, F. (1993). Stability of maternally reported temperament from infancy to 8 years. *Developmental Psychology*, *29*, 998-1007.
- Potegal, M., & Davidson, R. J. (2003). Temper tantrums in young children: 1. Behavioral composition. *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics*, *24*, 140-147.

- Potegal, M., Kosorok, M. R., & Davidson, R. J. (1996). The time course of angry behavior in the temper tantrums of young children. *Understanding Aggressive Behavior in Children, 794*, 31-45.
- Potegal, M., Kosorok, M. R., & Davidson, R. J. (2003). Temper tantrums in young children: 2. Tantrum duration and temporal organization. *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics, 24*, 148-154.
- Presley, R., & Martin, R. P. (1994). Toward a structure of preschool temperament: Factor structure of the temperament assessment battery for children. *Journal of Personality, 62*, 415-448.
- Prior, M. (1992). Childhood temperament. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines, 33*, 249-279.
- Rencher, A. C. (1998). *Multivariate statistical inference and applications*. New York: Wiley.
- Rettew, D. C., & McKee, L. (2005). Temperament and its role in developmental psychopathology. *Harvard Review of Psychiatry, 13*, 14-27.
- Rigter, J. (2002). *Ontwikkelingspsychopathologie bij kinderen en jeugdigen*. Bussum: Coutinho.
- Rubin, K. H., Burgess, K. B., Dwyer, K. M., & Hastings, P. D. (2003). Predicting preschoolers' externalizing behaviors from toddler temperament, conflict, and maternal negativity. *Developmental Psychology, 39*, 164-176.
- Sanson, A., Smart, D., Prior, M., & Oberklaid, F. (1993). Precursors of hyperactivity and aggression. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 32*, 1207-1216.
- Scaramella, L. V., & Leve, L. D. (2004). Clarifying parent-child reciprocities during early childhood: The early childhood coercion model. *Clinical Child and Family Psychology Review, 7*, 89-107.
- Shaw, D. S., Keenan, K., & Vondra, J. I. (1994). Developmental precursors of externalizing behavior: ages 1 to 3. *Developmental Psychology, 30*, 355-364.
- Shiner, R. L. (1998). How shall we speak of children's personalities in middle childhood? A preliminary taxonomy. *Psychological Bulletin, 124*, 308-332.

- Shiner, R., & Caspi, A. (2003). Personality differences in childhood and adolescence: Measurement, development, and consequences. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines, 44*, 2-32.
- Smekens, S., Riksen-Walraven, J. M., & van Bakel, H. J. A. (2007). Multiple determinants of externalizing behavior in 5-year-old: A longitudinal model. *Journal of Abnormal Child Psychology, 35*, 347-361.
- Sobel, A. B., Roberts, M. C., Rapoff, M. A., & Barnard, M. U. (2001). Problems and interventions of a pediatric psychology clinic in a medical setting: A retrospective analysis. *Cognitive and Behavioral Practice, 8*, 11-17.
- Socolar, R. R. S., Savage, E., & Evans, H. (2007). A longitudinal study of parental discipline of young children. *Southern Medical Journal, 100*, 472-477.
- Stallard, P. (1993). The behavior of 3-year-old children: Prevalence and parental perception of problem behaviour: A research note. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines, 34*, 413-421.
- Stormshak, E. A., Bierman, K. L., McMahon, R. J., & Lengua, L. J. (2000). Parenting practices and child disruptive behavior problems in early elementary school. *Journal of Clinical Child Psychology, 29*, 17-29.
- Strayer, J., & Roberts, W. (2004). Children's anger, emotional expressiveness, and empathy: Relations with parents' empathy, emotional expressiveness, and parenting practices. *Social Development, 13*, 229-254.
- Stright, A. D., Kelley, K., & Gallagher, K. C. (2008). Infant temperament moderates relations between maternal parenting in early childhood and children's adjustment in first grade. *Child Development, 79*, 186-200.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (1996). *Using multivariate statistics* (3rd ed.). New York: Harper Collins College Publishers.
- Thomas, A., & Chess, S. (1977). *Temperament and development*. New York: Brunner/Mazel.
- Thomas, A., & Chess, S. (1986). The New York longitudinal study: From infancy to early adult life. In R. Plomin & J. Dunn (Eds.), *The study of temperament: Changes, continuities and challenges* (pp. 39-52). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Thomas, A., Chess, S., & Birch, H. (1968). *Temperament and behavior disorders in children*. New York: New York University Press.

- Tschann, J. M., Kaiser, P., Chesney, M., Alkon, A., & Boyce, W. T. (1996). Resilience and vulnerability among preschool children: Family functioning, temperament, and behavior problems. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 35, 184-192.
- Van Leeuwen, K. (2005). *Handleiding schaal voor ouderlijk gedrag – 8 jaar*. Gent: Universiteit Gent.
- Van Leeuwen, K., Bourgonjon, L., Huijsman, L., & Van Meenen, M. (2007a). *Vragenlijst Woedebuien bij Kinderen- Ouderversie*. Gent: Universiteit Gent.
- Van Leeuwen, K., Bourgonjon, L., Huijsman, L., & Van Meenen, M. (2007b). *Vragenlijst Woedebuien bij Kinderen- Versie onthaalmoeder, kinderverzorgster, leerkracht*. Gent: Universiteit Gent.
- Van Leeuwen, K. G., & Vermulst, A. A. (2004). Some psychometric properties of the Ghent parental behavior scale. *European Journal of Psychological Assessment*, 20, 283-298.
- Vasta, R., Haith, M. M., & Miller, S. A. (1995). *Child psychology. The modern science* (2nd ed.). New York: Wiley.
- Verhofstadt-Denève, L., Van Geert, P., & Vyt, A. (2003). *Handboek ontwikkelingspsychologie. Grondslagen en theorieën*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Vittrup, B., Holden, G. W., & Buck, J. (2006). Attitudes predict the use of physical punishment: A prospective study of the emergence of disciplinary practices. *Pediatrics*, 117, 2055-2064.
- Wakschlag, L. S., Briggs-Gowan, M. J., Carter, A. S., Hill, C., Danis, B., Keenan, K., McCarthy, K. J., & Leventhal, B. L. (2007). A developmental framework for distinguishing disruptive behavior from normative misbehavior in preschool children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48, 976-987.
- Weiss, B., Dodge, K. A., Bates, J. E., & Pettit, G. S. (1992). Some consequences of early harsh discipline: Child aggression and a maladaptive social information processing style. *Child Development*, 63, 1321-1335.
- Young, K. T., Davis, K., Schoen, C., & Parker, S. (1998). Listening to parents. A national survey of parents with young children. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 152, 255-262.

BIJLAGEN

Tabel a

Pearson correlaties tussen hanteringsgedragingen van ouders op Meetmoment 1 en 2

Tabel b

Pearson correlaties tussen hanteringsgedragingen van ouders en woedebuien op Meetmoment 1

Tabel c

Pearson correlaties tussen hanteringsgedragingen van ouders en woedebuien op Meetmoment 2

Tabel d

Pearson correlaties tussen SOG-schalen van de moeder en vader en woedebuien op Meetmoment 1

Tabel e

Pearson correlaties tussen SOG-schalen van de moeder en vader en woedebuien op Meetmoment 2

Tabel f

Pearson correlaties tussen EAS-schalen en woedebuien op Meetmoment 1 en 2

Tabel g

Pearson correlaties tussen TTS en BSQ schalen en woedebuien op Meetmoment 1

Tabel a

Pearson correlaties tussen hanteringsgedragingen van ouders op Meetmoment 1 en 2

Items	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
1 Praten		.25 ^a		.13 ^a	.10 ^b					.24 ^a		-.18 ^a	.08 ^c		-.10 ^b	.10 ^b		.12 ^b		.11 ^b		.12 ^b	
2 Inbedw.			.22 ^a	.36^a	.17 ^a	.21 ^a	.11 ^b	.19 ^a		.12 ^b	.13 ^a	-.08 ^c	.13 ^a	.27 ^a		.09 ^c	.13 ^a	.14 ^a	.15 ^a	.24 ^a	-.10 ^b	.15 ^a	-.24 ^a
3 Objg.	-.38^a	-.11 ^c		.13 ^a	.24 ^a	.16 ^a	.09 ^c	.18 ^a	-.10 ^b	.24 ^a	-.10 ^b		.18 ^a	.10 ^b		.60^a	.28 ^a	.16 ^a	.29 ^a	.15 ^a	-.13 ^a	.08 ^c	-.12 ^b
4 Objg.	.18 ^b	.24 ^a	-.18 ^b		.12 ^b	.25 ^a	.15 ^a	.28 ^a	.10 ^b	.24 ^a		.08 ^c	.36^a		.08 ^c	.11 ^b	.14 ^a	.13 ^a	.28 ^a	-.08 ^c	.13 ^a	-.12 ^b	
5 Dragen			.27 ^a				.08 ^c	.12 ^b	-.09 ^c	.48^a					-.10 ^b	.27 ^a	.21 ^a	.14 ^a	.18 ^a		.08 ^c		
6 Fstraff.	-.34^a		.66^a	-.15 ^b	.28 ^a		.34^a	.35^a	.10 ^b		.14 ^a		.26 ^a	.33^a		.11 ^b		.08 ^c	.16 ^a	.33^a	-.25 ^a	.12 ^b	-.24 ^a
7 Schld.	-.62^a	-.18 ^a	.66^a	-.24 ^a	.26 ^a	.64^a		.35^a	.11 ^b				.26 ^a	.23 ^a					.26 ^a	-.15 ^a	.14 ^a	-.10 ^c	
8 Roepen	-.50^a		.53^a	-.14 ^c	.19 ^a	.54^a	.70^a		.15 ^a		.12 ^a		.23 ^a	.47^a		.19 ^a		.15 ^a	.12 ^a	.61^a	-.33^a	.31^a	-.34^a
9 Zverw.		.13 ^c	-.13 ^c	.20 ^a		-.13 ^c				-.11 ^b	.33^a	.22 ^a		.14 ^a	.40^a				.14 ^a	.14 ^a		.23 ^a	-.14 ^b
10 Trst.	.12 ^c	-.14 ^c		-.12 ^c	.24 ^a						-.14 ^a		.11 ^b		-.13 ^a	.22 ^a	.29 ^a	.22 ^a	.30^a				
11 Timeo.	.25 ^a	.14 ^b	-.35^a	.31^a		-.30^a	-.38^a	-.28 ^a	.31^a			-.08 ^c		.27 ^a	.14 ^a	-.11 ^b	-.08 ^c			.23 ^a	-.10 ^b	.21 ^a	-.13 ^b
12 Luitr.	.21 ^a		-.35^a	.14 ^b		-.27 ^a	-.34^a	-.24 ^a	.23 ^a		.24 ^a			-.13 ^a	.43^a		.14 ^a	.11 ^b		-.12 ^b	.16 ^a		
13 Smk	-.32^a		.35^a		.20 ^a	.29 ^a	.32^a	.31^a						.31^a		.14 ^a		.12 ^b	.16 ^a	.21 ^a	-.19 ^a	.17 ^a	-.13 ^b
14 Strfdr.	.24 ^a	.31^a	-.15 ^b	.31^a		-.16 ^b	-.33^a	-.13 ^c	.13 ^c		.22 ^a					.08 ^c		.21 ^a	.22 ^a	.53^a	-.30^a	.28 ^a	-.26 ^a
15 Neg.	.13 ^c	.21 ^a	-.20 ^a	.18 ^b	-.15 ^b	-.19 ^a	-.21 ^a		.36^a	-.18 ^b	.28 ^a	.40^a		.23 ^a	.21 ^a		.14 ^a	.11 ^b		.15 ^a	.12 ^b	.15 ^a	.12 ^b
16 Toeg.	-.14 ^b	.15 ^b	.32^a			.14 ^c	.12 ^c	.27 ^a			-.21 ^a		.23 ^a	.21 ^a			.26 ^a	.18 ^a	.25 ^a	.16 ^a		.09 ^c	-.13 ^b
17 Afl.			.20 ^a		.35^a	.17 ^b	.14 ^b			.16 ^b								.37^a	.40^a		.08 ^c		
18 Humor	-.26 ^a		.13 ^c			.13 ^c	.20 ^a	.21 ^a					.19 ^a		.16 ^b	.14 ^b	.15 ^b		.37^a	.14 ^a			
19 Wortlv.	.20 ^a	.12 ^c	.22 ^a		.14 ^b	.26 ^a				.20 ^a			.17 ^b	.13 ^c			.34^a			.16 ^a	-.10 ^b	.12 ^a	
20 Boosw.	.30^a	.19 ^a	-.37^a	.23 ^a		-.26 ^a	-.36^a	-.13 ^c	.18 ^a		.33^a	.32^a		.36^a	.21 ^a					.16 ^a	-.47^a	.40^a	-.41^a
21 Kalmb.	.15 ^b	-.12 ^c										.12 ^c	-.11 ^c		.11 ^c				.15 ^a	-.24 ^a		-.28 ^a	.37^a
22 Stress	-.24 ^a		.28 ^a		.18 ^b	.39^a	.45^a	.40^a	.19 ^a	.17 ^b		-.16 ^b	.13 ^c	-.14 ^c			.14 ^b	.12 ^c					-.39^a
23 Tevr.	.62^a		-.71 ^a	.18 ^b	-.23 ^a	-.62^a	-.82^a	-.70^a			.43^a	.43^a	-.43^a	.25 ^a	.28 ^a	-.27 ^a		-.24 ^a		.50^a		-.32^a	

Noot. Inbedw.= in bedwang houden, Objg.= object geven, Objg.= object afnemen, Fstraff.= fysiek straffen, Schld.= schelden, Zverw.= zich verwijderen, Trst.= troosten, Timeo.= time-out, Luitr.= laten uittrazen, Smk.= smeken, Strfdr.= dreigen met straf, Neg.= negeren, Toeg.= toegeven, Afl.= afleiden, Wortlv.= afleiden met iets leuks in het vooruitzicht, Boosw.= boos worden, Kalmb.= kalm blijven, Tevr.= tevredenheid met hanteringsgedrag.

Enkel significante correlaties zijn weergegeven, boven .30 in het vet. Boven de diagonaal correlaties op Meetmoment 1, onder de diagonaal correlaties op Meetmoment 2

^a $p \leq .001$. ^b $p \leq .01$. ^c $p \leq .05$.

Tabel b

Pearson correlaties tussen hanteringsgedragingen van ouders en woedebuien op Meetmoment 1

	Praten	Inbdw.	Objg.	Obja.	Drg.	Fstrff.	Schld.	Roepen	Zverw.	Trst.	Timeo.	Luitr.	Smk.	Strfdr.	Neg.	Toeg.	Afl.	Humor	Wortlv.	Boosw	Kalmb.	Stress	Tevr.	F1	F2	F3	
Frequentie		.18 ^a	.12 ^b	.22 ^a		.22 ^a	.13 ^a	.24 ^a	.14 ^a		.22 ^a		.14 ^a	.25 ^a	.12 ^a	.09 ^c	.10 ^b	.08 ^c	.12 ^a	.23 ^a	-.11 ^b	.24 ^a	-.29 ^a	.36^a	.09 ^c	.13 ^a	
Duur	-.09 ^c					.09 ^b		.20 ^a	.16 ^a		.17 ^a		.09 ^c	.16 ^a	.16 ^a					.20 ^a	-.13 ^a	.24 ^a	-.23 ^a	.24 ^a		.15 ^a	
Wenen								.15 ^a			.14 ^a	.10 ^b			.17 ^a												.18 ^a
Grommen		.14 ^a	.08 ^c	.16 ^a		.13 ^a	.15 ^a	.14 ^a					.19 ^a	.17 ^a				.10 ^b		.18 ^a	-.10 ^b	.08 ^c	-.09 ^c	.24 ^a			
Roepen		.15 ^a		.08 ^c		.13 ^a	.13 ^a	.26 ^a	.14 ^a		.23 ^a		.08 ^c	.25 ^a						.21 ^a	-.10 ^b	.22 ^a	-.16 ^a	.31^a			
Gillen		.18 ^a		.11 ^b		.09 ^c	.08 ^c	.17 ^a	.10 ^b		.18 ^a				.15 ^a					.18 ^a		.18 ^a	-.23 ^a	.22 ^a		.14 ^a	
Verstijven		.11 ^b		.09 ^c					.09 ^c			.13 ^a			.12 ^b			.08 ^c								.15 ^a	
Rugkrom.					.11 ^b			-.08 ^c				.12 ^b		-.08 ^c													.09 ^c
Roodw.							.10 ^b		.11 ^b		.10 ^b	.12 ^b			.16 ^a					.10 ^b		.15 ^a		.12 ^b		.18 ^a	
Zweten					.09 ^c				.12 ^b	.10 ^b	.11 ^b	.11 ^b			.13 ^a							.12 ^a	-.12 ^b	.09 ^c	.09 ^c	.16 ^a	
Neus lopen											.09 ^c				.15 ^a							.10 ^b				.10 ^b	
Speeksel	-.09 ^b				.08 ^c			.12 ^b			.08 ^c				.15 ^a				-.08 ^c			.13 ^a	-.13 ^b	.08 ^c		.15 ^a	
Slaan		.24 ^a		.25 ^a	.10 ^b	.21 ^a	.15 ^a	.21 ^a	.18 ^a		.23 ^a	.09 ^c	.11 ^b	.14 ^a	.08 ^c	.08 ^c				.18 ^a		.21 ^a	-.21 ^a	.32^a	.08 ^c	.19 ^a	
Schoppen		.21 ^a		.14 ^a		.15 ^a	.09 ^c	.16 ^a	.13 ^a		.12 ^b	.08 ^c	.11 ^b	.08 ^c						.17 ^a	-.09 ^c	.17 ^a	-.16 ^a	.25 ^a		.12 ^b	
Vallen								.15 ^a				.24 ^a			.24 ^a		.09 ^c	.08 ^c			.09 ^c	.09 ^c				.28 ^a	
Gooien		.24 ^a	.12 ^b	.24 ^a		.11 ^b		.17 ^a	.09 ^c		.09 ^c	.08 ^c	.11 ^b		.13 ^a		.18 ^a			.10 ^b		.14 ^a	-.20 ^a	.23 ^a	.11 ^b	.14 ^a	
Duwen		.25 ^a	.08 ^c	.23 ^a		.19 ^a	.16 ^a	.26 ^a	.18 ^a		.20 ^a		.11 ^b	.20 ^a	.12 ^b	.09 ^c	.08 ^c			.22 ^a		.22 ^a	-.22 ^a	.35^a	.08 ^c	.17 ^a	
Ademinh		.10 ^b						-.10 ^b	.09 ^c			.09 ^c														.09 ^c	
Overgeven													.10 ^b									.09 ^c					
Weglopen		.14 ^a	.11 ^b	.10 ^b		.10 ^b	.11 ^b	.19 ^a			.11 ^b		.15 ^a	.22 ^a			.11 ^b	.15 ^a	.09 ^c	.24 ^a	-.11 ^b	.14 ^a	-.17 ^a	.26 ^a	.11 ^b		
Vastgrijpen		.16 ^a	.08 ^c	.12 ^b	.14 ^a					.11 ^b						.13 ^a	.14 ^a	.09 ^c				.12 ^b		.13 ^a	.17 ^a	.08 ^c	
Verstoppen								.11 ^b					.20 ^a	.13 ^a						.11 ^b		.09 ^b	-.10 ^c	.14 ^a			
Stuk maken		.18 ^a		.20 ^a		.12 ^b	.18 ^a	.15 ^a			.12 ^b		.13 ^a	.11 ^b						.10 ^b		.17 ^a	-.20 ^a	.25 ^a			
Bijten		.25 ^a		.15 ^a	.11 ^b	.18 ^a	.18 ^a	.15 ^a			.11 ^b		.12 ^a	.10 ^b								-.08 ^c	.17 ^a	.25 ^a			
Hoofdb.								.10 ^b				.09 ^c			.10 ^b											.13 ^a	
Stampen		.12 ^a						.10 ^b	.14 ^a		.17 ^a	.12 ^b		.15 ^a	.19 ^a				.08 ^c	.13 ^a		.19 ^a		.19 ^a	.08 ^c	.19 ^a	
Krabben		.24 ^a		.12 ^b	.10 ^b	.22 ^a	.22 ^a	.19 ^a	.09 ^c		.16 ^a		.17 ^a	.14 ^a						.15 ^a	-.08 ^c	.13 ^a	-.23 ^a	.29 ^a			
G.Actief	.35^a	.13 ^a	.29 ^a		.27 ^a	.23 ^a	.34^a	.17 ^a	.17 ^a		.26 ^a	.08 ^c	.21 ^a	.27 ^a	.11 ^b	.08 ^c	.10 ^b	.08 ^c		.29 ^a	-.13 ^a	.30^a	-.31^a	.49^a	.12 ^b	.16 ^a	
G.Fysiol.		.14 ^a	.09 ^c	.12 ^b			.09 ^c	.19 ^a			.18 ^a	.21 ^a			.27 ^a		.10 ^b	.08 ^c				.22 ^a	-.15 ^a	.17 ^a	.10 ^b	.30^a	

Noot. Inbdw.= in bedwang houden, Objg.= object geven, Obja.= object afnemen, Drg.= dragen, Fstrff.= fysiek straffen, Schld.= schelden, Zverw.= zich verwijderen, Trst.= troosten, Timeo.= time-out, Luitr.= laten uittrazen, Smk.= smeken, Strfdr.= dreigen met straf, Neg.= negeren, Toeg.= toegeven, Afl.= afleiden, Wortlv.= iets leuks in het vooruitzicht stellen, Boosw.= boos worden, Kalmb.= kalm blijven, Tevr.= tevreden met hanteringsgedrag, F1,2,3= Factor 1, 2 en 3, Rugkrom.= rug krommen, Roodw.= rood worden, Ademinh.= adem inhouden, Hoofdb.= hoofdbonken, G.Actief= factor Actieve Gedragingen, G. Fysiol.= factor Fysiologische Gedragingen. Enkel significante correlaties zijn weergegeven (>.30 in het vet). ^a $p \leq .001$. ^b $p \leq .01$. ^c $p \leq .05$.

Tabel c

Pearson correlaties tussen hanteringsgedragingen van ouders en woedebuien op Meetmoment 2

	Praten	Inbdw.	Objg.	Obja.	Drg.	Fstrf.	Schld.	Roepen	Zverw.	Trst.	Timeo.	Luitr.	Smk.	Strfdr.	Neg.	Toeg.	Afl.	Humor	Wortlv.	Boosw	Kalmb.	Stress	Tevr.	F1	F2	F3										
Frequentie		.27 ^a		.24 ^a			-.20 ^a		.18 ^a	-.18 ^b	.16 ^b	.18 ^a		.16 ^b	.26 ^a	.18 ^b		.13 ^c	.19 ^a		.16 ^c	.12 ^c		.28 ^a												
Duur											.30^a		.20 ^a						.17 ^b		-.20 ^a	.12 ^c		.27 ^a												
Wenen	.44^a		-.45^a	.12 ^c	-.37^a	-.51^a	-.41^a		.15 ^b	.15 ^b	.26 ^a	.33^a	-.36^a		.15 ^b	-.20 ^a				.35^a	.12 ^c		.64^a	-.29 ^a		.28 ^a										
Grommen											.13 ^c	.19 ^a	.14 ^c	.19 ^a					.12 ^c	.16 ^b			.18 ^b		.17 ^b											
Roepen	.15 ^b	.15 ^b	-.32^a	.15 ^b	-.17 ^b	-.22 ^a	-.30^a				.17 ^b				.26 ^a		-.21 ^a			.34^a			.40^a		-.15 ^b	.27 ^a										
Gillen	-.21 ^a		.25 ^a		.34^a	.27 ^a	.30^a	.20 ^a						-.18 ^b								.26 ^a	-.34^a	.22 ^a	.20 ^a											
Verstijven	-.48^a	-.12 ^c	.61^a	-.21 ^a	.27 ^a	.55^a	.65^a	.50^a				-.20 ^a	-.30^a	.28 ^a	-.26 ^a	-.20 ^a	.15 ^b	.26 ^a	.12 ^c			.12 ^c	-.37^a	.30^a	-.70^a	.32^a	.28 ^a	-.26 ^a								
Rugkrom.	-.43^a		.57^a	-.16 ^b	.18 ^b	.56^a	.70^a	.50^a				-.27 ^a	-.26 ^a	.22 ^a	-.24 ^a	-.17 ^b	.11 ^c	.16 ^b	.20 ^a	.14 ^c			-.36^a	.15 ^b	.32^a	-.66^a	.30^a	.26 ^a	-.20 ^a							
Roodw.	-.48^a		.57^a	-.20 ^a	.21 ^a	.54^a	.67^a	.56^a						-.24 ^a				.18 ^b	.22 ^a				-.35^a	.34^a	-.74^a	.32^a	.23 ^a	-.19 ^a								
Zweten	-.38^a		.39^a	-.12 ^c	.16 ^b	.38^a	.43^a	.44^a				-.29 ^a	-.16 ^b	.18 ^b		-.13 ^c	.29 ^a	.14 ^c					-.23 ^a	.20 ^a	-.47^a	.26 ^a	.17 ^b	-.18 ^b								
Neusl.	-.17 ^b	.19 ^a	.12 ^c					.18 ^b						.14 ^b	.12 ^c	.16 ^b	.26 ^a	.16 ^b						-.15 ^c	.22 ^a											
Speeksel	-.58^a		.66^a	-.26 ^a	.26 ^a	.58^a	.75^a	.62^a						-.24 ^a	-.13 ^c	.26 ^a	.20 ^a						-.43^a	.28 ^a	-.83^a	.32^a	.24 ^a	-.23 ^a								
Slaan	-.40^a		.49^a		.30^a	.53^a	.55^a	.47^a				-.22 ^a	-.19 ^a	.15 ^b	-.24 ^a		.14 ^b	.19 ^a	.16 ^b				-.24 ^a	.33^a	-.59^a	.35^a	.27 ^a									
Schoppen	-.40^a		.50^a		.19 ^a	.52^a	.58^a	.51^a						-.18 ^b				.16 ^b	.12 ^c	.19 ^a	.11 ^c		-.29 ^a	.37^a	-.64^a	.33^a	.23 ^a	-.12 ^c								
Vallen	-.20 ^a		.31^a		.16 ^b	.31^a	.30^a	.29 ^a		.12 ^c														.22 ^a	-.39^a	.26 ^a	.14 ^b									
Gooien	-.38^a		.47^a		.30^a	.46^a	.55^a	.42^a				-.17 ^b	-.18 ^a	.20 ^a	-.21 ^a				.21 ^a					.12 ^c	-.30^a	.29 ^a	-.50^a	.28 ^a	.22 ^a	-.11 ^c						
Duwen	-.20 ^a	.24 ^a		.20 ^a				.17 ^b		.22 ^a				.16 ^b					.20 ^a							.30^a	.20^a									
Ademinh.	-.49^a		.63^a	-.33^a	.35^a	.57^a	.72^a	.55^a						-.24 ^a	-.18 ^b	.16 ^b	.26 ^a							-.40^a	.31^a	-.71^a	.28 ^a	.27 ^a	-.25 ^a							
Overgeven	-.53^a		.63^a	-.27 ^a	.20 ^a	.58^a	.78^a	.61^a						-.23 ^a	-.16 ^b	.21 ^a	.14 ^b	.20 ^a						-.44^a	.36^a	-.75^a	.26 ^a	.23 ^a	-.25 ^a							
Weglopen	-.20 ^a		.28 ^a		.18 ^a	.25 ^a	.31^a				-.12 ^c	-.11 ^c	.23 ^a												-.34^a	.24 ^a	.14 ^b									
Vastgrijpen		.23 ^a			.18 ^b							.20 ^a		.13 ^c					.13 ^c		.12 ^c					.18 ^a	.16 ^b									
Verstoppen	-.22 ^a	.14 ^b	.31^a			.20 ^a	.24 ^a	.28 ^a				-.12 ^c	-.14 ^b	.25 ^a	.16 ^b											-.30^a	.22 ^a	.13 ^c								
Stukmaken	-.20 ^a	.16 ^b	.14 ^b	.19 ^a		.17 ^b	.25 ^a	.22 ^a					-.16 ^b	.21 ^a												-.13 ^c	.13 ^c	-.16 ^c	.36^a							
Bijten	-.26 ^a	.17 ^b	.22 ^a			.18 ^b	.22 ^a	.30^a				-.18 ^a		.23 ^a		.16 ^b	.25 ^a	.22 ^a								-.13 ^c		.24 ^a								
Hoofdb.	-.35^a	.19 ^a	.38^a			.28 ^a	.34^a	.36^a						.24 ^a	.12 ^c													.27 ^a								
Stampen	-.27 ^a		.29 ^a		.14 ^b	.34^a	.43^a	.32^a																			.39^a	-.42^a	.35^a	.19 ^a						
Krabben	-.48^a		.44^a			.35^a	.53^a	.48^a				-.16 ^b	-.30^a	-.24 ^a	.31^a		.28 ^a	.33^a								-.28 ^a	.16 ^b	-.60^a	.29 ^a							
G.Actief	-.45^a	.19 ^a	.45^a		.16 ^b	.42^a	.50^a	.53^a									.12 ^c	.34^a	.28 ^a	.14 ^c						.22 ^a	-.62^a	.46^a	.21 ^a							
G.Fysiol	-.53^a		.64^a	-.18 ^b	.31^a	.62^a	.73^a	.62^a						-.29 ^a	-.27 ^a	.25 ^a	-.21 ^a										.25 ^a	.21 ^a	.20 ^a	.14 ^c	-.36^a	.37^a	-.82^a	.41^a	.31^a	-.17 ^b

Noot. Inbdw.= in bedwang houden, Objg.= object geven, Objg.= object afnemen, Drg.= dragen, Fstrff.= fysiek straffen, Schld.= schelden, Zverw.= zich verwijderen, Trst.= troosten, Timeo.= time-out, Luitr.= laten uitzetren, Smk.= smeken, Strfdr.= dreigen met straf, Neg.= negeren, Toeg.= toegeven, Afl.= afleiden, Wortlv.= iets leuks in het vooruitzicht stellen, Boosw.= boos worden, Kalmb.= kalm blijven, Tevr.= tevreden met hanteringsgedrag, Rugkrom.= rug krommen, Roodw.= rood worden, Neusl.= neus lopen, Ademinh.= adem inhouden, Hoofdb.= hoofdbonken, G.Actief= factor Actieve Gedragingen, G. Fysiol.= factor Fysiologische Gedragingen. Enkel significante correlaties zijn weergegeven (>.30 in het vet). ^a $p \leq .001$. ^b $p \leq .01$. ^c $p \leq .05$.

Tabel d

Pearson correlaties tussen SOG-schalen van de moeder en vader en woedebuien op Meetmoment 1

	Gpos	Greg	Gdis	Ghar	Ginc	Gneg	Gbel	Gbelsoc	Gposp	Gnegp	GposV	GregV	GdisV	GharV	GincV	GnegV	GbelV	GbelsocV	GpospV	GnegpV	
Frequentie			.25 ^a			.17 ^b				.24 ^a	-.15 ^c			.19 ^b							
Duur	-.17 ^b	-.14 ^c							-.20 ^a			-.15 ^c									
Wenen		-.15 ^b					-.16 ^b		-.14 ^c												
Grommen											-.16 ^c										
Roepen		-.12 ^c	.13 ^c		.13 ^c		.16 ^b				-.22 ^b	-.30 ^a		.15 ^c						-.25 ^a	
Gillen	-.13 ^c										-.27 ^a									-.19 ^b	
Verstijven																					
Rug krommen																					
Rood worden			.15 ^b			.13 ^c				.16 ^b											
Zweten		-.18 ^b										-.17 ^c	.16 ^c		.15 ^c						
Neus lopen		-.16 ^b							-.15 ^c												
Speeksel									-.13 ^c												
Slaan		-.16 ^b								.16 ^b	-.15 ^c										
Schoppen	-.13 ^c	-.19 ^a			.14 ^c			-.16 ^b	-.21 ^a												
Vallen		-.19 ^b										-.15 ^c					-.14 ^c			-.15 ^c	
Gooien				.13 ^c						.15 ^c											
Duwen		-.16 ^b	.19 ^b		.13 ^c	.16 ^b				.23 ^a											
Adem inhouden														.16 ^c							.28 ^a
Overgeven																					
Weglopen	-.12 ^c	-.16 ^b	.19 ^b						-.14 ^c	.13 ^c		-.15 ^c									
Vastgrijpen		-.13 ^c			.13 ^c											-.16 ^c					
Verstoppen			.13 ^c																		
Stuk maken					.12 ^c																
Bijten			.13 ^c	.15 ^c						.13 ^c				.21 ^b							
Hoofbonken																					
Stampen			.13 ^c																		
Krabben			.18 ^b	.15 ^c						.18 ^b											
G.Actief		-.14 ^c	.23 ^a	.14 ^c	.17 ^b					.22 ^a	-.19 ^b	-.16 ^c								-.15 ^c	
G.Fysiologisch		-.24 ^a					-.12 ^c		-.14 ^c												

Noot. Gpos(V)= schaal Positief Ouderlijk Gedrag (vader), Greg (V)= schaal Regels (vader), Gdis (V)= schaal Disciplineren (vader), Ghar (V)= schaal Hard Straffen (vader), Ginc (V)= schaal Inconsequent Straffen (vader), Gneg (V)= schaal Negeren (vader), Gbel (V)= schaal Materieel Belonen (vader), Gsoebel (V)= schaal Sociaal Belonen (vader), Gposp (V)= Positief Opvoedingsgedrag (vader), Gnegp (V)= Negatieve Controle (vader). Enkel significante correlaties zijn weergegeven (>.30 in het vet). ^a $p \leq .001$. ^b $p \leq .01$. ^c $p \leq .05$.

Tabel e

Pearson correlaties tussen SOG-schalen van de moeder en vader en woedebuien op Meetmoment 2

	Gpos	Greg	Gdis	Ghar	Ginc	Gneg	Gbel	Gbelsoc	Gposp	Gnegp	GposV	GregV	GdisV	GharV	GincV	GnegV	GbelV	GbelsocV	GpospV	GnegpV
Frequentie				.16 ^c																
Duur															.26 ^b					
Wenen		-.16 ^c																		
Grommen						.25 ^a				.20 ^b			.18 ^c							
Roepen																				
Gillen					.15 ^c															
Verstijven																				
Rug krommen					-.20 ^b															
Rood worden																				
Zweten					.17 ^c									.24 ^b						.21 ^c
Neus lopen		-.16 ^c			.20 ^b															
Speeksel					.25 ^a	.15 ^c														
Slaan										.16 ^c					.17 ^c					
Schoppen																				
Vallen					.17 ^c															
Gooien																				.21 ^b
Duwen			.21 ^b			.29 ^a				.31 ^a				.22 ^b						
Adem inhouden						-.17 ^c														
Overgeven			-.20 ^b		.20 ^b					-.16 ^c										
Weglopen							.18 ^c													
Vastgrijpen						.19 ^b														.21 ^c
Verstoppen			.15 ^c									-.18 ^c								
Stuk maken													.17 ^c	.22 ^b						.27 ^b
Bijten																				
Hoofbonken															-.27 ^a		-.19 ^c	.23 ^b	.19 ^c	
Stampen				.20 ^b	.17 ^c									.26 ^b						
Krabben																				
G.Actief			.16 ^c			.20 ^b				.23 ^b			.19 ^c	.22 ^b	.17 ^c					
G.Fysiologisch					.23 ^b															

Noot. Gpos(V)= schaal Positief Ouderlijk Gedrag (vader), Greg (V)= schaal Regels (vader), Gdis (V)= schaal Disciplineren (vader), Ghar (V)= schaal Hard Straffen (vader), Ginc (V)= schaal Inconsequent Straffen (vader), Gneg (V)= schaal Negeren (vader), Gbel (V)= schaal Materieel Belonen (vader), Gsobel (V)= schaal Sociaal Belonen (vader), Gposp (V)= Positief Opvoedingsgedrag (vader), Gnegp (V)= Negatieve Controle (vader). Enkel significante correlaties zijn weergegeven (>.30 in het vet). ^a $p \leq .001$. ^b $p \leq .01$. ^c $p \leq .05$.

Tabel f***Pearson correlaties tussen EAS-schalen en woedebuien op Meetmoment 1 en 2***

	Meetmoment 1				Meetmoment 2			
	Emot.	Act.	Sociab.	Verlegenh.	Emot.	Act.	Sociab.	Verlegenh.
Frequentie	.39^a	.15 ^a			.39^a	.20 ^a	-.14 ^c	
Duur	.26 ^a			.09 ^c	.30^a		-.12 ^c	.29 ^a
Wenen	.18 ^a			.08 ^c				
Grommen	.17 ^a						-.14 ^b	.11 ^c
Roepen	.20 ^a				.25 ^a			.25 ^a
Gillen	.25 ^a	.15 ^a		.09 ^c		.12 ^c		
Verstijven	.10 ^b							
Rug krommen						.15 ^b	.13 ^c	-.15 ^b
Rood worden	.16 ^a			.10 ^b		.19 ^a		
Zweten	.13 ^a				.15 ^b	.12 ^c		
Neus lopen	.16 ^a			.12 ^a	.31^a		-.13 ^c	.12 ^c
Speeksel	.22 ^a		-.08 ^c	.08 ^c		.19 ^a		
Slaan	.20 ^a	.14 ^a				.23 ^a		
Schoppen	.14 ^a	.19 ^a				.31^a	.13 ^c	-.23 ^a
Vallen	.15 ^a	.10 ^b			.11 ^c	.21 ^a		
Gooien	.15 ^a	.09 ^c						
Duwen	.25 ^a	.14 ^a			.29 ^a	.16 ^b		.19 ^a
Adem inhouden	.12 ^b	.09 ^c				.14 ^b		
Overgeven						.24 ^a	.19 ^a	-.26 ^a
Weglopen	.12 ^b				.13 ^c	.25 ^a		-.12 ^c
Vastgrijpen	.19 ^a				.17 ^b		-.22 ^a	.20 ^a
Verstoppen						.25 ^a		
Stuk maken	.20 ^a	.12 ^b			.18 ^a			.17 ^b
Bijten		.09 ^c			.29 ^a	.19 ^a	-.13 ^c	
Hoofdbonken	.09 ^c				.17 ^b	.24 ^a		
Stampen	.22 ^a	.10 ^b						
Krabben	.14 ^a		-.08 ^c		.12 ^c	.25 ^a		
G.Actief	.28 ^a	.16 ^a			.23 ^a	.31^a		
G.Fysiol.	.32^a	.11 ^b		.13 ^a		.21 ^a		

Noot. G.Actief= factor Actieve Gedragingen, G. Fysiol.= factor Fysiologische Gedragingen, Emot.= schaal Emotionaliteit, Act.= schaal Activiteit, Sociab.= schaal Sociabiliteit, Verlegenh.= schaal Verlegenheid.

Enkel significante correlaties zijn weergegeven (>.30 in het vet). ^a $p \leq .001$. ^b $p \leq .01$. ^c $p \leq .05$.

Tabel g

Pearson correlaties tussen TTS en BSQ schalen en woedebuien op Meetmoment 1

	TTS: ACT	ADA	APP	DIS	INT	MOO	PER	REG	THR	BSQ: ACT	ADA	APP	DIS	INT	MOO	PER	REG	THR	
Frequentie	.19 ^a	.26 ^a			.37^a	.27 ^a	.11 ^c	.11 ^c		.27 ^a	.40^a	.25 ^b		.40^a	.46^a				
Duur		.20 ^a			.19 ^a	.27 ^a		.11 ^c			.24 ^b								
Wenen			.15 ^b		.15 ^b	.17 ^a													.20 ^c
Grommen						.10 ^c								.18 ^c	.19 ^c				
Roepen	.13 ^b		.10 ^c	-.12 ^c	.23 ^a	.17 ^a			.13 ^b	.22 ^b				.22 ^b	.21 ^b				
Gillen	.21 ^a	.24 ^a			.35^a	.18 ^a	.20 ^a	.10 ^c			.17 ^c			.17 ^c	.25 ^b				
Verstijven	.11 ^c	.17 ^a					.11 ^c												
Rug krommen							.13 ^b												
Rood worden												.22 ^b		.18 ^c	.26 ^b				
Zweten	.17 ^a				.16 ^b				-.10 ^c										
Neus lopen	.12 ^b		.11 ^c	.13 ^b		.12 ^c	.11 ^c					.21 ^b							-.17 ^c
Speksel		.13 ^b			.16 ^a	.20 ^a	.11 ^c			-.20 ^c									
Slaan	.29 ^a	.24 ^a			.35^a	.18 ^a					.21 ^c			.21 ^c	.34^a				
Schoppen	.32^a	.19 ^a			.33^a	.13 ^b													
Vallen	.19 ^a	.14 ^b			.28 ^a						.21 ^b				.20 ^c				
Gooien	.21 ^a	.22 ^a			.26 ^a	.18 ^a								.24 ^b	.25 ^b				
Duwen	.22 ^a	.26 ^a			.32^a	.25 ^a		.12 ^c			.19 ^c			.24 ^b	.34^a				
Adem inhouden		.15 ^b				.10 ^c													
Overgeven										-.17 ^c									
Weglopen	.14 ^b	.20 ^a			.17 ^a					.17 ^c					.21 ^b				
Vastgrijpen		.12 ^c			.13 ^b														
Verstoppen					.13 ^b														
Stuk maken	.20 ^a	.19 ^a			.26 ^a	.21 ^a	.11 ^c			.22 ^b	.17 ^c				.29 ^a				.18 ^c
Bijten	.18 ^a				.16 ^a														
Hoofbonken	.14 ^b				.15 ^b														
Stampen	.20 ^a	.15 ^b			.25 ^a									.40 ^a	.27 ^a	.22 ^b			
Krabben	.14 ^b				.19 ^a										.24 ^b				
G.Actief	.33^a	.27 ^a			.41^a	.25 ^a		.10 ^c		.19 ^c	.20 ^c			.29 ^a	.37^a				
G.Fysiologisch	.21 ^a	.26 ^a			.32^a	.23 ^a	.17 ^a					.20 ^c			.29 ^a				

Noot. G.Actief= factor Actieve Gedragingen, G.Fysiologisch= factor Fysiologische Gedragingen. ACT= Activiteitsniveau, ADA= Aanpassingsvermogen, APP= Initiële Reactie, DIS= Afleidbaarheid, INT= Intensiteit Reactie, MOO= Kwaliteit van Stemming, PER= Aandachtsvermogen, REG= Regelmaat, THR= Drempelwaarde (schalen TTS en BSQ). Enkel significante correlaties zijn weergegeven (>.30 in het vet). ^a $p \leq .001$. ^b $p \leq .01$. ^c $p \leq .05$.